

พระไตรปิฎก
มหาวัดถาวรน้อย ๕๐๐๐ กัณฑ์

พระอภิธรรมปิฎก
ป. มหาปัสสัณณ
เล่ม ๒

พระไตรปิฎก มหาวัดถาวรน้อย ๕๐๐๐ กัณฑ์

เท่าพระพุทธศาสนาอายุกาล ๕๐๐๐ ปี ใหญ่ที่สุดในโลก

พระอภิธรรมปิฎก

พร้อมทั้งบาลี อรรถกถา ฎีกา และธัมมัตถาธิบาย
เล่มที่ ๒ (นับอันดับรวม ๓ ปิฎก เป็นเล่มที่ ๙๘ ใน ๑๐๐ เล่ม)

คัมภีร์ที่ ๗ พระมหาบัญญัติฐาน

(เล่มที่ ๑ ถึง ๑๐ เป็นพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๑๑ ถึง ๘๖ เป็นพระสุตตันตปิฎก
เล่มที่ ๘๗ ถึง ๑๐๐ เป็นพระอภิธรรมปิฎก รวม ๓ ปิฎก มี ๕๐ คัมภีร์)
(รวม ๕๐๐๐ กัณฑ์จบ แบ่งเป็น ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์)

โดย ปู่ แสงฉาย อนงคาราม

สำนักงาน ลูก ส.ธรรมภักดี สงวนลิขสิทธิ

สารบาญ คัมภีร์พระมหาปฏฐาน เล่ม ๒
 (คัมภีร์พระมหาปฏฐาน มี ๔ เล่มจบ เล่มนี้เป็นเล่มที่ ๔๔ ในจำนวน ๑๐๐ เล่ม)

			หน้า
กัณชาท ๕๑	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในวิตักกัตติกมัตติกา	๑
กัณชาท ๕๒	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในวิตักกัตติกมัตติกา	๒
กัณชาท ๕๓	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในวิตักกัตติกมัตติกา	๓๓
กัณชาท ๕๔	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในวิตักกัตติกมัตติกา	๓๔
กัณชาท ๕๕	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในวิตักกัตติกมัตติกา	๒๓
กัณชาท ๕๖	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในวิตักกัตติกมัตติกา	๒๔
กัณชาท ๕๗	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในวิตักกัตติกมัตติกา	๓๔
กัณชาท ๕๘	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในวิตักกัตติกมัตติกา	๓๕
กัณชาท ๕๙	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในวิตักกัตติกมัตติกา	๔๕
กัณชาท ๖๐	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในวิตักกัตติกมัตติกา	๕๑
กัณชาท ๖๑	ว่าด้วยปฏิจจวาร	ในปิตติกมัตติกา	๕๖
กัณชาท ๖๒	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในปิตติกมัตติกา	๖๒
กัณชาท ๖๓	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในปิตติกมัตติกา	๖๔
กัณชาท ๖๔	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในปิตติกมัตติกา	๗๓
กัณชาท ๖๕	ว่าด้วยปฏิจจวาร	ในทสสันติกมัตติกา	๘๐
กัณชาท ๖๖	ว่าด้วยสหชาตปัจจจวาร	ในทสสันติกมัตติกา	๘๖
กัณชาท ๖๗	ว่าด้วยปัจจจวาร	ในทสสันติกมัตติกา	๘๘
กัณชาท ๖๘	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในทสสันติกมัตติกา	๘๒
กัณชาท ๖๙	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในทสสันติกมัตติกา	๑๐๔
กัณชาท ๗๐	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในทสสันติกมัตติกา	๑๑๐
กัณชาท ๗๑	ว่าด้วยบัญญัติหาวาร	ในทสสันติกมัตติกา	๑๑๖
กัณชาท ๗๒	ว่าด้วยปฏิจจวาร	ในทสสันติกมัตติกา	๑๒๒
กัณชาท ๗๓	ว่าด้วยปัจจจวาร	ในทสสเนนปหาตัพพเหตุกติกมัตติกา	๑๓๑
กัณชาท ๗๔	ว่าด้วยปัจจจวาร	ในทสสเนนปหาตัพพเหตุกติกมัตติกา	๑๓๕

			หน้า
กัณฐก ๑๕	ว่าด้วยสังสัจจวาร	ในทสสเนนปาทัพพเหตุกติกมาติกา	๑๔๖
กัณฐก ๑๖	ว่าด้วยปัจจุยวาร	ในทสสเนนปาทัพพเหตุกติกมาติกา	๑๔๔
กัณฐก ๑๗	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในทสสเนนปาทัพพเหตุกติกมาติกา	๑๖๑
กัณฐก ๑๘	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในทสสเนนปาทัพพเหตุกติกมาติกา	๑๖๕
กัณฐก ๑๙	ว่าด้วยปฏิจจวาร	ในอาจยคามติกมาติกา	๑๗๖
กัณฐก ๒๐	ว่าด้วยปัจจุยวาร	ในอาจยคามติกมาติกา	๑๘๓
กัณฐก ๒๑	ว่าด้วยปัจจุยวาร	เป็นต้น ในอาจยคามติกมาติกา	๑๘๕
กัณฐก ๒๒	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในอาจยคามติกมาติกา	๑๘๖
กัณฐก ๒๓	ว่าด้วยปัจจุยวาร	ในอาจยคามติกมาติกา	๒๐๓
กัณฐก ๒๔	ว่าด้วยปฏิจจวาร	ในเสขติกมาติกา	๒๑๑
กัณฐก ๒๕	ว่าด้วยปัจจุยวาร	ในเสขติกมาติกา	๒๑๘
กัณฐก ๒๖	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในเสขติกมาติกา	๒๒๕
กัณฐก ๒๗	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในเสขติกมาติกา	๒๓๓
กัณฐก ๒๘	ว่าด้วยปฏิจจวาร	ในปริตตติกมาติกา	๒๔๑
กัณฐก ๒๙	ว่าด้วยปฏิจจวาร	ในปริตตติกมาติกา	๒๔๘
กัณฐก ๓๐	ว่าด้วยสังสัจจวาร	ในปริตตติกมาติกา	๒๕๖
กัณฐก ๓๑	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในปริตตติกมาติกา	๒๖๓
กัณฐก ๓๒	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในปริตตติกมาติกา	๒๗๑
กัณฐก ๓๓	ว่าด้วยปฏิจจวาร	ในปริตตารัมมณติกมาติกา	๒๗๘
กัณฐก ๓๔	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในปริตตารัมมณติกมาติกา	๒๘๖
กัณฐก ๓๕	ว่าด้วยปฏิจจวาร	ในหินติกมาติกา	๒๙๒
กัณฐก ๓๖	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในมิจฉัตตติกมาติกา	๒๙๕
กัณฐก ๓๗	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในมิจฉัตตติกมาติกา	๓๐๖
กัณฐก ๓๘	ว่าด้วยปฏิจจวาร	ในมคการัมมณติกมาติกา	๓๑๓
กัณฐก ๓๙	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในมคการัมมณติกมาติกา	๓๒๐
กัณฐก ๔๐๐	ว่าด้วยปัญหาวาร	ในมคการัมมณติกมาติกา เป็นต้น	๓๒๘

พระอภิธรรมปิฎกมหาวิธการนัย

พระอภิธรรมปิฎก มี ๗ คัมภีร์ ๗๐๐ กัณฑ์ จบ
คัมภีร์ที่ ๗ พระมหาปิฎฐาน มี ๒๐๐ กัณฑ์ (มี ๔ เล่ม จบ)

กัณฑ์ที่ ๕๑ คัมภีร์พระมหาปิฎฐาน

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ
อวิตกกถาโร ฐมโม สวิตกกถาโร ฐมมสฺส อนนฺตรปจฺเจยน
ปจฺจโยคิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปิฎฐาน กัณฑ์ที่ ๕๑ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในวิธกัตติกมาติกาเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ-
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ
จิตจิตอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปปัตติจิตอันมีทั้งวิตก
วิจารณ์ ภวังค์อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ กับวิจารณ์ อันเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการนึก
ขึ้นทั้งหลายอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ กับวิจารณ์ อันเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก อัน
มีทั้งวิตกวิจารณ์ เนวสัญญานาสัญญาขตนะ แห่งผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งผลสมาบัติซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์ ดังนี้ •

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์^๕ คือ วิจารณ์ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์หลัง ๆ จตจิตอันไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ กับวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปปัตติจิต อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์และแห่งวิตก^๔ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์กับวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์และแห่งวิตก เวนสัญญา-
สัญญาายตนะของผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัยของผลสมามัตติอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์และแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์^๕ คือ จตจิตอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปปัตติ-
จิต อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์กับแห่งวิจารณ์ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์และแห่งวิจารณ์ เวนสัญญา-
นาสัญญาายตนะแห่งผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมามัตติ อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์กับแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์^๕ คือ จตจิตอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์กับวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปปัตติจิตอันมีทั้งวิตกวิจารณ์กับแห่งวิตก ภาวักอันไม่มีวิตกวิจารณ์กับวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการนึกและแห่งวิตก ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์กับวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก อันมีทั้งวิตกวิจารณ์กับแห่งวิตก เวนสัญญานาสัญญาายตนะ ของผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมามัตติอันมีทั้งวิตกวิจารณ์และแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์^๕ คือ จตจิตอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์กับวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปปัตติจิตอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ภาวักอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์กับวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการนึก ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์กับวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์^๕ คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตกและวิจารณ์ ก่อน ๆ

กัปปิการ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตติการหลัง ๆ มรรค
อันไม่มีวิตกมัตติการกัปปิการ อันเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลอันไม่มีวิตกมัตติ
การ ผลอันไม่มีวิตกมัตติการกัปปิการ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลอันไม่มีวิต
กมัตติการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตติการ และอันไม่มีทั้งวิตกการ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกการนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตติการก่อน ๆ
กัปปิการ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการหลัง ๆ จตฺติจิตอันไม่มีวิตกมัตติการกั
การ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปบัติจตฺติจิตอันไม่มีทั้งวิตกการ ขันธทั้งหลายอันไม่มี
วิตกมัตติการกัปปิการ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกอันไม่มีทั้งวิตกการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตติการ และไม่มีทั้งวิตกการ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมัตติการ และไม่มีทั้งวิตกการนั้น คือ ขันธทั้งหลาย
อันไม่มีวิตกมัตติการก่อน ๆ กัปปิการ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอัน
ไม่มีวิตกมัตติการหลัง ๆ กัปปิการ มรรคอันไม่มีวิตกมัตติการกัปปิการเป็น
อนันตรปัจจัยแห่งผลอันไม่มีวิตกมัตติการกัปปิการ ผลอันไม่มีวิตกม
ัตติการกัปปิการ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลอันไม่มีวิตกมัตติการกัปปิการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตติการ และไม่มีทั้งวิตกการ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งขันธอันมีทั้งวิตกการและไม่มีวิตกมัตติการ จตฺติจิตอันไม่มีวิตกมัตติการ
กัปปิการ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปบัติจตฺติจิตอันมีทั้งวิตกการและแห่งวิตก ภาวัก
อันไม่มีวิตกมัตติการกัปปิการ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการนึกและแห่งวิตก ขันธ
ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตติการกัปปิการ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกอันมีทั้ง
วิตกการและแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกการ และไม่มีวิตกมัตติการ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
ธรรมอันมีทั้งวิตกการนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันมีวิตกการก่อน ๆ กัปปิการ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันมีทั้งวิตกการหลัง ๆ อนุโลมและวิตก เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งโคตรภ และแห่งความผ่องใส โคตรภกับวิตกเป็นอนันตร
ปัจจัยแห่งมรรคอันมีทั้งวิตกการ ความผ่องใสและวิตก เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
มรรคอันมีทั้งวิตกการ ๆ มรรคอันมีทั้งวิตกการกัปปิการ เป็นอนันตรปัจจัย

แห่งผลอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ ผลอันมีทั้งวิคกวิจารณ์กับวิจารณ์กับวิคกเป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
ผลอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ อนุโลมกับวิคก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมาบัติอันมี
ทั้งวิคกวิจารณ์ ดังนี้ •

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ และไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งธรรมอันไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ก่อน ๆ
กับวิคก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งวิคกหลัง ๆ จิตตอันมีทั้งวิคกวิจารณ์กับวิคก
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปบัติจิตตอันไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์ ขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้ง
วิคกวิจารณ์กับวิคก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกอันไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์ การ
บริกรรมฌานอันไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์กับวิคก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งฌานอันไม่มี
วิคกมีแต่วิจารณ์ โคตรภูกับวิคก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรคอันไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์
โวทานกับวิคก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรคอันไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์ อนุโลมกับวิคก
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมาบัติอันไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์ ดังนี้ •

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ และไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
ธรรมอันไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์ อาวัชชนะกับวิคก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งวิญญาน ๕ จิต
ตอันมีทั้งวิคกวิจารณ์กับวิคก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปบัติจิตตอันไม่มีทั้งวิคก
วิจารณ์และแห่งวิจารณ์ ขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้งวิคกวิจารณ์กับวิคก เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งการออกอันไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์และแห่งวิจารณ์ การบริกรรมหุติฌาน กับวิคก
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งหุติฌานกับวิจารณ์ การบริกรรมตติยฌานกับวิคก การ
บริกรรมจตตฌานกับวิคก การบริกรรมอาภาสญาณุบายชนะกับวิคก การ
บริกรรมวิญญานญาณุบายชนะกับวิคก การบริกรรมอากิญจัญญายชนะกับวิคก การ
บริกรรมเนวสัญญานาสัญญายชนะกับวิคก การบริกรรมทิพพักษณกับวิคก การ
บริกรรมทิพโสทกกับวิคก การบริกรรมอิทธิวิชญาณกับวิคก การบริกรรม
เจโตปริยญาณกับวิคก การบริกรรมบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปคตญาณ
อนาคตังสญาณกับวิคก โคตรภูกับวิคก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรคอันไม่มีทั้ง
วิคกวิจารณ์และแห่งวิจารณ์ โวทานกับวิคก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรคอันไม่มีทั้ง
วิคกวิจารณ์และแห่งวิจารณ์ อนุโลมกับวิคก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมาบัติอัน
ไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ •

๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ธรรมเนียมทั้งวัดพิจารณา เป็นสมณันตรบัจจยแห่งธรรมเนียมทั้งวัดพิจารณัน
เหมือนกับในอนันตรบัจจย ดังนี้ ๑

[illegible]

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ คือ ขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งวิตก ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละเว้นข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ ขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และแห่งกตัตตารูปในขณะปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นท่านละไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ ขันธ์อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งวิตก และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งวิตก ขันธ์ ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ และแห่งวิตก ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งวิตก แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ และแห่งวิตก แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนข้อความในขณะปฏิสนธิท่านละไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิซึ่งมีข้อความเหมือนกับที่เคยมาแล้วนั้น ท่านละไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ วิตกเป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ส่วนข้อความในปฏิสนธิท่านละไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ ขันธ์อันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งวิจารณ์และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต วิตกเป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนข้อความในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละไว้ ดังนี้ ๑ ของตนเองความในกัณฺฐกัณฺโถเพียงเท่านั้น
 เอว กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺฐกัณฺโถ ๕๒

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยบัญญัติในวิธีกัตติกมัตติกา

อวิตกกวิจารณ์มตฺโต ฐมฺโม สวิตกกสวิจารณ์สฺส จ อวิตกกอวิจารณ์สฺส จ ฐมฺมสฺส สหชาตปจฺจเขน ปจฺจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฺฐกัณฺโถ ๕๒ ว่าด้วยบัญญัติในวิธีกัตติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ธรรมอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ วิตก เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิเหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมิต्तวิการ เป็นสหชาตปัจจัย แห่งขันธ์อันไม่มีวิตกมิต्तวิการ และไม่มีทังวิตกกวจารนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมิต्तวิการ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งวิการ แห่งรูปทังหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทังวิตกกวจาร เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทังวิตกกวจาร นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีทังวิตกกวจาร เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต วิการเป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีทังวิตกกวจาร เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งกตัตถารูป ขันธ์ ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ และแห่งกตัตถารูป วิการเป็นสหชาตปัจจัยแห่งกตัตถารูป ขันธ์ทังหลายเป็นสหชาตปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ทังหลาย วิการเป็นสหชาตปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งวิการ มหาภูต ๑ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งมหาภูต ๓ มหาภูตทังหลายเป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต แห่งกตัตถารูป แห่งอุปาทารูป มหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดด้วยอาหาร และฤดู และมหาภูต ๑ แห่งอสังขญสत्ตวทังหลาย เป็นสหชาตปัจจัยแห่งมหาภูตทังหลาย มหาภูตทังหลาย เป็นสหชาตปัจจัยแห่งกตัตถารูป แห่งอุปาทารูป ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทังวิตกกวจาร เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทังวิตกกวจาร ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น วัตถุเป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ทังหลาย อันมีทังวิตกกวจาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทังวิตกกวจาร เป็นสหชาตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมิต्तวิการนั้น คือ วิการเป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ทังหลาย อันไม่มีวิตกมิต्तวิการ ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น วิการเป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ทังหลาย อันไม่มีวิตกมิต्तวิการ วัตถุในขณะปฏิสนธิ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ์ทังหลาย อันไม่มีวิตกมิต्तวิการ วัตถุในขณะปฏิสนธิเป็นสหชาตปัจจัยแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมิต्तวิการ
 บังคับแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมิต्तวิการนั้น
 วิการ เป็นสหชาติบังคับแห่งชั้น ๓
 และไม่มีทั้งวิตกวิการ เป็นสหชาติ-
 คือ ชั้น ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมิต्तวิการกับ
 ชั้น ๒ กับวิการ เป็นสหชาติบังคับ

แห่งชั้น ๒ ชั้น ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิกับวิจารณ์ เป็น
สหชาติปัจจัยแห่งชั้น ๓ ชั้น ๒ กับวิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งชั้น ๒
ชั้น ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิกับวัตถุ เป็นสหชาติปัจจัย
แห่งชั้น ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์และไม่มีทังวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัยแห่ง
ธรรมอันไม่มีทังวิตกวิจารณ์นั้น คือ ชั้นทังหลายอันมีทังวิตกวิจารณ์ กับวิจารณ์
เป็นสหชาติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้นทังหลายซึ่งไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์กับ
มหาภูตทังหลาย เป็นสหชาติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต วิตกกับมหาภูตทังหลาย
เป็นสหชาติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้นทังหลายอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์
ในขณะปฏิสนธิกับวิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งกตัตถารูป ชั้นทังหลายอัน
ไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิกับมหาภูตทังหลาย เป็นสหชาติปัจจัยแห่ง
กตัตถารูป วิตกกับมหาภูตทังหลาย ในขณะปฏิสนธิเป็นสหชาติปัจจัยแห่ง
กตัตถารูป ชั้นทังหลายอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิกับวัตถุ เป็น
สหชาติปัจจัยแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทังวิตกวิจารณ์ และไม่มีทังวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัย
แห่งธรรม อันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ และไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์นั้น คือ ชั้น ๑
ซึ่งไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์กับวิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๓ กับวิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งชั้น ๑ และ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๒ กับวิจารณ์เป็นสหชาติปัจจัยแห่งชั้น ๒ และ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิกับ
วิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งกตัตถารูป ชั้น ๒ กับวิจารณ์
เป็นสหชาติปัจจัยแห่งชั้น ๒ ชั้น ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิ
กับวัตถุ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งวิจารณ์ ชั้น ๒ กับวัตถุ
เป็นสหชาติปัจจัยแห่งชั้น ๒ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทังวิตกวิจารณ์ และไม่มีทังวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรม
อันมีทังวิตกวิจารณ์นั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งมีทังวิตกวิจารณ์กับวัตถุ เป็นสหชาติปัจจัย

แห่งชั้น ๒ ชั้น ๒ กับวิตกเป็นสหชาตปัจจัยแห่งชั้น ๒ ส่วนในขณะ
ปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่ง
ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ ชั้นทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์กับวิตก เป็น
สหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัยแห่ง
ธรรม อันมีทั้งวิตกวิจารณ์และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ ชั้น ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์
กับวิตก เป็นสหชาตปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๒
กับวิตกเป็นสหชาตปัจจัยแห่งชั้น ๒ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนใน
ขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็น
สหชาตปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ ชั้น ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์
ในขณะปฏิสนธิกับวิตกและวัตถุ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งชั้น ๓ ชั้น ๒ กับ
วิตกและวัตถุเป็นสหชาตปัจจัยแห่งชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาต-
ปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ ชั้นทั้งหลายซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์
กับวิตก และมหาภูตทั้งหลาย เป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
ชั้นทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิกับวิตก และมหาภูตทั้งหลาย
เป็นสหชาตปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์
นั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๓ ชั้น ๑
ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์ในขณะปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๓ ชั้น ๒
เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีวิตกมีแต่
วิจารณ์ คือ ชั้นทั้งหลายอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งวิตก
ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์ คือ ขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ในขณะปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งวิคก คังน ๑

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิคกวิจารณ์และไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์ คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งมีทั้งวิคกวิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิเป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งวิคก ขันธ์ ๒ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ และแห่งวิคก คังน ๑

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์และไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์ คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีทั้งวิคกวิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งวิคก และแห่งวิคก คังน ๑

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์เป็นอัญญมัญญปัจจัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์และไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์ คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งมีทั้งวิคกวิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งวิคก ขันธ์ ๒ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ และแห่งวิคก ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนที่เคยว่ามาแล้ว คังน ๑

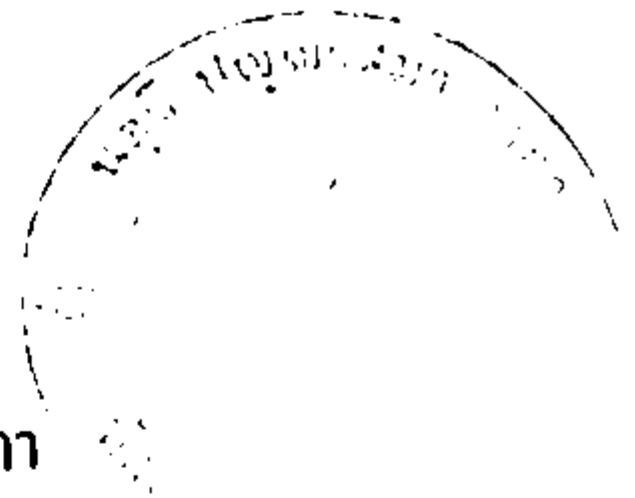
ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิคกวิจารณ์และไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์ ไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์ คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งมีทั้งวิคกวิจารณ์ในขณะปฏิสนธิเป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งวิคกแห่งวิคก ขันธ์ ๒ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ และแห่งวิคกแห่งวิคก คังน ๑

ธรรมอันไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์ คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนที่เคยว่ามาแล้ว คังน ๑

ธรรมอันไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิคกวิจารณ์ คือ วิคกเป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีทั้งวิคกวิจารณ์ ฯ ล ฯ ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนที่เคยว่ามาแล้ว คังน ๑ ฯ ของข้อความในกัณฑ์นี้ไว้เพียงเท่านี้

เอว ก็มิ ค้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๓
คัมภีร์พระมหาปฐฐาน
ว่าด้วยบัญญัติในวิตักกัตติกมาติกา

อวิตกกถิการมตฺโต ฌมฺโม อวิตกกถิการสฺส ฌมฺมสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเขน
ปจฺจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปฐฐาน กัณฑ์ที่ ๕๓ ว่าด้วย
บัญญัติในวิตักกัตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตก
วิจารณ์ คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งวิจารณ์
ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่ง
วิจารณ์และวัตถุ วิตกในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิตก
วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ วิตกในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญ-
ปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์และแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มี
วิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งมีวิตกมีแต่วิจารณ์
เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ขันธ์ ๑
ซึ่งไม่มีทั้งวิตกมีแต่วิจารณ์ ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๓
และแห่งวิจารณ์แห่งวัตถุ ขันธ์ ๒ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ และแห่งวิจารณ์
แห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีวิตก
 มีแต่วิจารณ์^๕ คือ วิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย ซึ่งไม่มีวิตก^๔
 มีแต่วิจารณ์ วิจารณ์ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย ซึ่ง
 ไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ วัตถุในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย
 อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ วัตถุในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งวิจารณ์ ดังนี้ •

ธรรมอันไม่มีทงวิตกวิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีวิตก
มีแต่วิจารณ์ และไม่มีทงวิตกวิจารณ์นั้น คือ วิจารณ์ในขณะปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญ-
ปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลาย อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และแห่งวิตก วิตกในขณะ
ปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลาย ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และ
แห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๐

ธรรมอันไม่มีทั้งวิทกวิจารณ์ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิทก
วิจารณ์ และไม่มีวิทกก็แต่วิจารณ์ คือ วัตถุในขณะปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญ-
ปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันมีทั้งวิทกวิจารณ์ และแห่งวิทก ดังนี้ ๐

ธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่พิจารณา และไม่มีทั้งวิตกพิจารณา เป็นอัญญมัญญ-
 ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่พิจารณา และไม่มีทั้งวิตกพิจารณานั้น คือ ขั้น ๑
 ซึ่งไม่มีวิตก มีแต่พิจารณา ในขณะที่ปฏิสนธิ กับพิจารณา เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่ง

ชั้น ๓ และแห่งวัดก ขัน ๒ กับวียง เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๒ และแห่งวัดก ขัน ๑ ซึ่งไม่มีวัดก มีแต่วียง ในขณะที่ปฏิสนธิ กับวัดก เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งวียง ขัน ๒ กับวัดก เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๒ และแห่งวียง ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวัดกวียง และไม่มีวัดก มีแต่วียง เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวัดกวียงนั้น คือ ขัน ๑ ซึ่งมีทั้งวัดกวียง กับวัดก เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๓ ขัน ๒ กับวัดก เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๒ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยแสดงมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวัดกวียง และไม่มีวัดก มีแต่วียง เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวัดกวียงนั้น คือ ขันทั้งหลายอันมีทั้งวัดกวียง ในขณะที่ปฏิสนธิ กับวัดก เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งวัดก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวัดกวียง และไม่มีวัดก มีแต่วียง เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวัดกวียง และไม่มีทั้งวัดกวียงนั้น คือ ขัน ๑ ในขณะที่ปฏิสนธิ และวัดก เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งวัดก ขัน ๒ กับวัดก เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๒ และแห่งวัดก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวัดกวียง และไม่มีวัดกมีแต่วียง ไม่มีทั้งวัดกวียง เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวัดกวียงนั้น คือ ขัน ๑ ซึ่งมีทั้งวัดกวียง ในขณะที่ปฏิสนธิกับวัดก และวัดก เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๓ ขัน ๒ กับวัดกและวัดก เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวัดกวียง เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวัดกวียงนั้น คือ ขัน ๑ ซึ่งมีทั้งวัดกวียงเป็นนิสสยปัจจัยแห่งชั้น ๓ ขอนทานว่ามปัญญา ๑ เหมือนที่เคยว่ามาแล้วในนิสสยปัจจัยกณฑ์ก่อน ๆ โน้น ๆ ธรรมอันไม่มีวัดกมีแต่วียงเป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีวัดกมีแต่วียงนั้น มีปัญญา ๕ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวัดกวียงเป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีทั้งวัดกวียงนั้น คือ ขัน ๑ ซึ่งไม่มีทั้งวัดกวียงนั้น เป็นนิสสยปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขัน ๒ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งชั้น ๒ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต วียงเป็นนิสสยปัจจัย แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขัน ๑

ซึ่งไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ในขณะปฏิสนธิ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขั้น ๓ และแห่ง กัตตารูป ขั้น ๒ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขั้น ๒ ๆ ล ๆ มหาภูต ๑ แห่งอสัญญ- สัตว์ทั้งหลาย ๆ ล ๆ จักขวยตนะเป็นนิสสยปัจจัยแห่งจักขวิญญาณ มนายตนะเป็น นิสสยปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นนิสสยปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลาย อันไม่มี ทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ นั่น คือ วัตถุ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลาย อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ส่วนวัตถุใน ขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่ วิจารณ์ นั่น คือ วิจารณ์เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลาย อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ วัตถุเป็นนิสสยปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลาย อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ กับแห่งวิตก ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีวิตกมีแต่ วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ นั่น คือ วิจารณ์เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลาย อัน ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต วัตถุเป็นนิสสยปัจจัยแห่ง ขั้นทั้งหลาย อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ส่วนวิจารณ์ในขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ นั่น คือ วัตถุเป็นนิสสยปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลาย อันมีทั้ง วิตกวิจารณ์และแห่งวิตก ส่วนวัตถุในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ นั่น คือ ขั้น ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์กับวัตถุ เป็นนิสสยปัจจัย แห่งขั้น ๓ ในข้อนี้ ท่านบอกว่า ถึงแม้ว่า ประวัติและปฏิสนธิก็ควรแสดง ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมิตติวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่ง
ธรรมอันไม่มีวิตกมิตติวิจารณ์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ กับวัตถุ
เป็นนิสสยปัจจัยแห่งวิตก ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และทั้งไม่มีวิตกวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรม
อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ ขันธ์ทั้งหลาย อันมีทั้งวิตกวิจารณ์กับมหาภูตทั้งหลาย
เป็นนิสสยปัจจัยแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือน
ที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรม
อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมิตติวิจารณ์ คือ ขันธ์ ๑ ขันธ์ทั้งวิตกวิจารณ์
และวัตถุเป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งวิตก ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑
ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมิตติวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัย
แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ วิตกกับวัตถุ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ อันมี
ทั้งวิตกวิจารณ์ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ดังนี้ ๑ ๑ ของคข้อความในกัณฑ์
นี้ไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๕๔

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวาร ในวิตักกัตติกมาติกา

อวิตกกวิจารณ์มคฺโค จ อวิตกกอวิจารณ์ จ ธมฺมา อวิตกกวิจารณ์มคฺคสฺส
ธมฺมสฺส นิสฺสยปจฺจเยเน ปจฺจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๕๔ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในวิตักกัตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
 ธรรมอันไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์ นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์กับวิจารณ์
 เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์กับวัตถุ เป็น
 นิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ฯ ล ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัย แห่ง
 ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ นั้น คือ ขันธ์อันไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์กับวิจารณ์ เป็นนิสสย-
 ปัจจัย แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ทั้งหลาย อันไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์
 กับมหาภูตทั้งหลาย เป็นนิสสยปัจจัยแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต วิตกกับ
 มหาภูตทั้งหลาย เป็นนิสสยปัจจัยแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ทั้งหลาย
 อันไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์และวัตถุ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งวิจารณ์ ส่วนในขณะ
 ปฏิสนธิเหมือนที่เคยมีมาแล้ว แต่ท่านกล่าวว่า มีปัญหา ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัย
 แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่
 มีวิตกมิตถะวิจารณ์กับวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิต ขันธ์ ๒ กับวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ และแห่งรูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์กับวัตถุ เป็นนิสสยปัจจัยแห่ง
 ขันธ์ ๓ และแห่งวิจารณ์ ขันธ์ ๒ และวัตถุ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๒
 และแห่งวิจารณ์ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ฯ ล ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์ เป็นนิสสยปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ กับแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์
 และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ นั้น ท่านบอกว่ามีปัญหา ๓ ตามที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมิตถะวิจารณ์ ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็น
 นิสสยปัจจัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ นั้น ก็มีข้อ
 ความพิสดารเหมือนที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์
 นน คือ อาศัยอารมณ์ • อาศัยอนันตระ • อาศัยปกติ • ๑ คำว่า อาศัย
 ปกตินั้น คือ บุคคลอาศัยสรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา รากะ โทสะ
 โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความประสงค์แล้วให้ทาน ถือศีล ทำ
 อุโบสถกรรม ทำให้เกิดมานอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ ทำให้เกิดวิบัสสนา มรรค
 สมาบัติ แล้วก็มีมานะ ทิฏฐิ สรัทธา เป็นต้น เป็นอุปนิสสขบัจฉัย
 แห่งสรัทธาเป็นต้น ดังนี้ •

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจฉัยแห่งธรรมนั้น คือ อาศัย
 อารมณ์ • อาศัยอนันตระ • อาศัยปกติ • ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ
 บุคคลอาศัยสรัทธา อันมีทั้งวิคกวิจารณ์เป็นต้น แล้วทำให้เกิดมานอันไม่มีวิคก
 มีแต่วิจารณ์เป็นต้น สรัทธา อันมีทั้งวิคกวิจารณ์เป็นต้นนั้น เป็นอุปนิสสขบัจฉัย
 แห่งสรัทธานั้นไม่มีวิคก มีแต่วิจารณ์เป็นต้น ดังนี้ •

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้ง
 วิคกวิจารณ์ คือ อาศัยอนันตระ • อาศัยปกติ • ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น
 คือ บุคคลอาศัยสรัทธาเป็นต้น ซึ่งมีทั้งวิคกวิจารณ์แล้ว ทำให้เกิดมาน ซึ่ง
 ไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์ และทำให้เกิดมรรค ทำให้เกิดอภิญญา ทำให้เกิดสมาบัติ
 สรัทธานั้นมีทั้งวิคกวิจารณ์เป็นต้นนั้น ก็เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งสรัทธา ศีล
 สุตะ จาคะ ปัญญา วิจารณ์ อันไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์และแห่งสุขกาย ทุกข์กาย
 ดังนี้ •

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่มีวิคก
 มีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์ คือ อาศัยอนันตระ • อาศัยปกติ • ๑
 คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ สรัทธา ตลอดถึงความปรารถนาซึ่งมีทั้งวิคกวิจารณ์
 เป็นอุปนิสสขบัจฉัยแห่งสรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา วิจารณ์ ซึ่ง
 ไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์ ดังนี้ •

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิคก
 วิจารณ์ และไม่มีวิคกมีแต่วิจารณ์ คือ อาศัยอารมณ์ • อาศัยอนันตระ • อาศัย
 ปกติ • ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ สรัทธาและความปรารถนา ซึ่งมี

ทั้งวิตกวิจารณ์เป็นอุปนิสสขบัจฉัยแห่งศรัทธา แห่งความปรารถนา ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์และแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์นั้น คือ อาศัขอารมณฺ์ ๑ อาศัขนันตระ ๑ อาศัขปถิ ๑ ๑ คำว่า อาศัขปถินั้น คือ บุคคลอาศัข ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา วิตกอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ แล้วทำให้เกิดมาน ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ ทำให้เกิดมรรค เกิดสมาบัติ ศรัทธาเป็นต้น ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์นั้น เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งศรัทธาเป็นต้น ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ อาศัขอารมณฺ์ ๑ อาศัขนันตระ ๑ อาศัขปถิ ๑ ๑ คำว่า อาศัขปถินั้น คือ บุคคลอาศัขศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา วิตก แล้วให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม ทำให้เกิดมาน ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์ และทำให้เกิดวิบัสสนา ทำให้เกิดมรรค ทำให้เกิดสมาบัติ แล้วก็มีมานะ ทิฏฐิ และฆ่าสัตว์ ทำสงฆ์ให้แตกกัน ศรัทธา ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์เป็นต้นนั้น ก็เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งศรัทธาเป็นต้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ อาศัขนันตระ ๑ อาศัขปถิ ๑ ๑ คำว่า อาศัขปถินั้น คือ บุคคลอาศัขศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา อันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และอาศัขวิตก แล้วทำให้เกิดมานอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และทำให้เกิดมรรค ทำให้เกิดอภิญญา ทำให้เกิดสมาบัติ ศรัทธาเป็นต้น ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์นั้น เป็นอุปนิสสขบัจฉัยแห่งศรัทธาเป็นต้น ซึ่งไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ อาศัขนันตระ ๑ อาศัขปถิ ๑ ๑ คำว่า อาศัขปถินั้น คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์กับวิตก เป็นอุปนิสสขบัจฉัย แห่งศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญาวิจารณ์ ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้ง
 วิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑
 อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ สรรทธา คีล สุตตะ จาคะ ปัญญา
 อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ กับวิตกเป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งสรรทธา แห่งความ
 ปรารถนา อันมีทั้งวิตกวิจารณ์และแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้ง
 วิตกวิจารณ์ คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า
 อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยสรรทธา คีล สุตตะ จาคะ ปัญญา วิจารณ์
 ความสุขกาย ความทุกข์กาย ฤๅ โภชนะ เสนาสนะ แล้วทำให้เกิดมาน
 ทำให้เกิดมรรค ทำให้เกิดอภิญญา ทำให้เกิดสมาบัติ สรรทธาเป็นต้น ซึ่ง
 ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งสรรทธาเป็นต้น ซึ่งไม่มีทั้ง
 วิตกวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้ง
 วิตกวิจารณ์ คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า
 อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยสรรทธา คีล สุตตะ จาคะ ปัญญา ความสุข
 กาย ความทุกข์กาย อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และอาศัยฤๅ โภชนะ เสนาสนะ
 แล้วให้ทาน ถอนศีล ทำอุโบสถกรรม ทำให้เกิดมาน อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ทำ
 ให้เกิดวิบัสสนา เกิดมรรค เกิดสมาบัติ ฆ่าสัตว์ ทำสงฆ์ให้แตกกัน สรรทธา
 เป็นต้น ซึ่งไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งสรรทธาเป็นต้น
 ซึ่งไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีวิตก
 มีแต่วิจารณ์ คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า
 อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยสรรทธา เป็นต้น ซึ่งไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ แล้ว
 ทำให้เกิดมาน ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และทำให้เกิดวิบัสสนา เกิดมรรค เกิด
 สมาบัติ สรรทธาเป็นต้น อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่ง
 สรรทธาเป็นต้น ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีวิตก
 มีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑

อาศัปปกตติ ๑ ๆ คำว่า อาศัปปกตตินั้น คือ ศรัทธา เป็นต้น อันไม่มีทั้งวิตก
วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจย แห่งศรัทธา คือ สุตตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มี
วิตกมีแต่วิจารณ์และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจย แห่งธรรมอันมีทั้ง
วิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์นั้น คือ อาศัปปกตติ ๑ อาศัปปกตติ ๑
อาศัปปกตติ ๑ ๆ คำว่า อาศัปปกตตินั้น คือ ศรัทธา เป็นต้น ซึ่งไม่มีทั้งวิตก
วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจย แห่งศรัทธา เป็นต้น ซึ่งไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ดังนี้ ๑ ๆ
ของข้อความในกัณฑ์นี้ไว้เพียงเท่านี้.

เอวံ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๕๕

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยบัญญัติในวิตักกัตติกมัตติกา

อวิตกวิจารณ์มตฺโต จ อวิตกวิจารณ์โร จ ธมฺมา สวิตกสวิจารสฺส
ธมฺมสฺส อุปนิสสขบัจจเยน ปจฺจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๕๕ ว่า
ด้วยบัญญัติในวิตักกัตติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธ
ศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรม
อันมีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ อาศัปปกตติ ๑ อาศัปปกตติ ๑ อาศัปปกตติ ๑ ๆ
คำว่า อาศัปปกตตินั้น คือ ศรัทธา คือ สุตตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มีวิตก มี
แต่วิจารณ์ กับวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งศรัทธา คือ สุตตะ จาคะ ปัญญา
อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ คือ อาศัฆอารมณฺ ๑ อาศัฆอนันตระ ๑ อาศัฆปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัฆปกตินั้น คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ อาศัฆอนันตระ ๑ อาศัฆปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัฆปกตินั้น คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ แห่งความสุขกาย ความทุกข์กาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ อาศัฆอนันตระ ๑ อาศัฆปกติ ๑ คำว่า อาศัฆปกตินั้น คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์นั้น คือ อาศัฆอารมณฺ ๑ อาศัฆอนันตระ ๑ อาศัฆปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัฆปกตินั้น คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ กับวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา ความวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ อาศัฆอารมณฺ ๑ อาศัฆอนันตระ ๑ อาศัฆปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัฆปกตินั้น คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ กับราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา ความวิตก เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันมีทั้งวิตก วิจารณ์ และแห่งราคะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัย
แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
ปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ สรทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อัน
มีทั้งวิตกวิจารณ์ และราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา ความ
วิตก เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งสรทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มีวิตก
มีแต่วิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัย
แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า
อาศัยปกติ นั้น คือ สรทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และ
ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา ความวิตก เป็นอุปนิสสข-
บัจจัยแห่งสรทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์
แห่งความสุขกาย ความทุกข์กาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัย
แห่งธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑
อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ สรทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา
อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา ความ
วิตก เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งสรทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันไม่มีวิตก
มีแต่วิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ เป็นอุปนิสสขบัจจัย
แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัย
อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ สรทธา ศีล สุตะ
จาคะ ปัญญา อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความ
ปรารถนา ความวิตก เป็นอุปนิสสขบัจจัยแห่งสรทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา
อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา
ความวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นปุเรชาตบัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตก
วิจารณ์นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวิตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิด

ก่อนนั้น คือ บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพเพชฌัญญู ได้ยินเสียงด้วยทิพโสต ปรายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่งจักขุวิญญาณ โสณฺฑิพเพชฌัญญู เป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่ง กายวิญญาณ ฯ คำว่า มัตถุกเกิดก่อนนั้น คือ จักขุตนะ เป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่ง จักขุวิญญาณ กายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาต-
ปัจจุตังแห่งขันธทั้งหลายอันไม่มีทังวิตกวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทังวิตกวิจารณ์ เป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่งธรรมอันมีทังวิตกวิจารณ์ นั้น คือ มอรรณฺณเกิดก่อน ๑ มัตถุกเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มอรรณฺณเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งด้วยจักขุว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯ ล ฯ แล้วยินดีเพลิดเพลิน รากะและโหมนัส ปรารภสิ่งนั้นแล้วเกิดขึ้น ฯ คำว่า มัตถุกเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่งขันธทั้งหลาย อันมีทังวิตกวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทังวิตกวิจารณ์ เป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่งธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ นั้น คือ มอรรณฺณเกิดก่อน ๑ มัตถุกเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มอรรณฺณเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งด้วยจักขุตลอดถึงวัตถุว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วยินดีเพลิดเพลิน ฯ วิตกปรารภสิ่งนั้นแล้วเกิดขึ้น ฯ คำว่า มัตถุกเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่งขันธทั้งหลายอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทังวิตกวิจารณ์ เป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่งธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และไม่มีทังวิตกวิจารณ์ นั้น คือ มัตถุกเกิดก่อน ฯ คำว่า มัตถุกเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่งขันธทั้งหลายอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทังวิตกวิจารณ์ เป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่งธรรมอันมีไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทังวิตกวิจารณ์ นั้น คือ มอรรณฺณเกิดก่อน ๑ มัตถุกเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มอรรณฺณเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งด้วยจักขุเป็นต้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วยินดีเพลิดเพลิน ขันธทั้งหลายอันมีทังวิตกวิจารณ์ กับวิตก ปรารภสิ่งนั้นแล้วเกิดขึ้น ฯ คำว่า มัตถุกเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจุตังแห่งขันธทั้งหลายอันมีทังวิตกวิจารณ์ และแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลาย
อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งภพอันเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตก
วิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้น
ทั้งหลายอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์กับวิตก เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งภพอันเกิด
ก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกวิจารณ์ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตก
วิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้น
ทั้งหลายอันไม่มีวิตกวิจารณ์ และวิจารณ์ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งภพอันเกิด
ก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นปัจฉาชาติปัจจัย
แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๆ คำว่า เป็นของ
เกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ กับวิจารณ์ เป็นปัจฉา-
ชาติปัจจัยแห่งภพอันเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ เป็นปัจฉาชาติปัจจัย
แห่งธรรมอันไม่มีวิตกวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๆ คำว่า เป็นของเกิด
ภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันมีวิตกวิจารณ์ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งภพอัน
เกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น
คือ ชั้นทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย
อันมีทั้งวิตกวิจารณ์หลัง ๆ อนโลมเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความ
ผ่องใส โคตรภูเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรคอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ความผ่องใสเป็น
อาเสวนปัจจัยแห่งมรรค อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
นั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งวิตกหลัง ๆ
การบริกรรมฌานอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งฌานอันไม่มีวิตก
ๆ

มีแต่วิจารณ์ โศตรภเป็นอาเสวนบ้งจยแห่งมรรคอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ ความ
ผ่องใส เป็นอาเสวนบ้งจยแห่งมรรคอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ ดังนี้

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาเสวนบ้งจยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
นั้น คือ การบริกรรมหัตถิยาน เป็นอาเสวนบ้งจยแห่งวิจารณ์ในหัตถิยาน การ
บริกรรมคตฺติยาน เป็นอาเสวนบ้งจยแห่งคตฺติยาน การบริกรรมจตฺตถณาน เป็น
อาเสวนบ้งจยแห่งจตฺตถณาน การบริกรรมอาภาสณฺญายตนะ เป็นอาเสวน-
บ้งจยแห่งอาภาสณฺญายตนะ การบริกรรมวิญญานณฺญายตนะ เป็นอาเสวน-
บ้งจยแห่งวิญญานณฺญายตนะ การบริกรรมอาภิกฺขณณฺญายตนะ เป็นอาเสวนบ้งจย
แห่งอาภิกฺขณณฺญายตนะ การบริกรรมเนวสณฺญาณาสณฺญายตนะ เป็นอาเสวน-
บ้งจยแห่งเนวสณฺญาณาสณฺญายตนะ การบริกรรมทัพพโสธ เป็นอาเสวนบ้งจย
แห่งทัพพโสธ การบริกรรมอิทธิวิธญาณ และเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติ-
ญาณ ขณิกัมมุปคตญาณ อนาคตังสญาณ ก็เป็นอาเสวนบ้งจยแห่งอิทธิวิธญาณ
เป็นต้น โศตรภเป็นอาเสวนบ้งจยแห่งมรรคอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์
ความผ่องใส เป็นอาเสวนบ้งจยแห่งมรรคอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์
ดังนี้ ของตเนอความในกัณฺฐนั้นไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺฐที่ ๕๖

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยบัญญัติหาหาร ในวิตักกัตติกมาติกา

สวิตกกุสวิจาโร ธมฺโม อวิตกกุวิจารณ์มตฺตสฺส จ อวิตกกุวิจารณ์สฺส จ
ธมฺมสฺส อาเสวนปจฺจเขน ปจฺจโยคิ.

ณ บัณฑิต อาคมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฺฐที่ ๕๖ ว่าด้วยบัญญัติหา
หาร ในวิตักกัตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนานิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
 ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์และไม่มี
 ทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือการบริกรรมฌานอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่ง
 ฌานอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ โศตรภุเป็นอาเสวนบัจจยแห่งมรรคอัน
 ไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์และแห่งวิจารณ์ ความผ่องใสเป็นอาเสวนบัจจยแห่งมรรค อัน
 ไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และ
 ไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ก่อน ๆ เป็นอาเสวน-
 บัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันมีทั้งวิตกวิจารณ์หลัง ๆ และแห่งวิตก อนุโลมเป็น
 อาเสวนบัจจยแห่งโศตรภุ และแห่งวิตก อนุโลมเป็นอาเสวนบัจจย แห่งความ
 ผ่องใสและแห่งวิตก โศตรภุเป็นอาเสวนบัจจยแห่งมรรค อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และ
 แห่งวิตก ความผ่องใสเป็นอาเสวนบัจจยแห่งมรรค อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่ง
 วิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่
 วิจารณ์นั้น คือ วิตกก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งวิตกหลัง ๆ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่
 มีวิตกมีแต่วิจารณ์ก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์
 หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์
 นั้น คือ วิตกก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันมีทั้งวิตกวิจารณ์หลัง ๆ
 ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตก
 วิจารณ์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจจยแห่ง
 วิจารณ์หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่
 วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ก่อน ๆ

๗ เป็นอาสาสมัครช่วยแบ่งปัน^๘สิ่งของ
 วิจารณ์ ตั้ง^๙น

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์
และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ วิตกก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย
อันมีทั้งวิตกวิจารณ์หลัง ๆ และแห่งวิตก ดังนั้

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจฉัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
นั้น คือ วิจารก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจฉัยแห่งวิจารณ์หลัง ๆ ชั้นทั้งหลายอันไม่มี
ทั้งวิตกวิจารณ์ก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจฉัยแห่งชั้นทั้งหลาย อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
หลัง ๆ ดังนี้ •

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีวิตกมีแต่
วิจารณ์^๕ คือ วิจารณ์ก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งชั้น^๖ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมีแต่
วิจารณ์หลัง ๆ ดังนี้ •

ธรรมอันไม่มีทงวตกวิจารณ์ เป็นอาเสวนปัจฉัยแห่งธรรมอันไม่มีวตกมัตเต
วิจารณ์ และไม่มีทงวตกวิจารณ์น คือ วิจารณ์ก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจฉัยแห่งชั้น
ทั้งหลายอันไม่มีวตกมัตเตวิจารณ์หลัง ๆ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

๑. ธรรมอันไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์ และไม่มีทงวิตกวิจารณ์ เป็นอาเสวนปัจจย
 แห่งธรรมอันไม่มีวิตก มัตถ์วิจารณ์นั้น คือขันธทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์ก่อน ๆ
 กับวิจารณ์ เป็นอาเสวนปัจจยแห่งขันธทั้งหลาย อันไม่มีวิตกวิจารณ์แล้ว ๆ ดังนี้ ๑

๑. ธรรมเนียมไม่มั่ววัดกวีจาร
 และไม่มีท่งวัดกวีจาร เป็นอาเสวนบัจจัย
 ๒. แห่งธรรมเนียมไม่มีท่งวัดกวีจารนั้น
 คือชนธท่งหลายอันไม่มีวัดกมแต่่วจารก่อน ๆ
 กวีจาร เป็นอาเสวนบัจจัยแห่งวจารหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาเสวนปัจฉัย
แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือขั้น^๔ทั้งหลายอันไม่มี
วิตกมัตถ์วิจารณ์ก่อน ๆ กับวิจารณ์ เป็นอาเสวนปัจฉัยแห่งขั้น^๔ทั้งหลาย อันไม่มี
วิตกมัตถ์วิจารณ์หลัง ๆ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ •

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ และไม่มีวิคกมัตถวิจารณ์ เป็นอาเสวนปัจฉัยแห่ง
ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย อันมีทั้งวิคกวิจารณ์ก่อน ๆ กับวิคก

เป็นอาเสวนบัจจยแห่งชั้นทั้งหลาย อันมีทงวตกวิจารณ์หลัง ๆ อนุโลมกับวตก
เป็นอาเสวนบัจจยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส โคตรภูกับวตก เป็นอาเสวน-
บัจจยแห่งมรรคอันมีทงวตกวิจารณ์ ความผ่องใสและวตก เป็นอาเสวนบัจจยแห่ง
มรรคอันไม่มีทงวตกวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทงวตกวิจารณ์ และไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่ง
ธรรมอันไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์นั้น คือ ชั้นทั้งหลาย อันมีทงวตกวิจารณ์ก่อน ๆ กับวตก
เป็นอาเสวนบัจจยแห่งวตกหลัง ๆ การบริกรรมภาวนาอันไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์ กับ
วตก เป็นอาเสวนบัจจยแห่งภาวนาอันไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์ โคตรภูกับวตก เป็น
อาเสวนบัจจยแห่งมรรคอันไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์ ความผ่องใสกับวตก เป็นอาเสวน
บัจจยแห่งมรรค อันไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทงวตกวิจารณ์ และอันไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่ง
ธรรมอันไม่มีทงวตกวิจารณ์นั้น คือ การบริกรรมทตฺติยานกับวตก เป็นอาเสวน-
บัจจยแห่งวิจารณ์ในทตฺติยาน การบริกรรมเนวสํญญานาสํญญาตนะกับวตก เป็น
อาเสวนบัจจยแห่งเนวสํญญานาสํญญาตนะ ๆ ล ๆ การบริกรรมทัพพจักขุ กับวตก
เป็นอาเสวนบัจจยแห่งทัพพจักขุ ๆ ล ๆ การบริกรรมอนาคตังสญาณ กับวตก
เป็นอาเสวนบัจจยแห่งอนาคตังสญาณ โคตรภู กับวตก เป็นอาเสวนบัจจยแห่ง
มรรค อันไม่มีทงวตกวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ความผ่องใสกับวตก เป็นอาเสวน-
บัจจยแห่งมรรคอันไม่มีทงวตกวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทงวตกวิจารณ์และไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่ง
ธรรมอันไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทงวตกวิจารณ์นั้น คือ การบริกรรมภาวนาอันไม่
มีทงวตกวิจารณ์ กับวตก เป็นอาเสวนบัจจยแห่งภาวนาอันไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์ และ
แห่งวิจารณ์ โคตรภูกับวตก เป็นอาเสวนบัจจยแห่งมรรคอันไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์
และแห่งวิจารณ์ ความผ่องใสและวิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งมรรคอันไม่มีวตก
มีแต่วิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทงวตกวิจารณ์ และไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาเสวนบัจจยแห่ง
ธรรมอันมีทงวตกวิจารณ์ และไม่มีวตกมีแต่วิจารณ์นั้น คือชั้นทั้งหลายอันมีทงวตก
วิจารณ์ก่อน ๆ กับวตก เป็นอาเสวนบัจจยแห่งชั้นทั้งหลาย อันมีทงวตกวิจารณ์
หลัง ๆ และแห่งวตก อนุโลมกับวตก เป็นอาเสวนบัจจยแห่งโคตรภู และแห่ง

วิตก แห้งความผ่องใส และแห่งวิตก โคตรภูกัวิตก เป็นอาเสวนบ้งจยแห่ง
มรรคอันมีทั้งวิตกวิจารณ์และแห่งวิตก ความผ่องใสกับวิตก เป็นอาเสวนบ้งจย
แห่งมรรคอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมบ้งจยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์
คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีลักษณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วย
กันนั้น คือ เจตนาอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมบ้งจย แห่งขันธอันประกอบกัน
เจตนาอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นกัมมบ้งจยแห่งขันธอันประกอบ
กัน ๑ คำว่า มีลักษณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมบ้งจย
แห่งขันธทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ซึ่งเป็นขันธผายวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมบ้งจยแห่งธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์
นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีลักษณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิด
ด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันมีทั้งวิตกวิจารณ์เป็นกัมมบ้งจยแห่งวิตก เจตนาอันมีทั้ง
วิตกวิจารณ์ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นกัมมบ้งจยแห่งวิตก ๑ คำว่า มีลักษณะต่างกันนั้น
คือเจตนาอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมบ้งจยแห่งวิตกอันเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมบ้งจยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีลักษณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วย
กันนั้น คือเจตนาอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมบ้งจยแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต
เจตนาอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นกัมมบ้งจยแห่งกตัตตารูป ๑ คำว่า
มีลักษณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมบ้งจยแห่งขันธอันเป็น
วิบาก อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งกตัตตารูป ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมบ้งจยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์และ
ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีลักษณะต่างกัน ๑ ๑
คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมบ้งจยแห่ง
ขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ใน
ขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมบ้งจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งกตัตตารูป ๑ คำว่า
เป็นของมีลักษณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมบ้งจยแห่งขันธ
อันเป็นวิบาก อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งกตัตตารูป ดังนี้ ๑

ธรรมอนัมทงวตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอนัมทงวตกวิจารณ์ และไม่มีทงวตกวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอนัมทงวตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งวิถก และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอนัมทงวตกวิจารณ์ในขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมปัจจัยแห่งวิถก และแห่งกตัตตารูป ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอนัมทงวตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งวิถกอันเป็นวิปากและแห่งกตัตตารูป ดังนี้ ๑

ธรรมอนัมทงวตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอนัมทงวตกวิจารณ์ และไม่มีทงวตกวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอนัมทงวตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งวิถก เจตนาอนัมทงวตกวิจารณ์ในขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกันและแห่งวิถก ๆ คำว่า มีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอนัมทงวตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอนัมทงวตกวิจารณ์ อันเป็นวิปากและแห่งวิถก ดังนี้ ๑

ธรรมอนัมทงวตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอนัมทงวตกวิจารณ์และไม่มีทงวตกวิจารณ์ ไม่มีทงวตกวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอนัมทงวตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งวิถก แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอนัมทงวตกวิจารณ์ในขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งวิถก แห่งกตัตตารูป ๆ คำว่า มีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอนัมทงวตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ อนัมทงวตกวิจารณ์ ซึ่งเป็นฝ่ายวิปาก และแห่งวิถกแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑ ของตเนอความในกัณฐนโวเพียงเท่านั้น.

เอว ก็มิ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณหาที่ ๕๗
คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน
ว่าด้วยปัญหาราว ในวิตักกัตติมาติกา

อวิตกกุจิการมตโต ชมโม อวิตกกุจิการมตสส ชมมสส กมมปจฺจเบน
ปจฺจโยคิ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณหาที่ ๕๗ ว่าด้วย
ปัญหาราว ในวิตักกัตติมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คตินินความคามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไม่มีวิตกมิแต่วิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมิแต่วิจารณ์
คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิด
ด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันไม่มีวิตกมิแต่วิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งชั้นธอัน
ประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่เคยแสดงมาแล้ว ๑ คำว่า มี
ขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งชั้นธอัน
เป็นวิบาก อันไม่มีวิตกมิแต่วิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมิแต่วิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมิแต่
วิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็น
ของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันไม่มีวิตกมิแต่วิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งวิจารณ์
และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันไม่มีวิตกมิแต่วิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิ เป็น
กัมมปัจจัยแห่งวิจารณ์อันเป็นวิบาก และแห่งกตัตถารูป ๑ คำว่า เป็นของมีขณะ
ต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไม่มีวิตกมิแต่วิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งวิจารณ์อันเป็นวิบาก
และแห่งกตัตถารูป ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ และไม่มีทงวิตกวิจารณ์ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน นั้น คือ เจตนาอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งวิจารณ์แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกันและแห่งวิจารณ์ แห่งกัตตารูป คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ ซึ่งเป็นวิบากและแห่งวิจารณ์ แห่งกัตตารูป ดังนี้

ธรรมอันไม่มีทงวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทงวิตกวิจารณ์ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันไม่มีทงวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันไม่มีทงวิตกวิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งกัตตารูป ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไม่มีทงวิตกวิจารณ์ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันไม่มีทงวิตกวิจารณ์ ซึ่งเป็นฝ่ายวิบาก และแห่งกัตตารูป ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทงวิตกวิจารณ์ เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทงวิตกวิจารณ์นั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งมีทงวิตกวิจารณ์ อันเป็นฝ่ายวิบาก เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ ๓ ส่วน ในขณะปฏิสนธิ นั้น ขันธ ๑ ซึ่งมีทงวิตกวิจารณ์ เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกวิจารณ์ เป็นวิปากปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ นั้น คือ ขันธอันมีทงวิตกวิจารณ์ฝ่ายวิบาก เป็นวิปากปัจจัยแห่งวิตก ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ท่านละไว้มีปัญหาครบทั้ง ๑ ซึ่งว่าด้วยธรรมมีวิตกวิจารณ์เป็นมูล ดังนี้

ธรรมอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ เป็นวิปากปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์นั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ อันเป็นฝ่ายวิบาก เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ ฯลฯ ขันธ ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ ซึ่งเป็นฝ่ายวิบาก ในขณะปฏิสนธิ ฯลฯ ท่านบอกว่าควรทำปัญหา ๕ อันไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์เป็นมูล ๆ ควรกำหนด คำว่า วิบาก ดังนี้

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นวิปากบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
 นั้น คือ ชันธ ๑ ซึ่งไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ฝ่ายวิบาก เป็นวิปากบัจฉัยแห่งขันธ ๓ และ
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ ๒ ฯลฯ วิจารณ์เป็นวิบาก เป็นวิปากบัจฉัย
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปากบัจฉัยแห่งวิตก
 วิจารณ์เป็นวิปากบัจฉัยแห่งวิตก

ธรรมอันไม่มีห้วงวัดกัวิจารณ์วิปากบัจจยแห่งธรรมอันไม่มีวัดกัมีแต่วิจารณ์
นั้น คือ วิจารณ์เป็นวิปาก เป็นวิปากบัจจยแห่งชั้นธ อันไม่มีวัดกัมีแต่วิจารณ์ วิจารณ์
อันเป็นวิปากในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปากบัจจย แห่งชั้นธอันไม่มีวัดกัมีแต่วิจารณ์
ดังนี้ •

ธรรมอันไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์ เป็นวิปากบัจจยฺห์ แห่งธรรมอันไม่มีวิคกมัตถ์แต่
วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์นั้น คือ วิจารณ์เป็นวิปาก เป็นวิปากบัจจยฺห์แห่งชั้น
อันไม่มีวิคกมัตถ์วิจารณ์ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต วิจารณ์เป็นวิปาก ใน
ขณะปฏิสนธิ เป็นวิปากบัจจยฺห์ แห่งชั้นอันไม่มีวิคกมัตถ์วิจารณ์ และแห่ง
กคคตารูป คังน

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นวิปากบัจฉัย
แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์นั้น คือ ขั้น ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์อันเป็น
วิปากบัจฉัย เป็นวิปากบัจฉัยแห่งขั้น ๓ ขั้น ๒ ฯลฯ ในขณะปฏิบัติสมาธิ ฯลฯ
ดังนี้ •

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์ และไม่มีทงวิตกวิจารณ์ เป็นวิปากบัจจยแห่ง
 ธรรมอันไม่มีทงวิตกวิจารณ์นั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์เป็นวิปาก
 กับวิจารณ์ เป็นวิปากบัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ ชั้น
 ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์ กับวิจารณ์ เป็นวิปากบัจจยแห่งกตัตตารป ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิคกมัตถ์วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์ เป็นวิปากปัจจุัยแห่งธรรม
อันไม่มีวิคกมัตถ์วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์นั้น คือ ชั้นที่ ๑ ซึ่งไม่มีวิคกมัตถ์วิจารณ์
อันเป็นวิปากกัมมวิจารณ์ เป็นวิปากปัจจุัย แห่งชั้นที่ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
ชั้นที่ ๑ ซึ่งไม่มีวิคกมัตถ์วิจารณ์ อันเป็นวิปากในขณะปฏิสนธิกัมมวิจารณ์ เป็นวิปาก-
ปัจจุัยแห่งชั้นที่ ๓ และแห่งกตัตถารูป ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นวิปากบัจฉัยแห่ง
ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ นั้น คือ ชั้นที่ ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์เป็นฝ่ายวิปากกับวิตก
เป็นวิปากบัจฉัยแห่งชั้นที่ ๓ ส่วนชั้นที่ ๒ และในขณะปฏิสนธิ นั้น ท่านละ
ไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นวิปากบัจฉัยแห่งธรรม
อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ นั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ อันเป็นฝ่ายวิปากและ
วิตกเป็นวิปากบัจฉัยแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑
ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นวิปากบัจฉัยแห่งธรรม
อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ นั้น คือ ชั้นที่ ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์ฝ่าย
วิปากกับวิตก เป็นวิปากบัจฉัยแห่งชั้นที่ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วน
ขณะปฏิสนธิ นั้นท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นวิปากบัจฉัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ นั้น คือ
อาหารทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาหารบัจฉัยแห่งชั้นอันประกอบกัน ส่วน
ในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาหารบัจฉัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์
นั้น คือ อาหารทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาหารบัจฉัยแห่งวิตก ส่วนใน
ขณะปฏิสนธิ นั้น ท่านละข้อความไว้ ทั้งท่านบอกไว้ว่า ควรจำแนกปัญหา ๑
อันมีวิตกวิจารณ์เป็นมูล ด้วยเหตุอันนี้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาหารบัจฉัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่
วิจารณ์ นั้น คือ อาหารทั้งหลายอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาหารบัจฉัยแห่งชั้นอัน
ประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาหารบัจฉัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตก
วิจารณ์ นั้น คือ อาหารทั้งหลายอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาหารบัจฉัยแห่งวิจารณ์และ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในปฏิสนธิ นั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอาหารบัจฉัยแห่งธรรม อันไม่มีวิตกมีแต่
วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ นั้น คือ อาหารทั้งหลาย อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์เป็น

อาหารบัจจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งวិการ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิคกวិการ เป็นอาหารบัจจย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิคกวิการ นั้น คือ อาหารทั้งหลายอันไม่มีวิคกมัตถะวិการ เป็นอาหารบัจจยแห่งขันธ อันประกอบกันและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาหารที่เป็นคำ ๆ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอาหารบัจจยแห่งกายน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิการ เป็นอินทริยบัจจย แห่งธรรมอันมีทั้งวิคกวิการนั้น คือ อินทริยทั้งหลายอันมีทั้งวิคกวิการ เป็นอินทริยบัจจยแห่งขันธอันประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิคกวิการ เป็นอินทริยบัจจย แห่งธรรมอันไม่มีวิคกมัตถะวิการนั้น คือ อินทริยทั้งหลายอันมีทั้งวิคกวิการ เป็นอินทริยบัจจยแห่งวิคก ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ทั้งท่านบอกไว้ว่าควรจำแนกอาหาร ๑ ซึ่งทั้งวิคกวิการเป็นมูล ด้วยการณอนัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิคกวิการ เป็นอินทริยบัจจย แห่งธรรมอันไม่มีวิคกมัตถะวิการนั้น คือ อินทริยทั้งหลายอันไม่มีวิคกมัตถะวิการ เป็นอินทริยบัจจยแห่งขันธอันประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิคกมัตถะวิการ เป็นอินทริยบัจจย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิคกวิการนั้น คือ อินทริยทั้งหลายอันไม่มีวิคกมัตถะวิการ เป็นอินทริยบัจจยแห่งวិการ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิคกมัตถะวิการ เป็นอินทริยบัจจยแห่งธรรม อันไม่มีวิคกมัตถะวิการ และไม่มีทั้งวิคกวิการนั้น คือ อินทริยทั้งหลายอันไม่มีวิคกมัตถะวิการเป็นอินทริยบัจจย แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งวิการ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ ฯลฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิคกวิการ เป็นอินทริยบัจจย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิคกวิการนั้น คืออินทริยทั้งหลายอันไม่มีทั้งวิคกวิการ เป็นอินทริยบัจจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น จักขุทริย

เป็นอันตรัยบัจจแห่งจักขวิญญาณ กายันตรัย เป็นอันตรัยบัจจแห่งกายวิญญาณ
รูปชวตันทรีย เป็นอันตรัยบัจจแห่งกตัตตารูป ดังนี้ ๑ สันเนอความในเทศนากันชน
ไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๘

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยบัญญัติในวิตกกัตติกมัตติกา

สวิตกกสวโจโร ฌมโม สวิตกกสวจารสส ฌมมสส ฌานปัจจเบน
ปัจจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๕๘ ว่าด้วย
บัญญัติในวิตกกัตติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นฉานบัจจแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ องค์
ฉานอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นฉานบัจจแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบกัน ส่วนใน
ขณะปฏิสนธิ์นั้นท่านละไว้ ทั้งท่านบอกไว้ว่า ควรจำแนกปัญหา ๑ ซึ่งมีวิตก
วิจารณ์ แต่มูลด้วยการณ์อื่น ดังนี้

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นฉานบัจจแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์
นั้น คือ องค์ฉานทั้งหลายอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นฉานบัจจแห่งชั้นอัน
ประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธิ์นั้น ท่านละข้อความไว้ เพราะเหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว
ทั้งท่านบอกไว้ว่าควรจำแนกปัญหา ๕ ซึ่งไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์เป็นมูล ตามการณ์
ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นฉนบัจจยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
คือ องค์ฉนบทหลายอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นฉนบัจจยแห่งฉนบัจจยอันประกอบ
กันและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต วิจาร เป็นฉนบัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต วิจารในขณะปฏิสนธิ เป็นฉนบัจจยแห่งกตัตตารูป วิจาร เป็นฉนบัจจย
แห่งวิตถุ ดังนี้ •

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นฉนบัจจยแห่งธรรมอันไม่มีวิตก แต่มี
วิจารณ์ คือ วิจาร เป็นฉนบัจจยแห่งฉนบัจจยทั้งหลาย อันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์
ส่วนในขณะปฏิสนธิ วิจาร เป็นฉนบัจจยแห่งฉนบัจจยทั้งหลาย อันไม่มีวิตก
มีแต่วิจารณ์ ดังนี้ •

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นฉนบัจจยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์
และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ วิจาร เป็นฉนบัจจยแห่งฉนบัจจยทั้งหลาย อันไม่มีวิตก
มีแต่วิจารณ์ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ วิจารเป็นฉนบ
ัจจยแห่งฉนบัจจยทั้งหลายอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ •

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นฉนบัจจยแห่ง
ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ คือ องค์ฉนบทหลายอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ กับวิจารณ์
เป็นฉนบัจจยแห่งฉนบัจจยทั้งหลายอันประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธิ ทานละ
ข้อความไว้ ดังนี้ •

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นฉนบัจจย
แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ องค์ฉนบทหลาย อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์
กับวิจารณ์ เป็นฉนบัจจยแห่งรูปทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ
นั้น ทานละข้อความไว้ ดังนี้ •

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นฉนบัจจยแห่ง
ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ องค์ฉนบทหลาย
อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ กับวิจารณ์ เป็นฉนบัจจยแห่งฉนบัจจยทั้งหลายอันประกอบกัน
และแห่งรูปทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ องค์ฉนบทหลาย
อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ กับวิจารณ์ เป็นฉนบัจจยแห่งฉนบัจจยทั้งหลายอันประกอบกัน
และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ •

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นฉานบัจฉัยแห่ง
ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ องค์ฉานทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ กับวิตก เป็น
ฉานบัจฉัยแห่งขั้นทั้งหลายอันประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละ
ข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นฉานบัจฉัยแห่งธรรม
อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ องค์ฉานทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ กับวิตก เป็นฉาน-
บัจฉัยแห่งรูปทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อ
ความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นฉานบัจฉัยแห่ง
ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ องค์ฉานทั้งหลาย อัน
มีทั้งวิตกวิจารณ์ กับวิตก เป็นฉานบัจฉัยแห่งขั้นทั้งหลายอันประกอบกันและ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นมคคบัจฉัยแห่งธรรมอันมีวิตกวิจารณ์
คือ องค์มรรคทั้งหลาย อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นมคคบัจฉัยแห่งขั้นทั้งหลาย
อันประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว ในท้ายข้อ
ท่านบอกไว้ว่า ควรจำแนกปัญหา ๑ อันมีทั้งวิตกวิจารณ์เป็นมูล ด้วยเหตุการณ์
อันนี้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นมคคบัจฉัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่
วิจารณ์ คือ องค์มรรคทั้งหลาย อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นมคคบัจฉัยแห่ง
ขั้นทั้งหลายอันประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยแสดง
มาแล้ว ทั้งท่านบอกไว้ว่า ควรจำแนกปัญหา ๕ อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์เป็นมูล
ด้วยเหตุการณ์อันนี้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นมคคบัจฉัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
นั่น คือ องค์มรรคทั้งหลายอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นมคคบัจฉัยแห่งขั้นทั้งหลาย
อันประกอบกัน และแห่งรูปทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น
เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นมคคปัจจัย
แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ องค์มรรคทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ กับ
วิตก เป็นมคคปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลายอันประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธิ
นั้น เหมือนที่เคยกล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นมคคปัจจัยแห่ง
ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ คือ องค์มรรคทั้งหลาย มีทั้งวิตกวิจารณ์ กับวิตก
เป็นมคคปัจจัยแห่งรูปทั้งหลาย อันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือน
กับที่เคยกล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นมคคปัจจัยแห่ง
ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ องค์มรรคทั้งหลาย
อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ กับวิตก เป็นมคคปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลายอันประกอบกันและ
แห่งรูปทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่เคย
จำแนกมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์
นั้น คือ ขั้น ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งขั้น ๓ ขั้น ๒
เป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งขั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับในสัมปยุตต-
ปัจจัยก่อน ๆ นั้น ดังนี้

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่
วิจารณ์ คือ ขั้นทั้งหลาย อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งวิตก
ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับในสัมปยุตตปัจจัยก่อน ๆ นั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์
และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ คือ ขั้น ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสัมปยุตตปัจจัย
แห่งขั้น ๓ และแห่งวิตก ขั้น ๒ เป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งขั้น ๒ และแห่งวิตก
ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนในบทที่ว่าด้วยสัมปยุตตปัจจัยก่อน ๆ นั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มี
วิตกมีแต่วิจารณ์ คือ ขั้น ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นสัมปยุตตปัจจัย
แห่งขั้น ๓ ขั้น ๒ เป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งขั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิ-
สนธิ ๆ ล ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิทกวิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน • เป็นของเกิดภายหลัง • ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันมีวิทกวิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูป

ทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้งวิตก
 วิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัย แห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลัง
 นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายนั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตก
 วิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของ
 เกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ กับวิตก เป็นวิปยุตต-
 ปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ทั้งหลาย
 อันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ กับวิตก เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตตารูป ฯ คำว่า เป็น
 ของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ กับวิตก เป็น
 วิปยุตตปัจจัยแห่งกายนั้น ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตก
 วิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
 เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต วิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่ง
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
 เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตตารูป วิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตตารูป
 ขันธ์ทั้งหลาย เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย
 วิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งวิจารณ์ ฯ คำว่า เป็น
 ของเกิดก่อนนั้น คือ จักขวายนตะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายา-
 นตะเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย
 อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้ง-
 หลายอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ กับวิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายนั้นซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์
 นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
 คือ ในขณะปฏิสนธิ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์
 วิจารณ์ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์
 ทั้งหลายอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมิต
แต่วิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็น
ของเกิดด้วยกันนั้น คือ ในขณะปฏิสนธิ นั้น มีวัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ
ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมิตวิจารณ์ และแห่งวิตก ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น
คือ วัตถุ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไม่มีวิตกมิตวิจารณ์ และแห่ง
วิตก ดังน ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมิตแต่
วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิด
ก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ในขณะปฏิสนธิ นั้น มีวัตถุเป็น
วิปยุตตปัจจัยแห่งขันธอันไม่มีวิตกมิตวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ๑ คำว่า เป็น
ของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
ดังน ๑ ๑ สันเนอความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๕๔

คัมภีร์พระมหาปฏฐาน

ว่าด้วยบัญญัติในวิตักกัตติกมาติกา

อวิตกกถาวิจารณ์ โขโม สวิตกกถาวิจารณ์สุส จ อวิตกกถาวิจารณ์สุส จ
ธมมสุส วิปยุตตปัจจัยเยน ปัจจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์พระมหาปฏฐาน กัณฑ์ที่ ๕๔ ว่าด้วย
บัญญัติในวิตักกัตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรม อันมีทั้งวิตกวิจารณ์และ

ไม่มีวิตกมัตถะวิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ในขณะปฏิสนธิ นั้น วัตถุเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่ง
ขันธทั้งหลายอันมีทวิทวาร และแห่งวิตก ๆ คำว่า เป็นของเกิดขึ้นด้วยกันนั้น
คือ วัตถุเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันมีทวิทวาร และแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตถะวิจารณ์ และไม่มีทวิทวาร เป็นวิปปยุตตปัจจัย
แห่งธรรม อันไม่มีทวิทวารนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตถะ
วิจารณ์ กับวิจารณ์ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะ
ปฏิสนธิ นั้น ขันธทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตถะวิจารณ์ กับวิจารณ์ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่ง
กตัตตารูป ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตถะ
ัตถะวิจารณ์ กับวิจารณ์ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกายน อันเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทวิทวาร และไม่มีวิตกมัตถะวิจารณ์ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่ง
ธรรม อันไม่มีทวิทวารนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ
คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธทั้งหลาย อันมีทวิทวาร กับวิตก
เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น มีขันธ
อันมีทวิทวาร กับวิตก เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกตัตตารูป ๆ คำว่า เป็นของ
เกิดภายหลังนั้น คือ ขันธอันมีทวิทวารกับวิตก เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกายน
อันเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทวิทวาร เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันมีทวิทวารนั้น คือ
ขันธ ๑ ขันธมีทวิทวาร เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นอรรถปัจจัยแห่ง
ขันธ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนกับในอรรถปัจจัยต้น ๆ โน้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทวิทวาร เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีวิตกมัตถะวิจารณ์
นั้น คือ ขันธอันมีทวิทวาร เป็นอรรถปัจจัยแห่งวิตก ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๆ ล ๆ
ดังนี้

ธรรมอันมีทวิทวาร เป็นอรรถปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีทวิทวารนั้น
คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิด

ด้วยกันนั้น คือ ขันธ์อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น มีขันธ์อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตตารูป ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์อันมีทั้งวิตกวิจารณ์เป็นอรรถปัจจัยแห่งกาย ๕ ซึ่งเกิดก่อน ๆ ข้อความนอกจากนี้ในข้อความทั้งวิตกวิจารณ์เป็นมูลนั้น เหมือน กับในสหชาตปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัย แห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๆ ล ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ วิตกเป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๆ ล ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ กับวิตก เป็นอรรถปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ซึ่งไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ กับวิตก เป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตตารูป ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์กับวิตก เป็นอรรถปัจจัยแห่งกาย ๕ ซึ่งเกิดก่อน ๆ ข้อความอีก ๕ ซึ่งว่าด้วยธรรมอันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์เป็นมูลนั้น เหมือน กับในสหชาตปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ วิจารณ์เป็นอรรถปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งกตัตตารูป ขันธ์ทั้งหลายเป็นอรรถปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย วิจารณ์เป็นอรรถปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นอรรถปัจจัยแห่งวิจารณ์ มหาภูต ๑ เป็นอรรถปัจจัย

แห่งมหาภูต ๓ มหาภูตทั้งหลายเป็นอรรถปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต แห่ง
 กตัตถารูป แห่งอุปาทาหารูป มหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดด้วยอาหารและฤดู และ
 มหาภูต ๑ ของอัสสนุญสัตว์ทั้งหลาย เป็นอรรถปัจจัยแห่งมหาภูต ๓ มหาภูตทั้งหลาย
 เป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตถารูป แห่งอุปาทาหารูป ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ
 บุคคลเห็นรูปด้วยทิพเพจักษุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสทรูปายตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่ง
 จักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวิญญาณ จักขวายตนะเป็นอรรถ
 ปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นอรรถ
 ปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไม่มีทังวตกวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ฯ คำว่า เป็น
 ของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไม่มีทังวตกวิจารณ์ กับวิจารณ์เป็นอรรถปัจจัย
 แห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ฯ อาหารที่เป็นค่า ฯ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายน ฯ
 รูปชีวิตินทรีย์เป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตถารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทังวตกวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรม อันมีทังวตกวิจารณ์
 คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
 นั้น คือ ในขณะที่ปฏิสนธิวัตถุเป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย ซึ่งมีทังวตกวิจารณ์ ฯ
 คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วยินดีพลัดเปลี่ยน รากะและโทมนัส ประารภสิ่งนั้น
 แล้วเกิดขึ้น วัตถุเป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย ซึ่งมีทังวตกวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทังวตกวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีวตกมัตถวิจารณ์
 คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
 วิจารณ์เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไม่มีวตกมัตถวิจารณ์ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธิ
 นั้น วิจารณ์เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไม่มีวตกมัตถวิจารณ์ วัตถุในขณะที่
 ปฏิสนธิ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย ซึ่งไม่มีวตกมัตถวิจารณ์ และแห่งวัตถุ
 คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้นว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็น
 ทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วยินดีพลัดเปลี่ยน ฯ ประารภสิ่งนั้นแล้วเกิดวิตก วัตถุ
 เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไม่มีวตกมัตถวิจารณ์และแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทังวตกวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรม อันไม่มีวตกมัตถ
 วิจารณ์ และไม่มีทังวตกวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ

คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วิจารณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย ซึ่งไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์เกิดขึ้นด้วยจิต วิจารณ์ในขณะปฏิสนธิ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย อันไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ และแห่งกัตตการูป วิตกมัตถวิจารณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย ซึ่งไม่มีวิตก มัตถวิจารณ์ ฯ

คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วิตกเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย ซึ่งไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์ และแห่งวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ

คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วิตกในขณะปฏิสนธิ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งวิตก ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งซึ่งจักเป็นต้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วยินดีเพเลศเพเลศ ปราศรสังนนั้นแล้ว ชั้นอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ กับวิตกก็เกิดขึ้น วิตกเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย ซึ่งไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์กับวิตก เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้น ๓ ชั้น ๒ กับวิตก เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ชั้น ๑ ซึ่งมีทั้งวิตกวิจารณ์กับวิตก เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้น ๓ ชั้น ๒ กับวิตก เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งไม่มีวิตกมัตถวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์กับวิตก เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งวิตก ชั้นทั้งหลายอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิกับวิตก เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งวิตก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็น

อาหาร ๑ เป็นอนหารย ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย
 อันมีทวารวาทกถา กับมหาทวารวาท เป็นอรรถบัญญัติแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 ส่วนในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอันมีทวารวาทกถา กับมหาทวารวาท เป็น
 อรรถบัญญัติแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์
 ทั้งหมด อันมีทวารวาทกถา และอาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอรรถบัญญัติแห่งกาย
 ซึ่งเกิดก่อน คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีทวารวาทกถา
 กับรูปชีวิตินทรีย เป็นอรรถบัญญัติแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทวารวาทกถา และไม่มีทวารวาทกถา เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรม
 ซึ่งมีทวารวาทกถา และไม่มีทวารวาทกถา นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็น
 ของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งมีทวารวาทกถา
 และวัตถุ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๓ และแห่งวัตถุ ขันธ์ ๒ กับวัตถุ เป็นอรรถ
 บัญญัติแห่งขันธ์ ๒ และแห่งวัตถุ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทวารวาทกถา และไม่มีทวารวาทกถา เป็นอรรถบัญญัติแห่ง
 ธรรม อันมีทวารวาทกถา นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑
 คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วัตถุกับวัตถุ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ทั้งหลาย
 ซึ่งมีทวารวาทกถา วัตถุและวัตถุ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ทั้งหลาย
 ซึ่งมีทวารวาทกถา ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีทวารวาทกถา และไม่มีทวารวาทกถา เป็นอรรถบัญญัติแห่ง
 ธรรม อันไม่มีทวารวาทกถา นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑
 คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีทวารวาทกถากับวาท เป็น
 อรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ กับวาท เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๒ ขันธ์ ๑ ซึ่ง
 ไม่มีทวารวาทกถา กับวัตถุ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ กับวัตถุ เป็น
 อรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีทวารวาทกถา
 กับวาท เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ กับวาท เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๒
 ส่วนในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีทวารวาทกถา กับวัตถุ เป็นอรรถบัญญัติแห่ง
 ขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ กับวัตถุ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑ สันเนอความ
 ในกัณฐ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอว กัม ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๖๐

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปัญหาวารในวิตกกัตติกมาติกา

อวิตกกุจิการมตโต จ อวิตกกอวิจาโร จ ธมมา อวิตกกุจิการมตตสส
ธมมสส อตถิปจเจเนน ปจเจโยติ.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๖๐ ว่าด้วย
ปัญหาวารในวิตกกัตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรม
อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน • เป็นของเกิดก่อน • เป็น
ของเกิดภายหลัง • เป็นอาหาร • เป็นอินทรีย์ • ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วย
กันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย อันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์กับวิจารณ์ เป็นอรรถบัญญัติแห่ง
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มี
วิตกมีแต่วิจารณ์ กับมหาภูตทั้งหลาย เป็นอรรถบัญญัติแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ
คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วิตกกับมหาภูตเป็นอรรถบัญญัติแห่งรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตก
มีแต่วิจารณ์กับวัตถุ เป็นอรรถบัญญัติแห่งวิจารณ์ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์
ในขณะปฏิสนธิกับวิจารณ์ เป็นอรรถบัญญัติแห่งกัตตคารูป ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีวิตก
มีแต่วิจารณ์ ในขณะปฏิสนธิกับมหาภูต เป็นอรรถบัญญัติแห่งกัตตคารูป วิตกใน
ขณะปฏิสนธิกับมหาภูต เป็นอรรถบัญญัติแห่งกัตตคารูป ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มี
วิตกมีแต่วิจารณ์ในขณะปฏิสนธิกับวัตถุ เป็นอรรถบัญญัติแห่งวิจารณ์ ฯ คำว่า เป็น

ธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์ และไม่มีวิทกมัตถวิจารณ์ ไม่มีทั้งวิทกวิจารณ์เป็น
อรรถปัจจัยแห่งธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของ
เกิดก่อน ๑ ๗ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันน คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งมีทั้งวิทกวิจารณ์
กับวิทกและวิทก เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๗ ล ๗ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์ และไม่มีวิทกมัตถวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัยแห่ง
ธรรมอันไม่มีทั้งวิทกวิจารณ์น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง
๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๗ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันน คือ
ขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้งวิทกวิจารณ์ กับวิทก และมหากต เป็นอรรถปัจจัยแห่งรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๗ ล ๗ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังน คือ
ขันธ์ทั้งหลายอันมีทั้งวิทกวิจารณ์กับวิทก และอาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอรรถปัจจัย
แห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ๑ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีทั้งวิทกวิจารณ์กับวิทก และรูปจิตินทรีย์
เป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตตารูป ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์ เป็นอรรถปัจจัย เป็นวิทกปัจจัย แห่งธรรมอันมี
ทั้งวิทกวิจารณ์ และขอทว่าด้วยวิทกปัจจัย และวิทกปัจจัย เหมือนกับในอนันต-
ปัจจัย ส่วนขอทว่าด้วยวิทกปัจจัยน เหมือนกับในอรรถปัจจัย ดังนี้ ต่อขึ้นไป
เป็นคำนับซึ่งวาระพระบาลี ทท่านแนะนำให้แจกในฝ่ายอนุโลม แต่เห็นว่าย่อ
นัก ไม่พอเป็นที่เข้าใจแก่ผู้ฟังทั้งหลาย จึงได้ดัดเสีย ได้ยกเอาเนื้อความในฝ่าย
ปัจจัยนี้มาแสดงต่อไป

คือ ในฝ่ายปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาติ-
ปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย กัมมปัจจัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย
กัมมปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีวิทก มัตถวิจารณ์ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์ เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย
ปัจฉาชาติปัจจัย กัมมปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิทกวิจารณ์ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัย กัมมปัจจัย แห่งธรรมอันมีทั้ง
วิทกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิทกวิจารณ์ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย กัมมปัจจัย
แห่งธรรมอันไม่มีวิทกมัตถวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิทกวิจารณ์ ๑

๕๔๖
ธรรมอนัมทังวตกจิการ เป็นอาร์มมณบัจฉัย สหชาตบัจฉัย อุปนิสสขบัจฉัย
กรรมบัจฉัย แห่งธรรมอนัมทังวตกจิการ และไม่วัตถกัมมัตถะวิจาร •

ธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัย กรรมปัจจัย แห่งธรรมอัน
มีทั้งวิทกวิจารณ์ และไม่มีวิทกมิตติวิจารณ์ ไม่มีทั้งวิทกวิจารณ์ ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอารมณ์บ่งจ้อย เป็นสหชาติบ่งจ้อย
 อุปนิสสยบ่งจ้อย กรรมบ่งจ้อย แห่งธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ •

กรรมอันไม่มีวิตกมิแต่วิจารณ์ เป็นอารมณ์มัจฉัย สหชาติมัจฉัย อุปนิสสย
มัจฉัย แห่งกรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ๑

ธรรมอันไม่มีวัดก็มีแต่วิจารณ์ เป็นอารมณ์บ่งจ้อย สหชาติบ่งจ้อย อุปนิสสย
บ่งจ้อย บังชาชาติบ่งจ้อย กรรมบ่งจ้อย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวัดกวิจารณ์ •

ธรรมอันไม่มีวิคกมิต์แควจาร์ เป็นสหชาติปัจจุัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิคกจาร์ และไม่มีทั้งวิคกจาร์ •

ธรรมอันไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์ เป็นสหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย กรรม
ปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมัตถ์วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ๐

ธรรมอันไม่มีวิคกมัตถ์วิจารณ์ เป็นอาร์มมณบัจฉัย อุปนิสสขบัจฉัย แห่ง
ธรรมอันมีทั้งวิคกวิจารณ์ และไม่มีวิคกมัตถ์วิจารณ์ •

ธรรมอันไม่มีทงวคกวิจารณ์ เป็นอารมณ์บ้งจ้ง สหชาติบ้งจ้ง อุปนิสส
 บ้งจ้ง ปุเรชาติบ้งจ้ง บ้งฉาชาติบ้งจ้ง กรรมบ้งจ้ง อาหารบ้งจ้ง อินทรีย์บ้งจ้ง
 แห่งธรรมอันไม่มีทงวคกวิจารณ์ •

ธรรมเนียมไม่มีทั้งวัดกวีจาร เป็นอารัมมณบัจฉัย สหชาตบัจฉัย อุปนิสสข
บัจฉัย ปเรชาตบัจฉัย แห่งธรรมเนียมทั้งวัดกวีจาร •

๑. ธรรมเนียมไม่มีทั้งวัดกวีจาร เป็นอารัมมณบัจจย สหชาตบัจจย อุปนิสสย
 บัจจย ปุเรชาตบัจจย แห่งธรรมเนียมไม่มีวัดกมแต่้วจาร .

ธรรมอันไม่มีทั้งวิคกวิจารณ์ เป็นอาร์มมณบัจฉัย สหชาตบัจฉัย อุปนิสสย
 บัจฉัย ปุเรชาตบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่มีวิคกมัตถวิจารณ์ และไม่มีทั้ง
 วิคกวิจารณ์ •

ธรรมเนียมไม่มีทั้งวิจิตร เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย
ปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมเนียมทั้งวิจิตร และไม่มีวิตกมิตถ์วิจารณ์ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาร์มมณปัจฉัย ตลอด
ถึงปเรชาตปัจฉัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ เป็นของเกิดก่อนและเป็นของ
เกิดด้วยกัน •

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาร์มมนับปัจจัย ตลอด
ถึงปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิด
ภายหลัง เป็นอาหารอินทรีย์ •

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ๆ ล ๆ แห่งธรรมอันมีทั้ง
วิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดก่อน ๑

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอารมณ์ที่บังจักษ
สหชาติบังจักษ อุปนิสสขบังจักษ แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ •

๑. ธรรมเนียมไม่วัดกัมแต่วิจารณ์ และไม่วัดทงวัดวิจารณ์ เป็นอารัมมณบัจฉัย
 สหชาติบัจฉัย อุปนิสสยบัจฉัย ปุเรชาติบัจฉัย แห่งธรรมเนียมไม่วัดกัมแต่
 วิจารณ์ •

ธรรมอันไม่มีวัดก็มีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวัดกวีวิจารณ์ เป็นอารมณ์มณีนัจฉัย
 สหชาติมัจฉัย อุปนิสสยมัจฉัย ปุเรชาติมัจฉัย มัจฉาชาติมัจฉัย อาหารมัจฉัย
 อินทรีย์มัจฉัยแห่งธรรมอันไม่มีทั้งวัดกวีวิจารณ์ •

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาติบัญญัติ
ปุระชาตบัญญัติ แห่งธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ •

ธรรมอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาร์มมณบัจฉัย
 อุปนิสสขบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ •

ธรรมเนียมทั้งวัดพิจารณา และไม่มีวัดก็มีแต่พิจารณา เป็นอารัมมณปัจจัย
 สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมเนียมทั้งวัดพิจารณา •

ธรรมเนียมมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ เป็นอารัมมณปัจจัย
 อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมเนียมไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ •

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมิตถวิจารณ์ เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย บัจฉาชาตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกวิจารณ์ เป็นสหชาตปัจจัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมิตถวิจารณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีวิตกมิตถวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมิตถวิจารณ์ เป็นอาร์มมณปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ และไม่มีวิตกมิตถวิจารณ์ ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ ไม่มีวิตกมิตถวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาร์มมณปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดก่อน ๑

ธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ อันไม่มีวิตกมิตถวิจารณ์ อันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นอาร์มมณปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นอาหาร เป็นอันตรัย ๑ จบปัจจัยนี้ขมาติกาเพียงเท่านั้น ค่อนไปเป็นคำขงนิบวาระพระบาลี แต่เห็นว่าไม่มีประโยชน์แก่ผู้ฟังทั้งหลายจึงงดเสีย สันข้อความในเทศนากณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๑

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัจจัยจวาร ในปิตติกมาติกา

ปิติสหคคํ ชมมํ ปฏิจฺจํ ปิติสหคโต ชมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปัจจัยชาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๖๑ ว่าด้วยปัจจัยจวาร ในปิตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธศาสนา และพุทฺธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
 ธรรมอันติดไปกับบัตติ อาสัยธรรมอันไปกับบัตติ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
 จันท์ ๓ อาสัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับบัตติ จันท์ ๑ อาสัยจันท์ ๓ จันท์ ๒ อาสัย
 จันท์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น จันท์ ๓ อาสัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับบัตติ จันท์ ๒
 อาสัยจันท์ ๒ ฯ ธรรมอันไปกับสุข อาสัยธรรมซึ่งไปกับบัตติ เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ อันไปกับสุข อาสัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับบัตติ จันท์ ๒
 อาสัยจันท์ ๒ จันท์ ๓ อันไปกับสุข อาสัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับบัตติ ในขณะปฏิสนธิ
 จันท์ ๒ อาสัยจันท์ ๒ ฯ ธรรมอันไปกับปัสสัฏฐิ และไปกับสุข อาสัยธรรมอันไป
 กับบัตติ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ อันไปกับปัสสัฏฐิและสุข อาสัยจันท์ ๑
 ซึ่งไปกับบัตติ จันท์ ๒ อาสัยจันท์ ๒ จันท์ ๓ ซึ่งไปกับบัตติ และสุข อาสัยจันท์ ๑
 ซึ่งไปกับบัตติ ในขณะปฏิสนธิ จันท์ ๓ อันไปกับบัตติ และสุข อาสัยจันท์ ๑ ซึ่งไป
 กับบัตติ ในขณะปฏิสนธิ จันท์ ๒ อาสัยจันท์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข อาสัยธรรมอันไปกับสุข แล้วเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
 คือ จันท์ ๒ อาสัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับสุข จันท์ ๑ อาสัยจันท์ ๒ จันท์ ๒ อาสัย
 จันท์ ๑ ซึ่งไปกับสุข ในขณะปฏิสนธิ จันท์ ๑ อาสัยจันท์ ๒ ฯ ธรรมอันไป
 กับบัตติ บ่อมอาสัยธรรมอันไปกับสุข เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย คือ จันท์ ๓ อันไป
 กับบัตติ อาสัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับสุข จันท์ ๒ อาสัยจันท์ ๒ จันท์ ๓ อันไปกับบัตติ
 อาสัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับสุข ในขณะปฏิสนธิ ฯ ล ฯ จันท์ ๒ อาสัยจันท์ ๒ ฯ ล ฯ
 ธรรมอันไปกับปัสสัฏฐิและสุข บ่อมอาสัยธรรมอันไปกับสุข เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
 คือ จันท์ ๒ อันไปกับปัสสัฏฐิและสุข อาสัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับสุข จันท์ ๑ อาสัย
 จันท์ ๒ จันท์ ๒ อันไปกับปัสสัฏฐิและสุข อาสัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับสุข ในขณะปฏิสนธิ
 จันท์ ๑ อาสัยจันท์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา ย่อมอาศัยธรรมอันไปกับอุเบกขา เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย คือ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับอุเบกขา จันท์ ๑ อาศัยจันท์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ฯ ล ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปฐิ ย่อมอาศัยธรรมอันไปกับปฐิและสุข เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย คือ จันท์ ๓ อันไปกับปฐิ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับปฐิ และสุข จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ จันท์ ๓ อันไปกับปฐิ ย่อมอาศัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับปฐิและสุข ในขณะปฏิสนธิ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ฯ ๑ ธรรมอันไปกับสุข อาศัยธรรมอันไปกับปฐิและสุข เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย คือ จันท์ ๒ อันไปกับสุข อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับปฐิและสุข จันท์ ๑ อาศัยจันท์ ๒ จันท์ ๒ อันไปกับสุข อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับปฐิและสุข ในขณะปฏิสนธิ จันท์ ๑ อาศัยจันท์ ๒ ฯ ๑ ธรรมอันไปกับปฐิและสุข ย่อมอาศัยธรรมอันไปกับปฐิและสุข เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๒ อันไปกับปฐิและสุข อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับปฐิและสุข จันท์ ๑ อาศัยจันท์ ๒ จันท์ ๒ อันไปกับปฐิและสุข อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับปฐิและสุข ในขณะปฏิสนธิ จันท์ ๑ อาศัยจันท์ ๒ ดังนี้ ๑ ๑ จบเหตุปัจจัยเพียงเท่านั้น

ธรรมอันไปกับปฐิ ย่อมอาศัยธรรมอันไปกับปฐิ เกิดขึ้นเพราะอารมณ์ปัจจัย เพราะอธิปัตติปัจจัย ในขณะปฏิสนธิไม่มี ฯ เพราะอนันตรปัจจัย เพราะสมันตรปัจจัย เพราะสหชาติปัจจัย เพราะอัญญมัญญปัจจัย เพราะนิสสยปัจจัย เพราะอุปนิสสยปัจจัย เพราะปุเรชาติปัจจัย ฯ สำหรับปุเรชาติปัจจัยนั้น ในขณะปฏิสนธิไม่มี ฯ วิกากในอาเสวนะ เพราะอาเสวนปัจจัยไม่มี ฯ เพราะกัมมปัจจัย วิปากปัจจัย อาหารปัจจัย ฯ ล ฯ อินทริยปัจจัย ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย สัมปยัคคปัจจัย วิปยัคคปัจจัย อตถิปัจจัย นัตถิปัจจัย วิกตปัจจัย อวิกตปัจจัย ฯ สันเนอความในมัตถิกาเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในฝ่ายปัจฉิม ซึ่งเรียกอีกนัยหนึ่งว่า ปฏิโลม คือ มีคำว่าไป กำกับไปว่า ธรรมอันไปกับปฐิ ย่อมอาศัยธรรมอันไปกับปฐิ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย คือ จันท์ ๓ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับปฐิ อันหาเหตุมิได้ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ฯ ๑ ธรรมอันไปกับสุข ย่อมอาศัยธรรมอันไปกับปฐิ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย คือ จันท์ ๓ อันไปกับสุข อาศัยจันท์ ๑ อันไปกับปฐิ ซึ่งหาเหตุมิได้ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ฯ ๑ ธรรมอันไปกับปฐิและสุข

ข้อมอาศัยธรรมอันไปกับปิตติ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย คือ ขันธ์ ๓ อันไปกับปิตติและสุข อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับปิตติ อันหาเหตุมิได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข ข้อมอาศัยธรรมอันไปกับสุข เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย คือ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับสุข อันหาเหตุมิได้ ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันไปกับปิตติ ข้อมอาศัยธรรมอันไปกับสุข เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย คือ ขันธ์ ๓ อันไปกับปิตติ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับสุข อันหาเหตุมิได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันไปกับปิตติและสุข ข้อมอาศัยธรรมอันไปกับสุข เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย คือ ขันธ์ ๒ อันไปกับปิตติและสุข อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับสุข อันหาเหตุมิได้ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา อาศัยธรรมอันไปกับอุเบกขา เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย คือ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับอุเบกขา อันหาเหตุมิได้ ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในอเหตุกปฏิสนธิ นั้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับอุเบกขา ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๒ โมหะ อันไปกับวิจิกิจฉา และอหังการ อาศัยขันธ์ทั้งหลาย อันไปกับวิจิกิจฉา และอหังการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปิตติ อาศัยธรรมอันไปกับปิตติและสุข เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย คือ ขันธ์ ๑ อันไปกับปิตติ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับปิตติและสุข อันหาเหตุมิได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันไปกับสุข ข้อมอาศัยธรรมอันไปกับปิตติและสุข เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย คือ ขันธ์ ๒ อันไปกับสุข อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับสุขอันหาเหตุมิได้ ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันไปกับปิตติและสุข ข้อมอาศัยธรรมอันไปกับปิตติและสุข เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๒ อันไปกับปิตติและสุข อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับปิตติและสุข อันหาเหตุมิได้ ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปิตติ ข้อมอาศัยธรรมอันไปกับปิตติและสุข เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอริปติปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ เป็นแต่บอกไว้ว่า มีเนื้อความบริบูรณ์ในขณะปฏิสนธิ ทังบอกไว้ว่า ในคำว่า ไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจัยนั้น ควรยกคำว่า อนุภพเข้ามาประกอบด้วย และส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ก็เหมือนกับที่

เคยมีมาแล้ว และท่านกล่าวต่อไปถึงปัจจัยห้า และอาเสวนปัจจัย เพียงว่า
ไม่ใช่เพราะปัจจัยห้า ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัย และกล่าวต่อไปว่า
ธรรมอันไปกับปัตติ ข้อมอาศัยธรรมอันไปกับปัตติ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น
คือ เจตนาอันไปกับปัตติ อาศัยขันธทั้งหลายอันไปกับปัตติ ฯ ธรรมอันไปกับสุข
ข้อมอาศัยธรรมอันไปกับสุข เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันไป
กับสุข อาศัยขันธทั้งหลาย อันไปกับปัตติ แล้วท่านบอกไว้ว่า ควรให้ปัญาหา ๑๐
พิสดาร ด้วยเหตุการณ์ดังนี้ และกล่าวต่อไปว่า ธรรมอันไปกับปัตติ ข้อมอาศัยธรรม
อันไปกับปัตติ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัย ฯ ล ฯ แล้วบอกว่า มีข้อความบริบูรณ์
แต่ไม่มีปฏิสนธิเท่านั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข ข้อมอาศัยธรรมอันไปกับสุข เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
ฉานปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไปกับสุข และกายวิญญาณ ขันธ ๑
อาศัยขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอเบกขา ข้อมอาศัยธรรมอันไปกับอเบกขา เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะฉานปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไปกับจักขุวิญญาณ ขันธ ๑
อาศัยขันธ ๒ ฯ และท่านบอกไว้ว่า ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะมัคคปัจจัยนั้น เหมือนกับ
ในคำว่า ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย และบอกไว้ว่า โมหะ ไม่มี ฯ ในข้อว่า
ไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น มีรูปปัญหาบริบูรณ์ ดังนี้ ๑ ทั้งบอกการนับซึ่งเป็น
วิธีแจกไว้ แต่ไม่ได้ยกมาแสดง เป็นอันว่าจบปฏิจจวารเพียงเท่านั้น

สหชาตวาร บังจยวาร นิสสยวาร สังสัฏฐวาร สัมปยุตตวาร เหมือนกับ
ในปฏิจจวาร

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันไปกับปัตติ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับปัตติ
คือ เหตุทั้งหลายอันไปกับปัตติ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน
ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหตุทั้งหลายอันไปกับปัตติ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย
อันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปัตติ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น คือ เหตุ
ทั้งหลายอันไปกับปัตติ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกันไปกับสุข
ส่วนในขณะปฏิสนธิ ฯ ล ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิบัติ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบิบัติ และสุข คือ เหตุทั้งหลายอันไปกับบิบัติ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไปกับบิบัติ และสุข ซึ่งเป็นขันธอันประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธิ ฯ ล ฯ ดังนี้ ๑

ข้อว่าด้วยธรรมอันไปกับสุข เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุข และไป กับบิบัติ ไปกับบิบัติและสุขนั้น ท่านบอกว่ามีความ ๓ ในคำ ซึ่งมีคำว่า มีสุข เป็นมูล ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขา คือ เหตุทั้งหลายอันไปกับอุเบกขา เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธิ ฯ ล ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิบัติและสุข เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบิบัติ ไปกับสุข ไปกับบิบัติและสุข คือ เหตุทั้งหลายอันไปกับบิบัติและสุข เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไปกับบิบัติ และสุข ซึ่งเป็นขันธอันประกอบกัน ส่วนในขณะ ปฏิสนธิ ฯ ล ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิบัติ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบิบัติ นั้น คือ บุคคล ให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม ด้วยจิตอันไปกับบิบัติแล้วพิจารณาสิ่งทั้ง ๓ นั้น ด้วยจิตอันไปกับบิบัติ บุคคลออกจากฌานอันไปกับบิบัติ และออกจากมรรคผลแล้ว พิจารณาสิ่งทั้ง ๓ นั้น ด้วยจิตอันไปกับบิบัติ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลสทั้งหลายอันไปกับบิบัติอันตนละแล้ว ด้วยจิตอันไปกับบิบัติ ย่อมพิจารณากิเลสทั้งหลาย อันตนข้ามแล้ว ย่อมรู้กิเลสทั้งหลาย อันกำเริบขึ้นแล้วเมื่อก่อน ย่อมเห็นแจ้ง ขันธทั้งหลาย อันไปกับบิบัติว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยจิตอันไปกับบิบัติ แล้วยินดีเพลิดเพลิน ปราศสิ่งนั้นแล้ว รากะอันไปกับบิบัติก็เกิดขึ้น ทุจริตก็เกิดขึ้น ปราศขันธทั้งหลายอันไปกับบิบัติ แล้วขันธทั้งหลายอันไปกับบิบัติก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิบัติ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม ด้วยจิตอันไปกับบิบัติแล้ว ย่อมพิจารณา สิ่งทั้ง ๓ นั้น ด้วยจิตอันไปกับสุข บุคคลออกจากฌาน อันไปกับบิบัติ และออก จากผลแล้ว ย่อมพิจารณาสิ่งทั้ง ๓ นั้น ด้วยจิตอันไปกับสุข พระอริยะทั้งหลาย ย่อมพิจารณากิเลสทั้งหลาย อันไปกับบิบัติ อันตนละแล้ว ย่อมเห็นกิเลสที่ตน

ข้ามไว้แล้ว ข้อมรรจุกกิลีสทเคยกำเริบแล้ว ด้วยจิตอันไปกับสุข ข้อมเห็นแจ้งขั้น
ทั้งหลาย อันไปกับปติว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยจิตอันไปกับสุข
แล้วยินดีเพลิดเพลิน ปรารภสังนนั้นแล้ว รากะอันไปกับสุขก็เกิดขึ้น ทุจริตก็เกิดขึ้น
ปรารภขั้นทั้งหลายอันไปกับปติแล้ว ขั้นทั้งหลายอันไปกับสุขก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑
สำหรับข้อที่ยังมีเนื้อความต่อไปอีก แต่ในกัณณนี้ได้ยกมาแสดงเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๖๒

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน
ว่าด้วยปัญหาวาร ในปิตติกมัตถิกา

ปิตฺติสทฺทโท ชมฺโม ปิตฺติสทฺทตฺตสฺส จ สุขสทฺทตฺตสฺส จ ชมฺมสฺส
อารมฺมณปจฺจเขน ปจฺจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณห์ที่ ๖๒ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในปิตติกมัตถิกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไปกับปติ เป็นอารัมมณบัจฉัยแห่งธรรมอันไปกับปติและสุขนั้น คือ
บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอโศกกรรม ด้วยจิตอันไปกับปติแล้ว ข้อมเล็งดูสิ่ง
ทั้ง ๓ นั้น ด้วยจิตอันไปกับปติและสุข บุคคลออกจากอาณ อันไปกับปติและสุข
ออกจากมรรคผลแล้ว ข้อมเล็งดูสิ่งทั้ง ๓ นั้น ด้วยจิตอันไปกับปติและสุข
พระอริยะทั้งหลาย ข้อมเล็งดูกิลีสทอันไปกับปติ อันตนละแล้ว อันตนข้ามไว้
แล้ว ข้อมรรจุกกิลีสทเคยกำเริบมาแล้ว ด้วยจิตอันไปกับปติและสุข ข้อมเห็น

แจ้งขันธทั้งหลาย อันไปกับปิตัว เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยจิตอันไปกับ
ปิตีและสุข แล้วยินดีเพลิดเพลิน ประราภสังนนั้นแล้ว รากะ อันไปกับปิตีและสุข
ก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ประราภขันธทั้งหลายอันไปกับปิตีแล้ว ขันธ์ทั้งหลายอันไป
กับปิตีและสุขก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น คือ
ธรรมอันไปกับสุข เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับปิตี และแห่งธรรมอันไป
กับอุเบกขา แห่งธรรมอันไปกับปิตีและสุข ประราภขันธทั้งหลายอันไปกับสุขแล้ว
ขันธทั้งหลายอันไปกับปิตีและสุขก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น
คือ บุคคลให้ทาน ถิโสศีล ทำอุโบสถกรรม ด้วยจิตอันไปกับอุเบกขาแล้ว
ย่อมเล็งดูด้วยจิตอันไปกับอุเบกขา บุคคลออกจากฌานอันไปกับอุเบกขา และออก
จากมรรคผลแล้ว ย่อมเล็งดูด้วยจิต อันไปกับอุเบกขา พระอริยะทั้งหลาย
ย่อมเล็งดูกิเลส อันไปกับอุเบกขา อันละแล้ว อันตนข่มไว้แล้ว ย่อมรู้จักกิเลส
ที่เคยกำเริบแล้ว ด้วยจิตอันไปกับอุเบกขา ย่อมเห็นแจ้งขันธทั้งหลาย อันไปกับ
อุเบกขาว่า เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยจิตอันไปกับอุเบกขา แล้วยินดี
เพลิดเพลิน ประราภสังนนั้นแล้ว รากะ อันไปกับอุเบกขาที่เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น
วิจิกิจฉาก็เกิดขึ้น อหังขะก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมรู้จัก ของผู้จิตอันไปกับอุเบกขา
ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสาณัญญาขตนะ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งวิญญูณัญญาขตนะ
อากิญจัญญาขตนะ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งเนวสัญญานาสัญญาขตนะ ขันธ์ทั้งหลาย
อันไปกับอุเบกขา เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งอิทธิวิญญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพ-
นิวาสานุสสติญาณ ขตกัมมุปคตญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ประราภขันธ
ทั้งหลายอันไปกับอุเบกขาแล้ว ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับอุเบกขาที่เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับปิตี ไป
กับสุข ไปกับปิตีและสุขนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถิโสศีล ทำอุโบสถกรรม
ด้วยจิตอันไปกับอุเบกขา แล้วเล็งดูด้วยจิตอันไปกับปิตีและสุข บุคคลออกจาก
ฌาน อันไปกับอุเบกขา และออกจากมรรคผลแล้ว ย่อมเล็งดูด้วยจิตอันไปกับ

บิตและสุข พระอริยะทั้งหลาย ข้อมเล็งดูกิเลสอันไปกับอุเบกขา อันตนละแล้ว
 ข้อมเล็งดูกิเลสอันตนข่มไว้แล้ว ข้อมรู้กิเลสอันเคยกำริบแล้ว ด้วยจิตอันไปกับบิต
 และสุข ข้อมเห็นแจ้งขั้นทั้งหลาย อันไปกับอุเบกขาว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
 ด้วยจิตอันไปกับบิตและสุข แล้วยินดีเพลิดเพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้ว รากะ อันไป
 กับบิตและสุขก็เกิดขึ้น ปรารภขั้นทั้งหลายอันไปกับบิตแล้ว ขั้นทั้งหลาย
 อันไปกับบิตและสุขก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิตและสุข เป็นอารมณ์มณัจฉัยแห่งธรรมอันไปกับบิต
 ไปกับสุข ไปกับอุเบกขานั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรมด้วยจิต
 อันไปกับบิตสุขแล้ว ข้อมเห็นแจ้งขั้นทั้งหลาย อันไปกับบิตและสุข ว่าเป็น
 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยจิตอันไปกับอุเบกขา แล้วยินดีเพลิดเพลิน ปรารภ
 สิ่งนั้นแล้ว รากะอันไปกับอุเบกขาก็เกิดขึ้น ทิฏฐิและวิจิกิจฉาและอุทธัจจะก็เกิดขึ้น
 บุคคลรู้จักจิตของผู้นั้น อันไปกับบิตและสุขด้วยเจโตปริยญาณ ขั้นทั้งหลาย
 อันไปกับบิตและสุข ข้อมเป็นอารมณ์มณัจฉัยแห่งเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติ
 ญาณ ยถากัมมุปคตญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชณาการ ขั้นอันไปกับอุเบกขา
 ปรารภขั้นทั้งหลายอันไปกับบิตและสุข แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ชื่อว่าด้วยธรรมอันไปกับบิตและสุข เป็นอารมณ์มณัจฉัยแห่งธรรมอันไป
 กับบิตและสุขนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ เป็นแต่ท่านบอกว่า เหมือนที่เคยจำแนก
 มาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิต เป็นอธิปัตติมัจฉัยแห่งธรรมอันไปกับบิตนั้น คือ มีอารมณ์
 เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน
 ถือศีล ทำอุโบสถกรรม ด้วยจิตอันไปกับบิตแล้ว เล็งดูโดยเคารพ ด้วยจิตอันไป
 กับบิต ออกจากฉานอันไปกับบิตและออกจากมรรคผลแล้ว เล็งดูด้วยจิตอันไป
 กับบิต ทำขั้นทั้งหลายอันไปกับบิตให้เป็นทีเคารพแล้วยินดี เพลิดเพลิน ทำสิ่งนั้น
 ให้เป็นทีเคารพแล้ว รากะ อันไปกับบิตก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติ
 เป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไปกับบิต เป็นอธิปัตติมัจฉัยแห่งขั้นทั้งหลาย
 อันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิณฑิ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น คือ มี
อารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น
เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ว ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อัน
ไปกับบิณฑิ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับสุข อันเป็นขันธที่ประกอบ
กัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิณฑิ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น คือ
มีอารมณ์เป็นใหญ่ เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิณฑิ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบิณฑิและสุข คือ
มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น
เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ว ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็น
ใหญ่อันไปกับบิณฑิ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไปกับบิณฑิและสุข
ซึ่งเป็นขันธที่ประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุขเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น คือ มี
อารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น
เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ว ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่
อันไปกับสุข เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับบิณฑิ ซึ่งเป็นขันธอัน
ประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น คือ
มีอารมณ์เป็นใหญ่ เหมือนที่แสดงมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบิณฑิและสุขนั้น
คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ เหมือนที่เคยผ่านมาแล้ว และมีสหชาติเป็นใหญ่ ๑
คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไปกับสุข เป็นอธิปัตติ-
ปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไปกับบิณฑิและสุข ซึ่งเป็นขันธที่ประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม อันไปกับอุเบกขานั้น
คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ เหมือนข้างต้น และมีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า

มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือ ความเป็นใหญ่อันไปกับอุเบกขา เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับปีติ และธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น เหมือนกับข้างต้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับปีติและสุขนั้น ก็เหมือนกับข้างต้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปีติและสุข เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับปีตินั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ เหมือนกับที่แลมาแล้ว และมีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือ ความเป็นใหญ่อันไปกับปีติและสุข เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมทั้งหลาย อันไปกับปีติ ซึ่งเป็นชั้นที่ประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปีติและสุข เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ เหมือนกับที่มาแล้ว และมีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือ ความเป็นใหญ่อันไปกับปีติและสุข เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันไปกับสุข ซึ่งเป็นชั้นอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปีติและสุข เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ เหมือนกับข้างต้นมา ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปีติและสุข เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับปีติและสุขนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ เหมือนกับข้างต้น และมีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือ ความเป็นใหญ่อันไปกับปีติและสุข เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันไปกับปีติและสุข ซึ่งเป็นชั้นที่ประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปีติ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับปีตินั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันไปกับปีติก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย อันไปกับปีติหลัง ๆ อนุโลมอันไปกับปีติ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรกุ ฯ ควรแสดง คำว่า ปัจจัย แห่งบทที่ปวงด้วยเหตุการณอันนี้ ฯ อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งโวทาน คือ แห่งความพอใจ โศตรกุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค โวทานเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค มรรคเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล ผลเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมาบัติ ซึ่งไปกับปีติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิณฑิ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรม อันไปกับสุขนั้น คือ ขันธ์
ทั้งหลายอันไปกับบิณฑิ ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันไปกับสุขหลัง ๆ
อนุโลมอันไปกับบิณฑิ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภูอันไปกับสุข อนุโลมอัน
ไปกับบิณฑิ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโวกานและมรรคผล อันไปกับสุข อนุโลม
อันไปกับบิณฑิ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติอันไปกับสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิณฑิ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น คือ
จิตตจิตอันไปกับบิณฑิ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปัตติจิตตอันไปกับอุเบกขา ภวังค์
อันไปกับบิณฑิ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอาวัชชนาการ วิบาก มโนวิญญูณชาติ
อันไปกับบิณฑิ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งกิริยามโนวิญญูณชาติ ภวังค์อันไปกับบิณฑิ
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งภวังค์อันไปกับอุเบกขา กุศลและอกุศลอันไปกับบิณฑิ
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก อันไปกับอุเบกขา กิริยาเป็นอนันตรปัจจัย
แห่งการออก ผลเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิณฑิ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบิณฑิและสุขนั้น
คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับบิณฑิ ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อัน
ไปกับบิณฑิและสุขหลัง ๆ อนุโลมอันไปกับบิณฑิ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู
อันไปกับบิณฑิและสุข ๆ ล ๆ อนุโลมอันไปกับบิณฑิ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล—
สมบัติ อันไปกับบิณฑิและสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น คือ
ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับสุขก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันไปกับ
สุขหลัง ๆ อนุโลมอันไปกับสุข เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู อันไปกับสุข ๆ ล ๆ
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติอันไปกับบิณฑิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบิณฑินั้น คือ ขันธ์
ทั้งหลาย อันไปกับสุขก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อัน
ไปกับบิณฑิหลัง ๆ ๆ ล ๆ อนุโลมอันไปกับสุข เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ
อันไปกับบิณฑิ ดังนี้ ๑ ๆ สันเนอความในกัณฐกัณเฑาะพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ คัวยประการณณํ ฯ

กัณท์ที่ ๖๓

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน
ว่าด้วยปัญหาวาร ในปิตติกมัตติกา

สุขสหคโค ฌมโม อุเปกขาสหคสส ฌมมสส อเนตรปจฺเจยน ปจฺเจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณท์ที่ ๖๓ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในปิตติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไปกับสุข เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น คือ จุติจิตอัน
ไปกับสุข เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปปัตติจิต อันไปกับอุเบกขา ภวักอันไป
กับสุขเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการนึก กายวิญญานอันไปกับสุขเป็นอนันตรปัจจัย
แห่งวิบากมโนธาตุ วิบากมโนวิญญานธาตุอันไปกับสุข เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งกิริยามโนวิญญานธาตุ ภวักอันไปกับสุขเป็นอนันตรปัจจัยแห่งภวักอัน
ไปกับอุเบกขา กุศลและอกุศลอันไปกับสุขเป็นอนันตรปัจจัย แห่งการออก
อันไปกับอุเบกขา ๑ กิริยาและผลเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ดังนี้ •

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมอันไปกับอุเบกขา
นั้น คือ การนึกถึงเป็นอนันตรปัจจัยแห่งวิญญาน ๕ ชั้นทั้งหลายอันไปกับอุเบกขา
ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันไปกับอุเบกขาหลัง ๆ ๑ ล ๑
อนุโลมอันไปกับอุเบกขา เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมามปติ ผลอันไปกับอุเบกขา
เนวสัญญานาสัญญายคณะของผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมามปติอัน
ไปกับอุเบกขา ดังนี้ •

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอนันตรบัจจย แห่งธรรมอันไปกับปัตติ
คือ จตฺติจิตฺตํอันไปกับอุเบกขา เป็นอนันตรบัจจยแห่งอุปปัตติจิตฺตํอันไปกับปัตติ การ
นึก เป็นอนันตรบัจจยแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับปัตติ วิบากมโนธาตุ เป็นอนันตร-
บัจจยแห่งวิบากมโนวิญญาณธาตุอันไปกับปัตติ ภวังค์อันไปกับอุเบกขาเป็น
อนันตรบัจจยแห่งภวังค์อันไปกับปัตติ กุศลและอกุศลอันไปกับอุเบกขา เป็น
อนันตรบัจจยแห่งการออกอันไปกับปัตติ กิริยาเป็นอนันตรบัจจยแห่งการออก
ผลเป็นอนันตรบัจจยแห่งกาย เนวสํญญานาสํญญาขตนะของผู้ออกจากนิโรธ
เป็นอนันตรบัจจยแห่งผลสมบัตินั้น ๕

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอนันตรบัจจยแห่งธรรมอันไปกับสุข และ
ไปกับปัตติสุขนั้นเหมือนกับทวามาแล้ว ดังนี้ ๕

ธรรมอันไปกับปัตติและไปกับสุข เป็นอนันตรบัจจยแห่งธรรมอันไปกับปัตติ
และแห่งธรรมอันไปกับสุข แห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น คือ จตฺติจิตฺตํอันไปกับ
ปัตติและสุข เป็นอนันตรบัจจยแห่งอุปปัตติจิตฺตํอันไปกับอุเบกขา ภวังค์อันไป
กับปัตติสุข เป็นอนันตรบัจจยแห่งการนึก วิบากมโนวิญญาณธาตุอันไปกับปัตติและสุข
เป็นอนันตรบัจจยแห่งกิริยามโนวิญญาณธาตุ ภวังค์อันไปกับปัตติสุข เป็นไปกับ
อุเบกขา กุศลและอกุศลอันไปกับปัตติและสุข เป็นอนันตรบัจจยแห่งภวังค์อันออกไปกับ
อุเบกขา กิริยาเป็นอนันตรบัจจยแห่งการออก ผลเป็นอนันตรบัจจยแห่งการออก ดังนี้ ๕

ธรรมอันไปกับปัตติและสุข เป็นอนันตรบัจจยแห่งธรรมอันไปกับปัตติและ
สุขนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไปกับปัตติกับสุขก่อน ๆ เป็นอนันตรบัจจยแห่งขันธ
ทั้งหลายอันไปกับปัตติ และไปกับสุขหลัง ๆ ๆ ล ๆ อนุโลมอันไปกับปัตติและไปกับ
สุข เป็นอนันตรบัจจยแห่งสมบัตินั้น ๕

ธรรมอันไปกับปัตติ เป็นสมนันตรบัจจยแห่งธรรม อันไปกับปัตตินั้น
ท่านบอกว่าเหมือนกับอนันตรบัจจย ดังนี้ ๕

ธรรมอันไปกับปัตติ เป็นสหชาตบัจจย แห่งธรรมอันไปกับปัตตินั้น คือ
ขันธ ๕ ซึ่งไปกับปัตติ เป็นสหชาตบัจจยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นสหชาตบัจจย
แห่งขันธ ๒ นอกที่ท่านบอกว่าเหมือนกับในปฏิจจวาร และท่านบอกไว้ว่า มีปัญห
๑๐ ประการ คือข้อความ ๑๐ ข้อ ดังนี้ ๕

ธรรมอันไปกับบัตติเป็นอัญญมัญญปัจจัย และนิสสยปัจจัย แห่งธรรมอัน
ไปกับบัตตินั้น ท่านบอกไว้ว่า มีข้อความ ๑๐ ประการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบัตติ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไปกับบัตตินั้น คือ
อาศัพยาธินทรีย์ ๑ อาศัพนันทระ ๑ อาศัปปกตติ ๑ ฯ คำว่า อาศัปปกตตินั้น คือ
บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล สุตระ จาคะ ปัญญา แล้วให้ทาน ถวายศีล ทำอุโบสถ
กรรม ทำทานอันไปกับบัตติให้เกิดขึ้น ทั้งวิปัสสนา และมรรคและสมาบัติให้เกิด
ขึ้นด้วยจิตอันไปกับบัตติแล้วก็มีมานะ ทิฏฐิ อาศัยราคะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความ
ปรารถนาอันไปกับบัตติ แล้วให้ทานถวายศีลทำอุโบสถกรรม ทำทานอันไปกับ
บัตติและสมาบัติให้เกิดขึ้นด้วยจิตอันไปกับบัตติ ถือเอาของที่เขาไม่ให้และกล่าว
เท็จ กล่าวส่อเสียด กล่าวสิ่งที่ไม่ดีมีประโยชน์ ทำการข่มเบา ทำการปล้น ทำการ
ริบ ข่มอยู่ตามทางเปลี่ยว คบหาภรรยาผู้อื่น ทำการฆ่าชาวบ้าน ทำการฆ่า
ชาวนิคมน ด้วยจิตอันไปกับบัตติ ศรัทธา ศีล สุตระ จาคะ ปัญญา ราคะ โมหะ
มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนาอันไปกับบัตติ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธา ศีล
สุตตะ จาคะ ปัญญา ราคะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนาอันไปกับบัตติ
ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบัตติเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น คือ อาศัย
พยาธินทรีย์ ๑ อาศัพนันทระ ๑ อาศัปปกตติ ๑ ฯ คำว่า อาศัปปกตตินั้น คือ
บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล สุตระ จาคะ ปัญญา ราคะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ
อันไปกับบัตติ แล้วให้ทานเป็นต้น ด้วยจิตอันไปกับสุข ศรัทธาอันไปกับบัตติ
เป็นต้นนั้น เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธา และความปรารถนาอันไปกับสุขและ
แห่งกาวยัญญาณ อันไปกับสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบัตตินั้น เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น
คือ อาศัยพยาธินทรีย์ ๑ อาศัพนันทระ ๑ อาศัปปกตติ ๑ ฯ คำว่า อาศัปปกตตินั้น คือ
บุคคลอาศัยศรัทธา ตลอดถึงความปรารถนาอันไปกับบัตติ แล้วให้ทานตลอด
ถึงทำอภิญาสมาบัติให้เกิดด้วยจิตอันไปกับอุเบกขาแล้วถือทิฏฐิ ศรัทธาตลอดถึง
ความปรารถนาอันไปกับบัตตินั้น เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธาและความปรารถนา
อันไปกับอุเบกขา ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปติ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรม อันไปกับปติและสุข
นั้น คือ อาสยอารมณ์ ๑ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาสยปกตินั้น คือ
บุคคลอาสยศรัทธาและความปรารถนา อันไปกับปติแล้วให้ทานเป็นต้น ด้วยจิต
อันไปกับปติและสุข ศรัทธาตลอดถึงความปรารถนาอันไปกับปตินั้น เป็นอุปนิสสข-
บัจจยแห่งศรัทธา และความปรารถนาอันไปกับสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุขเป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น คือ อาสย
อารมณ์ ๑ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาสยปกตินั้น คือ บุคคล
อาสยศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับสุข หรือให้ทาน ตลอดถึงการฆ่าชาว-
นิคมด้วยจิตอันไปกับสุข ศรัทธาและความปรารถนา อันไปกับสุขและกาย-
วิญญาณอันไปกับสุข เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับ
สุขและกายวิญญาณอันไปกับสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันไปกับปตินั้น คือ อาสย
อารมณ์ ๑ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาสยปกตินั้น คือ บุคคล
อาสยศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับสุขนั้น คือ บุคคลอาสยศรัทธาและ
ความปรารถนาอันไปกับสุขแล้วให้ทานเป็นต้น ด้วยจิตอันไปกับปติและถือ
ทิฐิและทำความชั่วอย่างอื่น ตลอดถึงฆ่าชาวนิคมเป็นที่สุด ศรัทธาและ
ความปรารถนาอันไปกับสุข และกายวิญญาณอันไปกับสุขนั้น เป็นอุปนิสสขบัจจย
แห่งศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับปติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอุปนิสสขบัจจยอันไปกับอุเบกขานั้น คือ อาสย
อารมณ์ ๑ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาสยปกตินั้น คือ บุคคล
อาสยศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับสุขแล้วให้ทาน ทำอภิญญาให้เกิด
ด้วยจิตอันไปกับอุเบกขา แล้วถือทิฐิและทำการชั่วอย่างอื่น ด้วยจิตอัน
ไปกับอุเบกขา ศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับสุข เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่ง
ศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับอุเบกขา ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุขเป็นอุปนิสสขบัจจยอันไปกับปติและสุขนั้น คือ อาสย
อารมณ์ ๑ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาสยปกตินั้น คือ บุคคล
อาสยศรัทธา และความปรารถนาอันไปกับสุขแล้วให้ทานเป็นต้น ศรัทธาและ

ความปรารถนาอันไปกับสุขและกายวิญญาณอันไปกับสุข เป็นอุปนิสสยบัจจย
แห่งศรัทธา และความปรารถนาอันไปกับปีติและสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอุปนิสสยบัจจยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น
คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ
บุคคลอาศัยศรัทธาและความปรารถนา อันไปกับอุเบกขาแล้วให้ทานตลอดถึงทำ
อภิญญาให้เกิดขึ้นด้วยจิตอันไปกับอุเบกขาแล้วถือปฏิญญาและทำความช่วยเหลืออย่างอื่น มีการ
ฆ่าชาวนิคมนเป็นที่สุด ศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับอุเบกขาเป็นอุปนิสสย-
บัจจยแห่งศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับอุเบกขา ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอุปนิสสยบัจจย แห่งธรรมอันไปกับปีตินั้น
คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น
คือ อาศัยศรัทธาเป็นต้น ซึ่งมีขอความดังที่มานี้แล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอุปนิสสยบัจจย แห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น
คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ
บุคคลอาศัยศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับอุเบกขา แล้วทำดีทำชั่วต่าง ๆ
ดังที่มากแล้วนั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขาเป็นอุปนิสสยบัจจย แห่งธรรมอันไปกับปีติและสุข
นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ
นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา และความปรารถนาอันไปกับอุเบกขา แล้วให้ทาน
เป็นต้นด้วยจิตอันไปกับปีติและสุข ศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับอุเบกขา
เป็นอุปนิสสยบัจจยแห่งศรัทธา และอุเบกขาอันไปกับปีติและสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปีติและสุข เป็นอุปนิสสยบัจจยแห่งธรรมอันไปกับปีตินั้น คือ
อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ
บุคคลอาศัยศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับปีติและสุข แล้วให้ทานเป็นต้น
ด้วยจิตอันไปกับปีติศรัทธา และความปรารถนาอันไปกับปีติ และสุขนั้น
เป็นอุปนิสสยบัจจยแห่งศรัทธา และความปรารถนาอันไปกับปีติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปีติและสุข เป็นอุปนิสสยบัจจยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น
คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ

บุคคลอาศัยศรัทธา และความปรารถนาอันไปกับปิตติและสุขแล้วให้ทานเป็นต้น
ด้วยจิตอันไปกับสุข ศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับปิตติและสุขนั้น เป็น
อุปนิสัยสยบปัจจัยแห่งศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับสุข และแห่งกายวิญญาน
อันไปกับสุข ดังนี้ ๑ ๑ สันเนอความในกัณฐกเพียงเท่านั้น
เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐกที่ ๖๔

คัมภีร์พระมหาปาฐฐาน

ว่าด้วยบัญญัติการ ในปิตติคกมาติกา

ปิตติสหคโต จ สุขสหคโต จ ชมมา อุปเพกขาสหคตสฺส ชมมสฺส
อุปนิสัยสยบปัจจเยน ปัจจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปาฐฐาน กัณฐกที่ ๖๔ ว่าด้วย
บัญญัติการ ในปิตติคกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไปกับปิตติและสุข เป็นอุปนิสัยสยบปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น
คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ
คือ บุคคลอาศัยศรัทธา และความปรารถนาอันไปกับปิตติและสุข แล้วให้ทาน
ทำอกิญญาณให้เกิด ถือทักขุและทำความชั่วต่าง ๆ มีปาณาติบาตเป็นต้น ด้วย
จิตอันไปกับอุเบกขา ศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับปิตติและสุข เป็น
อุปนิสัยสยบปัจจัยแห่งศรัทธาและความปรารถนาอันไปกับอุเบกขา ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิณฑิและสุข เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบิณฑิและสุขนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๓ อาศัยอนันตระ ๓ อาศัยปกติ ๓ ๑ คำว่า อาศัยปกตินี้ คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา รากะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนา แล้วให้ทาน รักษาศีล ทำอุโบสถกรรม ทำทานอันไปกับบิณฑิและสุขให้เกิด ทำวิปัสสนา มรรค สมาบัติ ให้เกิดแล้ว ถูมานะทิฏฐิด้วยจิต อันไปกับบิณฑิและสุข และทำอินมทาน กล่าวถึง กล่าวส่อเสียด กล่าวเหลวไหล ทำการขบองเบา ทำการปล้น ทำการรับ ทำการชุ่มช้อนอยู่ตามทางเปลี่ยว ทำกาเมสมุจฉาจาร ทำการฆ่าชาวบ้าน ชาว นิคมด้วยจิตอันไปกับบิณฑิและสุข ศรัทธาตลอดถึงความปรารถนา อันไปกับบิณฑิและสุขนั้น เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งศรัทธาและความปรารถนา อันไปกับบิณฑิและสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิณฑิ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบิณฑินั้น คือ ศรัทธาอันไปกับบิณฑิก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไปกับบิณฑิหลัง ๆ อนุโลมอันไปกับบิณฑิ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งโคตรภูอันไปกับบิณฑิ อนุโลมเป็นอาเสวนปัจจัย แห่งโฆทาน และโคตรภู และมรรค โฆทานเป็นอาเสวนปัจจัย แห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิณฑิ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไปกับบิณฑิก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไปกับสุขหลัง ๆ อนุโลมอันไปกับบิณฑิ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งโคตรภูอันไปกับสุข และแห่งโฆทานอันไปกับสุข โคตรภูอันไปกับบิณฑิ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค อันไปกับสุข โฆทานอันไปกับบิณฑิ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค อันไปกับสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบิณฑิ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบิณฑิและสุขนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไปกับบิณฑิก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับบิณฑิและสุขหลัง ๆ ๑ ๓ ๑ โฆทานอันไปกับบิณฑิ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรคอันไปกับบิณฑิและสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอาเสวนบัจจยแห่งธรรมอันไปกับสุขและไปกับปิตติ และไปกับปิตติและสุขนั้น เหมือนกับชื่อว่าด้วยธรรมอันไปกับปิตติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอาเสวนบัจจยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย อันไปกับอุเบกขาก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันไปกับอุเบกขาลัง ๆ โวทานอันไปกับอุเบกขา เป็นอาเสวนบัจจยแห่งมรรค อันไปกับอุเบกขา ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปิตติและสุข เป็นอาเสวนบัจจยแห่งธรรมอันไปกับปิตติและไปกับสุข และไปกับปิตติสุขนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับปิตติและสุขก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันไปกับปิตติและสุขหลัง ๆ ๆ ล ๆ โวทานอันไปกับปิตติและสุข เป็นอาเสวนบัจจยแห่งมรรค อันไปกับปิตติและสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปิตติ เป็นกัมมบัจจยแห่งธรรมอันไปกับปิตตินั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน นั้น คือ เจตนาอันไปกับปิตติ เป็นกัมมบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน เจตนาอันไปกับปิตติในขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไปกับปิตติเป็นกัมมบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันไปกับปิตติซึ่งเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปิตติ เป็นกัมมบัจจยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันไปกับปิตติ เป็นกัมมบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันไปกับสุขซึ่งประกอบกัน เจตนาอันไปกับปิตติในขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันไปกับสุขซึ่งประกอบกัน ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไปกับปิตติ เป็นกัมมบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันไปกับสุขซึ่งเป็นฝ่ายวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับปิตติ เป็นกัมมบัจจยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขานั้น คือ เป็นของมีขณะต่างกัน ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไปกับปิตติซึ่งเป็นกัมมบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันเป็นวิบากอันไปกับอุเบกขา ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบัตติ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับกัตติและสุขนั้น
คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิด
ด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันไปกับกัตติ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อัน
ประกอบกัน อันไปกับบัตติและไปกับสุข ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับ
ที่เคยมาแล้ว คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไปกับบัตติเป็นกัมม
ปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันเป็นวิบากอันไปกับบัตติ และไปกับสุข ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับสุขนั้น มีข้อความ
เหมือนความมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับอุเบกขาและ
ไปกับบัตติและสุขนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑
เจตนาอันไปกับอุเบกขา ๑ ล ๑ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบัตติและ
ไปกับสุขนั้น คือ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ เจตนาอันไปกับอุเบกขา ๑ ล ๑
ธรรมอันไปกับบัตติและไปกับสุข เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบัตตินั้นเหมือน
กับชื่อว่าด้วยธรรมอันไปกับบัตติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบัตติ เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไปกับบัตตินั้น คือ
ขันธ ๑ ซึ่งเป็นวิปากอันไปกับบัตติ เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็น
วิปากปัจจัยแห่งขันธ ๒ ขันธ ๑ ซึ่งไปกับบัตติในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปากปัจจัย
แห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นวิปากปัจจัย แห่งขันธ ๒ ดังนี้ เป็นต้น ขอนทาน
บอกว่า มีพิสดารเหมือนกับในเหตุปัจจัย ทว่าไว้ในปฏิจวาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปกับบัตติ เป็นอาหารปัจจัย เป็นอินทรีย์ปัจจัย ฌานปัจจัย มัคค
ปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย อตถปัจจัย นัตถปัจจัย วิคตปัจจัย อวิคตปัจจัย แห่ง
ธรรมอันไปกับบัตติ ซึ่งมีเนื้อความพิสดารเหมือนกับในอนันตรปัจจัย ดังนี้ ๑ ๑
สนเนื้อความในอนโลมเพียงเท่านั้น

ธรรมอันไปกับบัตติ เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย
กัมมปัจจัย แห่งธรรมอันไปกับบัตติ ๑

ธรรมอันไปกับบัตติ เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย
กัมมปัจจัย แห่งธรรมอันไปกับสุข ๑

ธรรมอันไปกับปิตติ เป็นอรัมมณบัจจย เป็นอุปนิสสยบัจจย แห่งธรรม
อันไปกับอุเบกขา ๑

ธรรมอันไปกับปิตติ เป็นอรัมมณบัจจย สหชาตบัจจย อุปนิสสยบัจจย
กัมมบัจจย แห่งธรรมอันไปกับปิตติและไปกับสุข ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอรัมมณบัจจย สหชาตบัจจย อุปนิสสยบัจจย
กัมมบัจจย แห่งธรรมอันไปกับสุข ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอรัมมณบัจจย สหชาตบัจจย อุปนิสสยบัจจย
แห่งธรรมอันไปกับปิตติ ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอรัมมณบัจจย อุปนิสสยบัจจย กัมมบัจจย
แห่งธรรมอันไปกับอุเบกขา ๑

ธรรมอันไปกับสุข เป็นอรัมมณบัจจย สหชาตบัจจย อุปนิสสยบัจจย
กัมมบัจจย แห่งธรรมอันไปกับปิตติ และไปกับสุข ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอรัมมณบัจจย สหชาตบัจจย อุปนิสสย-
บัจจย กัมมบัจจย แห่งธรรมอันไปกับอุเบกขา ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอรัมมณบัจจย อุปนิสสยบัจจย กัมม-
บัจจย แห่งธรรมอันไปกับปิตติ ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอรัมมณบัจจย อุปนิสสยบัจจย กัมมบัจจย
แห่งธรรมอันไปกับสุข ๑

ธรรมอันไปกับอุเบกขา เป็นอรัมมณบัจจย อุปนิสสยบัจจย กัมมบัจจย
แห่งธรรมอันไปกับปิตติ และไปกับสุข ๑

ธรรมอันไปกับปิตติและสุข เป็นอรัมมณบัจจย สหชาตบัจจย อุปนิสสย-
บัจจย กัมมบัจจย แห่งธรรมอันไปกับปิตติ ๑

ธรรมอันไปกับปิตติและสุข เป็นอรัมมณบัจจย สหชาตบัจจย อุปนิสสย-
บัจจย กัมมบัจจย แห่งธรรมอันไปกับสุข ๑

ธรรมอันไปกับปิตติและไปกับสุข เป็นอรัมมณบัจจย อุปนิสสยบัจจย
กัมมบัจจย แห่งธรรมอันไปกับอุเบกขา ๑

ธรรมอันไปกับปฐิและไปกับสุข เป็นอารมณ์มัจฉัย สหชาตมัจฉัย
อุปนิสสขมัจฉัย กัมมมัจฉัย แห่งธรรมอันไปกับปฐิและสุข ๑ ๆ จมัจฉัจฉัยเพียง
เท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในปฏิจจวาร ว่าด้วยหัตถสันทิกมาติกา เป็นข้อ ๆ
ไปว่า ธรรมอันควรละด้วยหัตถสณะ อาศัยธรรมอันควรละด้วยหัตถสณะ เกิดขึ้น
เพราะเหตุมัจฉัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยหัตถสณะ ขันธ์ ๒
อาศัยขันธ์ ๒ ๆ ธรรมอันควรละด้วยหัตถสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่
อาศัยธรรมอันควรละด้วยหัตถสณะ เกิดขึ้นเพราะเหตุมัจฉัยนั้น คือ รูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยหัตถสณะ ๆ ธรรมอันควรละ
ด้วยหัตถสณะ และควรละด้วยหัตถสณะไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรม
อันควรละด้วยหัตถสณะ เกิดขึ้นเพราะเหตุมัจฉัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยหัตถสณะ ขันธ์ ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมอันควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้น
เพราะเหตุมัจฉัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยภาวนา ขันธ์ ๒ อาศัย
ขันธ์ ๒ ๆ ธรรมอันควรละด้วยหัตถสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควร
ละด้วยภาวนา เกิดขึ้นเพราะเหตุมัจฉัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์
ทั้งหลาย อันควรละด้วยภาวนา ๆ ธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละ
ด้วยหัตถสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควรละด้วยภาวนา เกิด
ขึ้นเพราะเหตุมัจฉัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑
ซึ่งควรละด้วยภาวนา ขันธ์ ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยหัตถสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอัน
ควรละด้วยหัตถสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุมัจฉัย คือ
ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยหัตถสณะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวานาก็ไม่ใช่ ขันธ์ ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓ กับกตัตตารูป
อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยหัตถสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ ในขณะปฏิสนธิ
ขันธ์ ๒ กับกตัตตารูป อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย ขันธ์ทั้งหลาย

อาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต กตัตถารูป อุปาทาหารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอัน
ควรละด้วยทัสสนะ และธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย
อันควรละด้วยทัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอัน
ควรละด้วยภวานา และธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูต
ทั้งหลายอันควรละด้วยภวานา ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ ๑ อาศัยธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้น
เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะ
ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภวานา อาศัยธรรมอันควรละด้วยภวานา เกิดขึ้น
เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยภวานา
ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควร
ละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ
ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ ขันธ์ ๒
อาศัยขันธ ๒ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานา
ก็ไม่ใช่ ในขณะที่ปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ ๒ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ อาศัยธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้น
เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ๆ ธรรมอันควรละด้วยภวานา อาศัยธรรม
อันควรละด้วยภวานา เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ๆ ธรรมอัน
ควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ
ก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่

ขันธ์ ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๒ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑
 มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อุปาทายรูป อาศัยมหาภูต
 ทั้งหลาย ฯ ธรรมอันควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรม
 อันควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัย
 นั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายซึ่งควรละด้วย
 หัตสสนธรรม ฯ อันควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัย
 ธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
 เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์และมหาภูต
 ทั้งหลาย อันควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑ ฯ สิ้นข้อความในกถาเทศนเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๕

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปฏิจจวาร ในหัตสสนติกมัตติกา

ทสฺสเนน ปหาตพฺหํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ ทสฺสเนน ปหาตพฺโ พ ธมฺโม อุปฺปชฺชติ.
 ๗ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๖๕ ว่าด้วย
 ปฏิจจวาร ในหัตสสนติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
 และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนาใน
 ว่า ธรรมอันควรละด้วยหัตสสนะ อาศัยธรรมอันควรละด้วยหัตสสนะ เกิดขึ้นเพราะ
 อนันตรปัจจัย เพราะสมนันตรปัจจัยนั้น เหมือนกับในอาร์มมณปัจจัยใน
 กัณฑ์ที่ ๖๔ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ อาศัยธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ เกิดขึ้น
 เพราะสหชาติบังจัญ มีข้อความอยู่ ๓ ๑ ที่ควรละด้วยภาวนา ก็มีข้อความ
 อยู่ ๓ ถ้าควรละทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น ท่านละข้อความไว้
 ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควรละ
 ด้วยทสฺสนะ และควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะ
 สหชาติบังจัญนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย
 อันควรละด้วยทสฺสนะ ๑ ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
 อาศัยธรรมอันควรละด้วยภาวนา และอาศัยธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่
 ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะสหชาติบังจัญนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
 ขันธและมหาภูตทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ อาศัยธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ และควร
 ละด้วยภาวนา เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญบังจัญนั้น มีข้อความอย่างละ ๑ ๑ ธรรม
 อันควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ อาศัยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ
 ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญบังจัญนั้น คือ ขันธ ๓ อาศัย
 ขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒
 ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ในขณะที่
 ปฏิสนธิ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ วัตถุอาศัยขันธทั้งหลาย ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุ
 มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ มหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก
 ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหาร ด้วยฤดูและมหาภูต ๑ ของอสัญญาสัตว์ทั้งหลาย อาศัยมหาภูต
 ทั้งหมด มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ อาศัยธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ เกิดขึ้น
 เพราะนิสสยบังจัญนั้น เหมือนกับในเหตุบังจัญ ๑ ที่เกิดขึ้นเพราะอุปนิสสยบังจัญ
 มีข้อความ ๓ ๑ ที่เกิดขึ้นเพราะปเรชาติบังจัญก็มีข้อความ ๓ แต่ชื่อว่าด้วยปฏิสนธิ
 ไม่มี ที่เกิดขึ้นเพราะอาเสวนบังจัญนั้น ไม่มีวิบากปฏิสนธิ ๑ ที่เกิดขึ้นเพราะกัมม
 บังจัญนั้น มีข้อความเต็ม ทั้งมีกล่าวถึงมหาภูตทั้งหลายอันเป็นภายใน และอันเป็น
 ของอสัญญาสัตว์ทั้งหลายด้วย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาสัยธรรม
อันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
ขั้น ๓ ก็รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาสัยขั้น ๑ ซึ่งเป็นวิบาก ส่วนในขณะปฏิสนธิ
วัตถุอาสัยขั้นทั้งหลาย ขั้นทั้งหลายอาสัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาสัยมหาภูต ๑
มหาภูต ๒ อาสัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทายรูป
อาสัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ อาสัยธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้น
เพราะอาหารปัจจัยนั้น มีกล่าวถึงมหาภูตอันเป็นภายใน และมหาภูตอันเกิดขึ้นด้วย
อาหารอย่างบริบูรณ์ เหมือนที่เคยมาแล้ว ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะอินทรีย์ปัจจัยนั้น
เหมือนกับในเหตุปัจจัย ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะฌานปัจจัย และมัลลปัจจัยนั้น
เหมือนกับในกัมมปัจจัย ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะสมันตปัจจัยนั้น เหมือนกับใน
อารัมมณปัจจัย ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะวิปปยตปัจจัยนั้น เหมือนวิปปยตปัจจัย
ในกุสลคิกมาติกา ๓ ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะอตถปัจจัยนั้น เหมือนในสหชาตปัจจัย ฯ
ที่ที่เกิดขึ้นเพราะนัตถปัจจัย ๓ ๓ ๓ ถึงวิคตปัจจัย อวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนก
ข้อความไว้ เป็นแต่บอกไว้ว่า ในนัตถปัจจัยมีข้อความ ๓ ในวิคตปัจจัยก็มีข้อความ ๓
ในอวิคตปัจจัยมีข้อความ ๓ ๘ จบอนโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในปัจจัยนี้ คือ ฝ่ายปฏิโลมซึ่งมีคำว่า ไม่ประกอบ
ไปทุกปัจจัยว่า ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ อาสัยธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา อาสัยขั้นทั้งหลาย
อันไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา อาสัยธรรมอันควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับอุทธัจจะ อาสัยขั้นทั้งหลาย อันไปกับ
อุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาสัยธรรม
อันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ ขั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาสัยขั้น ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ
ซึ่งควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอัน

ไม่มีเหตุอาศัยชั้น ๒ ชั้น ๓ กับกตัตตารูปอาศัยชั้น ๑ จึงควรละด้วยหัตถสันทิก
ที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ ในขณะที่ปฏิสนธิ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ วัตถุอาศัย
ชั้นทั้งหลาย ชั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทายรูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑
ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และอาศัยมหาภูต ๑ ของอสัญญสัตว์
ทั้งหลาย กตัตตารูป อุปาทายรูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยหัตถสันทิกที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควร
ละด้วยหัตถสันทิก เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยชั้นทั้งหลายอันควรละด้วยหัตถสันทิก ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยหัตถสันทิกที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควร
ละด้วยหัตถสันทิก เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยชั้นทั้งหลายอันควรละด้วยภวานา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยหัตถสันทิกที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควร
ละด้วยหัตถสันทิกที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจยนั้น คือ
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลายอันควรละด้วยหัตถสันทิกที่ไม่ใช่ ด้วยภวานา
ที่ไม่ใช่ กตัตตารูป อาศัยชั้นทั้งหลายอันควรละด้วยหัตถสันทิกที่ไม่ใช่ ด้วยภวานา
ที่ไม่ใช่ ในขณะที่ปฏิสนธิ วัตถุอาศัยชั้นทั้งหลาย ชั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ
มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ๆ ล ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยหัตถสันทิกที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควร
ละด้วยหัตถสันทิกที่ไม่ใช่ และอาศัยธรรมอันควรละด้วยหัตถสันทิกที่ไม่ใช่ ด้วยภวานา
ที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น
และมหาภูตทั้งหลายอันควรละด้วยหัตถสันทิก ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยหัตถสันทิกที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควร
ละด้วยภวานา และควรละด้วยหัตถสันทิกที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะอาร์มมณปัจจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นและมหาภูตทั้งหลาย
อันควรละด้วยภวานา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ อาศัยธรรมอันควรละด้วยทัสสะ เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะอธิปติจังขณนั้น เหมือนกับในเหตุบังขันธ์ ๓ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะอนันตรบังขัย สมันตรบังขัย อัญญมัญญบังขัย อุปนิสสยบังขัย
 ตลอดถึงไม่ใช่เพราะปุเรชาตบังขัยนั้น คือ ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งควรละ
 ด้วยทัสสนะในรูป ๑ ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
 อาศัยธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตบังขัยนั้น คือ
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลายอันควรละด้วยทัสสนะ ๑ ธรรมอัน
 ควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมอันควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 ปุเรชาตบังขัยนั้น คือ ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยภาวนาในรูป
 ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ๑ ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตบังขัยนั้น
 คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนา ๑ ธรรมอัน
 ควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควรละด้วย
 ทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตบังขัยนั้น คือ
 ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ในรูป
 ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธทั้งหลาย อันควรละด้วย
 ทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ขันธ ๓ กับกตัตตารูปอาศัยขันธ ๑ ซึ่งควรละ
 ด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ในขณะปฏิสนธิ ขันธ ๒ กับกตัตตารูป
 อาศัยขันธ ๒ วัตถุอาศัยขันธทั้งหลาย ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัย
 มหาภูต ๑ ๑ ๑ ๑ ธรรมอันควรละด้วยทัสสะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรม
 อันควรละด้วยทัสสนะ และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะปุเรชาตบังขัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูต
 ทั้งหมด ซึ่งควรละด้วยทัสสนะ ๑ ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควรละด้วยภาวนา และอาศัยธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ
 ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตบังขัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย อันควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะ อาศัยธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะบังอาจาตบัจจัย ไม่ใช่เพราะอาเสวนบังจัย ไม่ใช่เพราะกัมมบังจัยนั้น
คือ เจตนาอันควรละด้วยทสฺสณะ อาศัยขันธทั้งหลายอันควรละด้วยทสฺสณะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมอันควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะกรรมบังจัยนั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยภาวนา อาศัยขันธทั้งหลาย
อันควรละด้วยภาวนา ฯ ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
อาศัยธรรมควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
กัมมบังจัยนั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
อาศัยขันธทั้งหลายอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มหาภูต ๑
ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู ๑ และมหาภูต ๑ แห่งอสังขณัฐว์
ทั้งหลาย ฯ ล ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะ อาศัยธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะวิปากบังจัยนั้น เหมือนในคำว่าไม่ใช่เพราะอธิปัตติบังจัย แต่ไม่มีคำว่า
ปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควร
ละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาหารบังจัยนั้น
คือ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู
และอาศัยมหาภูต ๑ แห่งอสังขณัฐว์ทั้งหลาย ฯ ล ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควร
ละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอินทริยบังจัยนั้น
คือ รูปชีวิตินทริย อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยมหาภูตและฤดู
และอาศัยมหาภูต ๑ แห่งอสังขณัฐว์ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรม
อันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉานบังจัยนั้น
คือ ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไปกับวิปาก ๕ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ มหาภูต ๓
อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก และซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และมหาภูต ๑
แห่งอสังขณัฐว์ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ที่อาศัยธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะมกคบังจันนั้น เหมือนกับข้อที่กล่าวถึงซึ่งธรรมอันอาศัยธรรมที่ไม่มีเหตุ
ที่ควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันควร
ละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะสัมปยุตตบังจันนั้น เช่นเดียวกันกับในอาร์มมณ-
บังจัน ดังนี้ ๑

ที่อาศัยธรรมซึ่งควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปปยุตตบังจันนั้น
คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะในรูป ๆ ที่อาศัยธรรมอันควรละ
ด้วยภาวนา เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปปยุตตบังจันนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งควร
ละด้วยภาวนาในรูป ๆ ที่อาศัยธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปปยุตตบังจันนั้น คือ รูปชีวิตินทรีย์ ซึ่งเป็นภายนอก
ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และรูปชีวิตินทรีย์ของอสัญญสัตว์ทั้งหลาย อาศัย
ขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ในรูป ดังนี้ ๑

ที่อาศัยธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะนัตถิบังจัน ไม่ใช่
เพราะวิคตบังจันนั้น อย่างเดียวกันกับในคำว่า ไม่ใช่เพราะอาร์มมณบังจัน ๆ
จบบังจันนี้และปฏิจจวารเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๖๖

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยสหชาตวารบังจยวาร ในทัสสนติกมัตติกา

สสฺสเนน ปหาตพฺพํ ชมฺมํ สหชาโต ทสฺสเนน ปหาตพฺพโ ชมฺโม
อุปฺปาชฺชติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๖๖ ว่าด้วย
สหชาตวาระและบัจจวารในทสฺสนติกมัตถิกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ เกิดกับธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
บัจจันนั้น คือ ขันธ์ ๓ เกิดกับขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะ ขันธ์ ๒ เกิดกับ
ขันธ์ ๒ ดังนั้นเป็นต้น สหชาตวาระเหมือนกับในปฏิจจวาร

ในบัจจวารนั้นว่า ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ มีธรรมอันควรละด้วย
ทสฺสนะเป็นบัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจันนั้น มี ๓ บัญหา ที่มีธรรมอันควรละ
ด้วยภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยภาวนาเป็นบัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจันนั้น ก็มี
๓ บัญหา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ มีธรรมอันควรละ
ด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่เป็นบัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจันนั้น
คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาที่ไม่ใช่เป็นบัจจัย ขันธ์ ๒ ๆ ล ๆ ขันธ์ ๓ กับกตัตตารูป มีขันธ์ ๑ ซึ่ง
ควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ ในขณะที่ปฏิสเทติเป็นบัจจัย
ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นบัจจัย วัตถุมีขันธ์ทั้งหลายเป็นบัจจัย ขันธ์ทั้งหลายมี
วัตถุเป็นบัจจัย มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็นบัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และ
กตัตตารูป อุปาทารูป มีมหาภูตทั้งหลายเป็นบัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันควรละ
ด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นบัจจัย ๆ ธรรมอันควรละ
ด้วยทสฺสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เกิดขึ้น
เพราะเหตุบัจจันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยทสฺสนะ มีวัตถุเป็นบัจจัย ๆ
ธรรมอันควรละด้วยภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ที่ไม่ใช่ เป็นบัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันควร
ละด้วยภาวนา มีวัตถุเป็นบัจจัย ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ และธรรม

อันควรละด้วยทสฺสณะกัโมไซ^๑ ด้วยภาวนากัโมไซ^๑ มีธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะ
 กัโมไซ^๑ ด้วยภาวนากัโมไซ^๑เป็นปัจจัย^๒ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น^๓ คือ ขันธ์
 ทังหลายอันควรละด้วยทสฺสณะ^๔ มีวัตถุเป็นปัจจัย^๕ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมมहाกต
 ทังหลายเป็นปัจจัย^๖ ธรรมอันควรละด้วยภาวนา^๗ และควรละด้วยทสฺสณะกัโมไซ^๘
 ด้วยภาวนากัโมไซ^๑ มีธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะกัโมไซ^๑ ด้วยภาวนากัโมไซ^๑เป็น
 ปัจจัย^๒ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น^๓ คือ ขันธ์ทังหลายอันควรละด้วยภาวนา^๔ มีวัตถุ
 เป็นปัจจัย^๕ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต^๖ มมहाกตทังหลายเป็นปัจจัย^๗ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยหัตสสนะ มัธยมอันควรละด้วยหัตสสนะ และควรละ
 ด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่เป็นบัจจย เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจยนั้น คือ
 ขันธ์ ๑ มัชฌิม ๑ กับวัตถุซึ่งควรละด้วยหัตสสนะเป็นบัจจย ฯ ขันธ์ ๒ มัชฌิม ๒
 และวัตถุเป็นบัจจย ฯ ธรรมอันควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่
 มัธยมอันควรละด้วยหัตสสนะ และธรรมอันควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานา
 ก็ไม่ใช่เป็นบัจจย เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มัชฌิม
 และมหาภูตทั้งหลาย อันควรละด้วยหัตสสนะเป็นบัจจย ฯ ธรรมอันควรละด้วย
 หัตสสนะ และควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มัธยมอันควรละ
 ด้วยหัตสสนะ และมีธรรมอันควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่เป็นบัจจย
 เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๑ มัชฌิม ๑ กับวัตถุซึ่งควรละด้วยหัตสสนะ
 เป็นบัจจย ขันธ์ ๒ มัชฌิม ๒ และวัตถุเป็นบัจจย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมัชฌิม
 และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งควรละด้วยหัตสสนะเป็นบัจจย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละ
 ด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
 คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งควรละด้วยภาวนาเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒
 ก็ไม่ใช่ และวัตถุเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์
 และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งควรละด้วยภาวนาเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันควรละ
 ด้วยภาวนา และด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควรละ

ด้วยภาวนา และควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งควรละด้วยภาวนาเป็นบังจย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ และวัตถุเป็นบังจย รุปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาเป็นบังจย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทศสนะเป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะอารมณ์บังจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทศสนะเป็นบังจย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ กับวัตถุเป็นบังจย ฯลฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยภาวนาเป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะอารมณ์บังจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยภาวนาเป็นบังจย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะอารมณ์บังจยนั้น ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบังจย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นบังจย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบังจย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นบังจย ขันธ์ทั้งหลายมีวัตถุเป็นบังจย จักขวิญญานมีจักขวาทนะเป็นบังจย กายวิญญานมีกายาทนะเป็นบังจย ขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นบังจย ฯ ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะอารมณ์บังจยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยทศสนะมีวัตถุเป็นบังจย ฯ ธรรมอันควรละด้วยภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะอารมณ์บังจยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนา มีวัตถุเป็นบังจย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทศสนะ และมีธรรมอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะ

อาร์มมณปัจฉยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กัณฑ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะเป็น
ปัจฉย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ กัณฑ์เป็นปัจฉย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละ
ด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจฉย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณ
ปัจฉยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กัณฑ์ซึ่งควรละด้วยภาวนาเป็นปัจฉย ขันธ์ ๒
มีขันธ์ ๒ กัณฑ์เป็นปัจฉย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะเป็นปัจฉย เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจฉยนั้น
เหมือนกับที่เคยมาแล้ว เป็นแต่ไม่มีกล่าวถึงปฏิสนธิเท่านั้น ๆ ที่เกิดขึ้นเพราะ
อนันตรปัจฉย และเพราะสมันตรปัจฉยเหมือนกับในอาร์มมณปัจฉย ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจฉยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วย
ทสฺสนะเป็นปัจฉย ขอนมขข้อความ ๓ ๆ ที่มีธรรมอันควรละด้วยภาวนาเป็น
ปัจฉย หันก็บอกว่ามีปัญหา ๓ คือ ขข้อความ ๓ ประการดังที่เคยมาแล้ว ๆ
ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควรละด้วย
ทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจฉย เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจฉยนั้น
คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจฉย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจฉย วัตถุมีขันธ์ทั้งหลายใน
ขณะปฏิสนธิเป็นปัจฉย ขันธ์ทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจฉย มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็น
ปัจฉย มหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และมหาภูต ๑ แห่ง
อสังขยสत्त्वทั้งหลาย ๆ ล ๆ จักขวิญญานมีจักขวายนะเป็นปัจฉย กายวิญญาน
มีกายายนะเป็นปัจฉย ขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นปัจฉย ๆ ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ มีธรรมอันควรละ
ด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจฉย นอกจาก
ที่ว่าแล้วนี้ เหมือนในเหตุปัจฉยทั้งนั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะเป็นปัจฉย
เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจฉย เพราะนิสสยปัจฉย เพราะอุปนิสสยปัจฉย
เพราะปเรชาตปัจฉยนั้น ไม่มีกล่าวถึงปฏิสนธิ ๆ ที่เกิดขึ้นเพราะอาเสวนปัจฉย
นั้นไม่มีกล่าวถึงปฏิสนธิและวิบาก ๆ เกิดขึ้นเพราะกัมมปัจฉย วิปากปัจฉย

อาหารบังจบ อินทริยบังจบ ฌานบังจบ มัคคบังจบ สัมปยุตตบังจบ วิปปยุตต-
บังจบ อตถิบังจบ นตถิบังจบ วิคตบังจบ อวิคตบังจบนั้น เหมือนกับหมามา
แล้วข้างต้นนั้น จบอนโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในบังจบนี้ว่า ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ มีธรรม
อันควรละด้วยทศสนะเป็นบังจบ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจบนั้น คือ โมหะอัน
ไปกับวิจิกิจฉา มีขันธทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉาเป็นบังจบ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยภาวนาเป็นบังจบ เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจบนั้น คือ โมหะอันไปกับอุทธัจจะ มีขันธทั้งหลายอัน
ไปกับอุทธัจจะเป็นบังจบ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควร
ละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจบนั้น
คือ ขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งควรละด้วย
ทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นบังจบ ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นบังจบ
วัตถุมีขันธทั้งหลายในขณะอเหตุกปฏิสนธิเป็นบังจบ ขันธทั้งหลายมีวัตถุเป็น
บังจบ มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็นบังจบ จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะ
เป็นบังจบ กายวิญญาณมีกายาทนะเป็นบังจบ ขันธทั้งหลายอันควรละด้วย
ทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อันเป็นขันธหาเหตุมิได้ มีวัตถุเป็นบังจบ ฯ
ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจบนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉามีวัตถุเป็นบังจบ ฯ
ธรรมอันควรละด้วยภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็
ไม่ใช่เป็นบังจบ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจบนั้น คือ โมหะอันไปกับอุทธัจจะมี
วัตถุเป็นบังจบ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทศสนะ และควรละด้วย
ทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบังจบ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจบนั้น คือ
โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา มีขันธทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉากับวัตถุเป็นบังจบ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละ
ด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบังจบ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจบ

นั่น คือ โมหะอันไปกับอุทธัจจะ มีขันธทั้งหลายอันไปกับอุทธัจจะและวัตถุเป็น
ปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควร
ละด้วยทัสสนะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต มีขันธอันควรละด้วยทัสสนะเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควร
ละด้วยภวานาเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต มีขันธอันควรละด้วยภวานาเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควร
ละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
อาร์มมณปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธทั้งหลายอันควรละด้วยทัสสนะ
ก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น กตัตตารูป
มีขันธทั้งหลายซึ่งควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย วัตถุ
มีขันธทั้งหลายเป็นปัจจัย มหาภูต ๓ มิมหาภูต ๑ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต กตัตตารูป อุปาทายรูป มิมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย ฯลฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ และควรละ
ด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย
นั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธและมหาภูตทั้งหลายอันควรละด้วยทัสสนะ
เป็นปัจจัย ฯ สันข้อความในกถาจนเพชงแทน.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๖๗

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัจจัยवार ในทัสสนติกมัตติกา

ภวานาย ปหาตพฺพญจ เนวทสฺสเนน น ภวานาย ปหาตพฺพญจ ชมฺมํ ปจฺจยาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญฐาน กัณฑ์ที่ ๖๗ ว่าด้วย
บัจจวาร ในทสฺสนคิกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนาเห็นว่า
ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งควรละ
ด้วยภาวนา และควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบัจจัย เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะอารมณ์บัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธและมหาภูต
ทั้งหลาย ซึ่งควรละด้วยภาวนาเป็นบัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะเป็นบัจจัย เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติบัจจัย ไม่ใช่เพราะอนันตรบัจจัย ไม่ใช่เพราะสมนันตร-
บัจจัย ไม่ใช่เพราะอัญญมัญญบัจจัย ไม่ใช่เพราะอุปนิสสยบัจจัย เหมือน
กับสหชาติบัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะเป็นบัจจัย เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติบัจจัยนั้น คือ มีขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะ ในรูป
เป็นบัจจัย ๑ ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรม
อันควรละด้วยทสฺสนะเป็นบัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติบัจจัยนั้น คือ รูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธทั้งหลายซึ่งควรละด้วยทสฺสนะเป็นบัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยภาวนาเป็นบัจจัย เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติบัจจัย คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งควรละ
ด้วยภาวนา ในรูปเป็นบัจจัย ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควรละด้วยภาวนาเป็นบัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติ
บัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธทั้งหลายซึ่งควรละด้วยภาวนาเป็น
บัจจัย ๑ ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่ง
ควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
ปุเรชาติบัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ มีขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วย

ภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธทั้งหลายซึ่งควรละด้วย
 ทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย กตัตตารูป มีขันธทั้งหลาย
 ในขณะที่ปฏิสนธิเป็นปัจจัย วัตถุมีขันธทั้งหลายเป็นปัจจัย ขันธทั้งหลายมีวัตถุ
 เป็นปัจจัย มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็นปัจจัย ฯลฯ ธรรมอันควรละด้วยทสสนะ
 ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควรละด้วยทสสนะ และควรละด้วย
 ทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติ-
 ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งควรละ
 ด้วยทสสนะเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็
 ไม่ใช่ มีธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
 ภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต มีขันธ และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งควรละด้วยภาวนาเป็นปัจจัย ฯ
 ธรรมอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควรละ
 ด้วยทสสนะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปัจจุชาติปัจจัย ไม่ใช่เพราะอาเสวน-
 ปัจจัยนั้น เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมอันควรละ
 ด้วยทสสนะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาซึ่งควร
 ละด้วยทสสนะ มีขันธทั้งหลายซึ่งควรละด้วยทสสนะเป็นปัจจัย ฯ ที่มีธรรมซึ่ง
 ควรละด้วยภาวนาเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอัน
 ควรละด้วยภาวนา มีขันธทั้งหลายซึ่งควรละด้วยภาวนาเป็นปัจจัย ฯ ที่มีธรรม
 อันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็
 ไม่ใช่ มีขันธทั้งหลายซึ่งควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็น
 ปัจจัย รูปชีวิตินทรีย์ มีมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหาร
 และฤดู เป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันควรละด้วยทสสนะ ธรรมอันควรละด้วย
 ทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัย
 นั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยทสสนะ มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันควรละด้วย
 ภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย

เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยภาวนา มีวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ และมีธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ไ้ ด้วยภาวนาที่ไม่ไ้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยทสฺสนะ มีขันธ และวัตถุอันควรละด้วยทสฺสนะเป็นปัจจัยนั้น ๆ ธรรมอันควรละด้วยภาวนา มีธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ไ้ ด้วยภาวนาที่ไม่ไ้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยภาวนา มีขันธ และวัตถุ อันควรละด้วยภาวนาเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ มีธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะวิปากปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ เป็นแต่บอกว่า บริบูรณ์ แต่ไม่มีปฏิสนธิ ฯ เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะอาหารปัจจัยนั้น ท่านกล่าวถึงมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก และเกิดขึ้นด้วยเหตุ เกิดขึ้นด้วยอาหาร และมหาภูต ๑ ของอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะอินทริยปัจจัยนั้น ท่านกล่าวถึงรูปชีวิตินทรีย์ มีมหาภูต ๑ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหาร และเหตุเป็นปัจจัย และมหาภูตทั้งหลายของอสัญญสัตว์เป็นปัจจัย ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะฉานปัจจัยนั้น ท่านกล่าวถึงวิญญาณ ๕ และมหาภูตซึ่งเป็นภายนอก ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะมกคปัจจัยนั้น ท่านกล่าวถึงขันธ ๓ ว่า ขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ไ้ ด้วยภาวนาที่ไม่ไ้เป็นปัจจัย ส่วนในอเหตุกปฏิสนธินั้น ท่านกล่าวถึงมหาภูต ๑ ตลอดถึงมหาภูตทั้งหลายของอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะสัมปยุตตปัจจัย ไม่ไ้เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ มีขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะในรูปเป็นปัจจัย และมีขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยภาวนา ในรูปเป็นปัจจัย ฯ ที่ควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ไ้ ด้วยภาวนาที่ไม่ไ้ มีธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ไ้ ด้วยภาวนาที่ไม่ไ้ เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะสัมปยุตตปัจจัย ไม่ไ้เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ มีขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ไ้ ด้วยภาวนาที่ไม่ไ้ ในรูปเป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหาร และเหตุ และมหาภูต ๑ แห่ง

อสัญญสัตว์ทั้งหลายเป็นปัจจัย ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะนัตถิปัจจัย ไม่ใช่เพราะ
วิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ ดังนี้ ๑ จบปัจจัย และปัจจัยวาร เพียง
ท่าน ส่วนนิสสยวารนั้น เหมือนกับปัจจัยวาร

ต่อไปนี้เป็นข้อความในสังสญญาวรว่า ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะปะปน
กันกับธรรมที่ควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓
ปะปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะ ขันธ์ ๒ ปะปนกับขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา ปะปนกับธรรมอันควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ปะปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยภาวนา ขันธ์ ๒
ปะปนกับขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ปะปนกับธรรม
อันควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ ขันธ์ ๓ ปะปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็
ไม่ใช่ ฯลฯ ขันธ์ ๓ ปะปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ ในขณะปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ ปะปนกับธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะอารมณ์ปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ เป็นแต่บอกไว้ว่า มีข้อ
ความอย่างละ ๓ ๆ ซึ่งควรให้พิสดาร ดังนี้ ๑ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในปัจจัยว่า ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ ปะปน
กับธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะ
อันไปกับวิจิกิจฉา ปะปนกับขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา ปะปนกับธรรมอันควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับอุทธัจจะ ปะปนกับขันธ์ทั้งหลาย
ซึ่งไปกับอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ปะปนกับธรรม
อันควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ปะปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจจัยอันหาเหตุมิได้ ส่วนในขณะอุทกปฏิสนธินั้นเหมือน
กับที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ ปะปนกับธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตปัจจัย ไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจัย ไม่ใช่เพราะปัจฉา-
ชาติปัจจัย ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัย ไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัย ไม่ใช่เพราะ
วิปากปัจจัย ฯ ที่ปะปนกับธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็
ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉานปัจจัย คือ วิญญาณ ๕ ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะมคคปัจจัยนั้น คือ อเหตุกะ ฯ ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุคตปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ประการ
จบสังสังฆวารเพียงเท่านั้น

สัมปยุตตवार ซึ่งว่าด้วยธรรม อันประกอบกับธรรมที่ควรละด้วยทัสสนะ
เป็นต้นนั้น คล้ายกับสังสังฆวาร

ส่วนในปัญหาวารว่า ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เป็นเหตุปัจจัยแห่ง
ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันควรละด้วยทัสสนะ เป็น
เหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วย
ทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันควรละด้วยทัสสนะ
เป็นเหตุปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วย
ทัสสนะ และแห่งธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น
คือ เหตุทั้งหลายอันควรละด้วยทัสสนะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน
และแห่งรูปอันเกิดด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนา
นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนา เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบ
กัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ
ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนา เป็นเหตุ
ปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ เหตุทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนา เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ • สันเนอความในกัมมัตถ์เพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัมมัตถ์ที่ ๖๘

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน
ว่าด้วยปัญหาวาร ในทัสสนติกมัตถ์

ทสฺสเนน ปหาตพฺโพ ชมฺโม ทสฺสเนน ปหาตพฺพสฺส ชมฺมสฺส อารมฺมณ-
ปจฺจเยน ปจฺจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัมมัตถ์ที่ ๖๘ ว่าด้วยปัญหาวาร ในทัสสนติกมัตถ์ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้น ว่า ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นเหตุปัจจัย แห่งธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ เหตุทั้งหลายอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เหตุทั้งหลายอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วย
 ทศสนะนั้น คือ บุคคลยินดีต่อราคะอันควรละด้วยทศสนะ ราคะอันควรละด้วย
 ทศสนะปรารภสังนแล้วเกิดขึ้น ทุจริตและวิกิจจาก็เกิดขึ้น โทมนัสอัน
 ควรละด้วยทศสนะก็เกิดขึ้น บุคคลยินดีเพเลตเพเลตต่อทุจริต ราคะอันควรละ
 ด้วยทศสนะปรารภสังนแล้วก็เกิดขึ้น ทุจริตก็เกิดขึ้น วิกิจจาก็เกิดขึ้น
 โทมนัสอันควรละด้วยทศสนะก็เกิดขึ้น ปรารภวิกิจจมาแล้ว วิกิจจาก็เกิดขึ้น
 ทุจริตก็เกิดขึ้น โทมนัสอันควรละด้วยทศสนะก็เกิดขึ้น ปรารภโทมนัสอันควร
 ละด้วยทศสนะแล้ว โทมนัสอันควรละด้วยทศสนะก็เกิดขึ้น วิกิจจาก็เกิด
 ขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วย
 ทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายย่อมเล็งเห็นกิเลส
 อันควรละด้วยทศสนะ ซึ่งตนละไปแล้ว ย่อมรู้จักกิเลสที่กำเริบแล้วในก่อน ย่อม
 เห็นแจ้งขั้นทั้งหลาย อันควรละด้วยทศสนะว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
 บังคับไม่ได้ ย่อมรู้จักจิตแห่งผู้พร้อมด้วยจิต อันควรละด้วยทศสนะ ด้วย
 เจโตปริยญาณ ขั้นทั้งหลายอันควรละด้วยทศสนะ เป็นอาร์มมณบัจจยแห่ง
 เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ
 อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภวานา เป็นอาร์มมณบัจจย แห่งธรรมอันควรละด้วย
 ภวานานั้น คือ บุคคลยินดีเพเลตเพเลตต่อราคะอันควรละด้วยภวานา ปรารภสัง
 นแล้ว ราคะอันควรละด้วยภวานาก็เกิดขึ้น อุตหัจจะก็เกิดขึ้น โทมนัส
 อันควรละด้วยภวานาก็เกิดขึ้น ปรารภอุตหัจจะ อุตหัจจะก็เกิดขึ้น โทมนัส
 อันควรละด้วยภวานาก็เกิดขึ้น ปรารภโทมนัสอันควรละด้วยภวานาแล้ว โทมนัส
 อันควรละด้วยภวานาก็เกิดขึ้น อุตหัจจะก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภวานา เป็นอาร์มมณบัจจย แห่งธรรมอันควรละด้วย
 ทศสนะนั้น คือ บุคคลยินดีเพเลตเพเลตต่อราคะอันควรละด้วยภวานา ปรารภ
 สังนแล้ว ราคะอันควรละด้วยทศสนะก็เกิดขึ้น ทุจริตก็เกิดขึ้น วิกิจจาก็
 เกิดขึ้น โทมนัสอันควรละด้วยทศสนะก็เกิดขึ้น ปรารภอุตหัจจะแล้ว ทุจริต
 และวิกิจจาก็เกิดขึ้น โทมนัสอันควรละด้วยทศสนะก็เกิดขึ้น ปรารภโทมนัส

อันควรละด้วยภาวนาแล้ว โทมนัสอันควรละด้วยทสฺสณะก็เกิดขึ้น ทัศนฺน และ
 วิจิกขณาก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วย
 ทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ พระอริยะทั้งหลายย่อมเล็งเห็น
 กิเลสอันควรละด้วยภาวนา ซึ่งคนละแล้ว ย่อมเล็งเห็นกิเลสอันตนข่มไว้แล้ว
 ย่อมเห็นแจ้งขั้นทั้งหลาย ซึ่งกำเริบมาแล้วในก่อน ซึ่งควรละด้วยภาวนาว่าเป็น
 ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ย่อมรู้จักจิตของผู้พร้อมด้วยจิตอันควร
 ละด้วยภาวนาได้ด้วยเจโตปริยญาณ ขั้นทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนา เป็น
 อาร์มมณบัจจยแห่งเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ
 อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอาร์มมณ-
 บัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ
 บุคคลให้ทาน ถิโสถ ทำอุโบสถกรรมแล้วพิจารณา เก็บเอาสิ่งที่ประพฤติดีไว้ใน
 กอนมาพิจารณา บุคคลออกจากอาณแล้วพิจารณาอาณ พระอริยะทั้งหลาย
 ออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พิจารณานิพพาน นิพพานเป็นอาร์มมณ-
 บัจจยแห่งโคตรภู แห่งโวทาน แห่งมรรค แห่งผล แห่งอาวัชชนาการ บุคคล
 ย่อมเห็นแจ้งซึ่ง คา หุ จมุก ลัน ภาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะวัตถุ
 และเห็นแจ้งขั้นทั้งหลาย อันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
 ว่าเป็นของเที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ย่อมเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยิน
 เสียงด้วยทิพพโสทร รู้จักจิตของผู้มีจิตอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วย
 ภาวนาก็ไม่ใช่ ด้วยเจโตปริยญาณ อาภาสญาณายตนะเป็นอาร์มมณบัจจย
 แห่งวิญญูญาณายตนะ อากิญจัญญายตนะเป็นอาร์มมณบัจจย แห่งเนวสัญญา-
 นาสัญญายตนะ รูปายตนะ เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งจักขุวิญญูญาณ โผฏฐัพพะตนะ
 เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งกายวิญญูญาณ ขั้นทั้งหลายอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่
 ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอาร์มมณบัจจย แห่งอิทธิวิญญูญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพ-
 นิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอาร์มมณ-
 บััจฉัยแห่งธรรมอันควรละด้วยทัสสนะนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือสล ทำอโโบสถ
 กรรมแล้ว ยินดีเพลิดเพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้ว ราคะอันควรละด้วยทัสสนะก็เกิดขึ้น
 ทิฏฐิก็เกิดขึ้น วิจิกิจฉาก็เกิดขึ้น โทมนัสอันควรละด้วยทัสสนะก็เกิดขึ้น
 บุคคลข่มพิจารณา ซึ่งสิ่งที่ตนก่อไว้ได้ในเมื่อก่อนแล้ว บุคคลออกจากฌานแล้ว
 ข่มยินดีต่อฌาน นึกถึงฌานนั้นแล้ว ราคะอันควรละด้วยทัสสนะ และทิฏฐิ
 วิจิกิจฉาก็เกิดขึ้น เมื่อฌานเสื่อมไป โทมนัสอันควรละด้วยทัสสนะก็เกิดขึ้นแก่
 ผู้เสียใจ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อ ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น
 รส โผฏฐัพพะวัตถุและชั้นทั้งหลาย อันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ที่ไม่ใช่ ปรารภสิ่งนั้นแล้ว ราคะอันควรละด้วยทัสสนะ และทิฏฐิ วิจิกิจฉาก็
 เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอาร์มมณ-
 บััจฉัยแห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนานั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือสล ทำอโโบสถกรรม
 แล้วยินดีเพลิดเพลินต่อสิ่งนั้น ปรารภสิ่งนั้นแล้ว ราคะก็เกิดขึ้น อหัจจะก็
 เกิดขึ้น โทมนัสอันควรละด้วยภาวนาที่เกิดขึ้น บุคคลข่มยินดีต่อสิ่งที่ตนทำ
 ไว้ในก่อน ออกจากฌานแล้วยินดีต่อฌาน และยินดีต่อจักขุเป็นต้น ยินดีต่อ
 ชั้นอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ ปรารภสิ่งนั้นแล้ว ราคะ
 อันควรละด้วยภาวนาที่เกิดขึ้น อหัจจะก็เกิดขึ้น โทมนัสอันควรละด้วยภาวนา
 ก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๒

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เป็นอธิปัตติบััจฉัยแห่งธรรม อันควรละด้วย
 ทัสสนะนั้น คือ มีอาร์มมณเป็นใหญ่ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอาร์มมณเป็น
 ใหญ่นั้น คือ บุคคลทำราคะอันควรละด้วยทัสสนะให้เป็นใหญ่แล้ว ยินดี
 เพลิดเพลินต่อราคะอันควรละด้วยทัสสนะ ทำราคะนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น
 ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ทำทิฏฐิให้เป็นใหญ่แล้วยินดีเพลิดเพลิน ราคะอันควรละด้วย
 ทัสสนะ ทำทิฏฐินั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มี
 สหชาตเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันควรละด้วยทัสสนะ เป็นอธิปัตติบััจฉัย
 แห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๓

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เป็นอธิปัตติบังจย แห่งธรรมอันควรละด้วย
ทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ คำว่า มีสหชาติ
เป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันควรละด้วยทัสสนะ เป็นอธิปัตติบังจยแห่งรูป
ทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เป็นอธิปัตติบังจย แห่งธรรมอันควรละด้วย
ทัสสนะ และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ มีสหชาติ
เป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันควรละด้วย
ทัสสนะ เป็นอธิปัตติบังจยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน และแห่งรูปทั้งหลาย
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอธิปัตติบังจย แห่งธรรมอันควรละด้วย
ภาวนานั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์
เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำราคะอันควรละด้วยภาวนาให้เป็นใหญ่ แล้วยินดี
เพลิดเพลินราคะอันควรละด้วยภาวนา ทำราคะนั้นให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ฯ
คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันควรละด้วยภาวนา เป็นอธิปัตติ
บังจยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอธิปัตติบังจย แห่งธรรมอันควรละด้วย
ทัสสนะนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคล
ทำราคะอันควรละด้วยภาวนาให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพลิดเพลิน ราคะอันควร
ละด้วยทัสสนะ ทำราคะนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น หิฏฐิก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอธิปัตติบังจย แห่งธรรมอันควรละด้วย
ทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติ
เป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันควรละด้วยภาวนา เป็นอธิปัตติบังจยแห่งรูป
ทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนา
และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ
คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันควรละด้วยภาวนา เป็นอธิปัตติบังจย
แห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน และแห่งรูปทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสเนกที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอธิปัตติ
 บังคับแห่งธรรมอันควรละด้วยทศสเนกที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ นั่น คือ มี
 อารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น
 คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วทำสิ่งทั้ง ๓ ให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา
 บุคคลพิจารณาซึ่งสิ่งที่ตนทำไว้ในก่อนโดยเคารพ ออกจากฌานแล้วพิจารณา
 ฌานโดยเคารพ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว พิจารณามรรคโดย
 เคารพ พิจารณาผลและนิพพานโดยเคารพ นิพพานเป็นอธิปัตติบังคับแห่ง
 โคตรภู และโวทาน มรรค ผล ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็น
 ใหญ่อันควรละด้วยทศสเนกที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอธิปัตติบังคับแห่งขันธ
 ทั้งหลายอันประกอบกัน และแห่งรูปทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสเนกที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอธิปัตติ-
 บังคับแห่งธรรมอันควรละด้วยทศสเนกนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ คำว่า มี
 อารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว ทำสิ่งทั้ง ๓
 นั้นให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพลิดเพลิน รากะอันควรละด้วยทศสเนก ทำสิ่งทั้ง ๓
 นั้นให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น บุคคลทำสิ่งที่ตนทำไว้ในก่อน
 ให้เป็นใหญ่ ออกจากฌานแล้วทำฌานให้เป็นใหญ่ ทำตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป
 เสียง กลิ่น รส โสณัฐัพพะวัตถุให้เป็นใหญ่ ทำขันธทั้งหลายอันควรละด้วยทศสเนก
 ที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ ให้เป็นใหญ่แล้วยินดีเพลิดเพลิน รากะอันควรละด้วย
 ทศสเนกทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสเนกที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอธิปัตติ-
 บังคับแห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนานั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ คำว่า มี
 อารมณ์เป็นใหญ่ คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว ยินดีเพลิดเพลิน
 รากะอันควรละด้วยภาวนา ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น บุคคลทำสิ่งที่ตน
 ทำไว้ในก่อนให้เป็นใหญ่ ออกจากฌานแล้วทำฌานให้เป็นใหญ่ ทำ ตา หู จมูก
 ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐัพพะวัตถุให้เป็นใหญ่ ทำขันธทั้งหลาย
 อันควรละด้วยทศสเนกที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ ให้เป็นใหญ่ แล้วยินดี

เพื่อกุศล รากะอันควรละด้วยภาวนาทำสังขารให้เป็นใหญ่ แล้วเกิดขึ้น ดังนี้ ๑
 สันข้อความในกัมมทานเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัมมทานที่ ๖๕

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ
 ว่าด้วยบัญญัติการในทสสันติกมัตติกา

ทสฺสเนน ปหาตพฺโพ ธมฺโม ทสฺสเนน ปหาตพฺพสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตร-
 ปจฺจเยน ปจฺจโยคิ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัมมทานที่ ๖๕ ว่าด้วย
 บัญญัติการในทสสันติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
 และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนา
 นั้นว่า ธรรมอันควรละด้วยทสฺสเนน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วย
 ทสฺสเนนนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย อันควรละด้วยทสฺสเนนก่อน ๆ เป็นอนันตร-
 ปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันควรละด้วยทสฺสเนนหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสเนน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วย
 ทสฺสเนนก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยทสฺสเนน
 เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมอันควรละด้วย
 ภาวนานั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนาก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์
 ทั้งหมดอันควรละด้วยภาวนาหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอนันตรบั้งจัย แห่งธรรมอันควรละด้วย
ทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนา
เป็นอนันตรบั้งจัยแห่งการออก ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอนันตร-
บั้งจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ
ขันธ์ทั้งหลาย อันควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ก่อน ๆ เป็น
อนันตรบั้งจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
หลัง ๆ อนุโลมเป็นอนันตรบั้งจัยแห่งโคตรภู และแห่งโวทาน โคตรภูเป็น
อนันตรบั้งจัยแห่งมรรค โวทานเป็นอนันตรบั้งจัยแห่งมรรค มรรคเป็นอนันตร-
บั้งจัยแห่งมรรค ผลเป็นอนันตรบั้งจัยแห่งผล อนุโลมเป็นอนันตรบั้งจัยแห่งผล
สมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนะของผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรบั้งจัยแห่งผล
สมาบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอนันตร-
บั้งจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทสสณะนั่น คือ การนึกเป็นอนันตรบั้งจัย
แห่งขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยทสสณะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอนันตรบั้งจัย
แห่งธรรม อันควรละด้วยภาวนานั่น คือ การนึก เป็นอนันตรบั้งจัยแห่งขันธ์
ทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสสณะ เป็นสมนันตรบั้งจัยแห่งธรรม อันควรละ
ด้วยทสสณะนั่น คล้ายกับอนันตรบั้งจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสสณะ เป็นสหชาติบั้งจัยแห่งธรรม อันควรละ
ด้วยทสสณะนั่น มีข้อความอยู่ ๓ ตามที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสสณะ เป็นสหชาติบั้งจัยแห่งธรรม อันควรละ
ด้วยภาวนานั่น ก็มีข้อความอยู่ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นสหชาติ-
บั้งจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ

ขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ ๒ ขันธทั้งหลาย ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย มหาภูต ๑ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งมหาภูต ๓ มหาภูตทั้งหลาย เป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหาร และฤดู และมาเหต ๑ แห่งอสังขวิญญาณทั้งหลาย เป็นสหชาตปัจจัยแห่งมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธและมหาภูตทั้งหลาย อันควรละด้วยทัสสนะ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งมรรค อันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธและมหาภูตทั้งหลาย อันควรละด้วยภาวนา เป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทัสสนะนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยภาวนานั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งว่าด้วยภาวนา เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ควรละด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ ๒ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธิ นั่น คือ ขันธ ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ ๓ และแห่งวัตถุ ขันธ ๒ เป็นอัญญ-

มัญญูปัจจยแห่งชั้น ๒ ชั้นทั้งหลายเป็นอัญญมัญญูปัจจยแห่งวัตถุ วัตถุ
เป็นอัญญมัญญูปัจจยแห่งชั้นทั้งหลาย มหาภูต ๑ เป็นอัญญมัญญูปัจจยแห่ง
มหาภูต ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสณฺฑะ เป็นนิสสยบัจจยแห่งธรรม อันควรละ
ด้วยทศสณฺฑะและภาวนานั้น มี ๓ บัญหา ฯ ธรรมอันควรละด้วยทศสณฺฑะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอัญญมัญญูปัจจยแห่งธรรม อันควรละด้วยทศสณฺฑะ
ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ ชั้น ๓ ซึ่งควรละด้วยทศสณฺฑะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอัญญมัญญูปัจจยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ชั้น ๒ เป็นอัญญมัญญูปัจจยแห่งชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ใน
คือ ชั้นทั้งหลาย เป็นอัญญมัญญูปัจจยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นอัญญมัญญูปัจจย
แห่งชั้นทั้งหลาย มหาภูต ๑ เป็นอัญญมัญญูปัจจยแห่งมหาภูต ๓ ฯ ล ฯ
จักขวยตนะ เป็นอัญญมัญญูปัจจยแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ เป็นอัญญ-
มัญญูปัจจยแห่งกายวิญญาณ วัตถุ เป็นอัญญมัญญูปัจจยแห่งชั้นทั้งหลาย อัน
ควรละด้วยทศสณฺฑะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสณฺฑะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นนิสสย-
บัจจยแห่งธรรม อันควรละด้วยทศสณฺฑะนั้น คือ วัตถุ เป็นนิสสยบัจจยแห่ง
ชั้นทั้งหลาย อันควรละด้วยทศสณฺฑะ ธรรมอันควรละด้วยทศสณฺฑะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นนิสสยบัจจยแห่งธรรม อันควรละด้วยภาวนานั้น คือ
วัตถุเป็นนิสสยบัจจยแห่งชั้นทั้งหลาย อันควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสณฺฑะ และควรละด้วยทศสณฺฑะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นนิสสยบัจจยแห่งธรรม อันควรละด้วยทศสณฺฑะนั้น คือ
ชั้น ๑ กับวัตถุ อันควรละด้วยทศสณฺฑะ เป็นนิสสยบัจจยแห่งชั้น ๓ ชั้น ๒
เป็นนิสสยบัจจยแห่งชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสณฺฑะ และควรละด้วยทศสณฺฑะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นนิสสยบัจจยแห่งธรรม อันควรละด้วยทศสณฺฑะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ ชั้นและมหาภูตทั้งหลาย อันควรละด้วยทศสณฺฑะ เป็น
นิสสยบัจจยแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยภาวนานั้น คือ ขันธ์ ๑ กับวัตถุ อันควรละด้วยภาวนา เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธ์และมหาภคทั้งหลาย อันควรละด้วยภาวนา เป็นนิสสยปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทัสสนะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ บุคคลอาศัยราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ และความปรารถนา แล้วก็ทำปาณาติบาต อทินนาทาน ตลอดจนทำสังฆเภท ราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ และความปรารถนา อันควรละด้วยทัสสนะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ ความปรารถนา อันควรละด้วยทัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ บุคคลอาศัยราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ ความปรารถนา อันควรละด้วยทัสสนะ แล้วให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม ตลอดจนทำสมาบัติให้เกิด ราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ ความปรารถนา อันควรละด้วยทัสสนะนั้น เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งสรัทธา และปัญญา ความสุขกาย ทุกข์กาย ผลสมาบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยภาวนานั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ความปรารถนา อันควรละด้วยภาวนา เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งราคะ โทสะ โมหะ มานะ ความปรารถนา อันควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วย
ทศสนะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น
คือ บุคคลอาศัยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ความปรารถนา อันควรละด้วย
ภาวนา แล้วทำความขั้ว ความดีต่าง ๆ อย่างที่เข้ามาแล้วนั้น ราคะ โทสะ โมหะ
มานะ ความปรารถนา อันควรละด้วยภาวนานั้น เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งราคะ
โทสะ โมหะ ทิฏฐิ ความปรารถนา อันควรละด้วยทศสนะ ความรักใคร่พอใจ
ในของ ๆ ตน เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งความรักใคร่พอใจในของ ๆ ผู้อื่น ความ
รักใคร่พอใจในการหวงแหนของ ๆ ตน เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งความรักใคร่พอใจ
ในการหวงแหนของ ๆ ผู้อื่น ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรม อันควรละ
ด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
ปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยราคะ โทสะ โมหะ มานะ
ความปรารถนา อันควรละด้วยภาวนา แล้วให้ทาน ตลอดถึงทำสมาบัติให้เกิด
ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ความปรารถนา อันควรละด้วยภาวนานั้น เป็น
อุปนิสสขปัจจัยแห่งศรัทธา และผลสมาบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสข-
ปัจจัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ
อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น
คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ความสุขกาย ทุกข์กาย ฤค
โภชนะ เสนาสนะ แล้วให้ทาน ตลอดถึงทำสมาบัติให้เกิดศรัทธาเป็นต้นนั้น เป็น
อุปนิสสขปัจจัยแห่งศรัทธา เป็นต้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสข-
ปัจจัยอันควรละด้วยทศสนะนั้น เหมือนกับที่เข้ามาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสขปัจจัย
แห่งธรรม อันควรละด้วยภาวนานั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
ปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น เหมือนกับที่เข้ามาแล้ว สันข้อความในกัณฑ์เพียงเท่านั้น.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัมมที่ ๗๐

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยบัญญัติการ ในทสสันติกมัตติกา

เนว ทสฺสเนน น ภาวนาช ปหาคพฺโพ ชมฺโม เนว ทสฺสเนน น ภาวนาช
ปหาคพฺพสฺส ชมฺมสฺส ปุเรชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโยคิ.

ณ บัณฑิต อตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัมมที่ ๗๐ ว่าด้วย
บัญญัติการ ในทสสันติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันควรละด้วยทสสันะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ ไม่ใช่ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่ง
ธรรมอันควรละด้วยทสสันะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ ไม่ใช่ นั้น คือ มีอารมณ์เกิด
ก่อน • มีวัตถุเกิดก่อน • ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้ง
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุ ว่าเป็นของไม่
เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ และเห็นแจ้งขั้นทั้งหลาย อันควรละด้วยทสสันะ
ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ ไม่ใช่ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ได้เห็น
รูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสทร รูปายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่ง
จักขุวิญญาณ โผฏฐัพพะอายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งกายวิญญาณ ฯ คำว่า
มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ
เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งขั้นทั้งหลาย อัน
ควรละด้วยทสสันะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ ไม่ใช่ ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยทสสันะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ ไม่ใช่ เป็นปุเรชาตบัจจย
แห่งธรรมอันควรละด้วยทสสันะนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน • มีวัตถุเกิดก่อน • ฯ

คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุ ราคะ อันควรละด้วยทสฺสนะ ปรรกสํนั้นแลวก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น วิจิจฉากก็เกิดขึ้น โทมนัส อันควรละด้วยทสฺสนะก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจฉัยแห่งขันธทั้งหลาย อันควรละด้วยทสฺสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปุเรชาตบัจฉัยแห่งธรรม อันควรละด้วยภาวนานั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุ ราคะ อันควรละด้วยภาวนา ปรรกสํนั้นแลวก็เกิดขึ้น อหังจะ ก็เกิดขึ้น โทมนัส อันควรละด้วยภาวนาก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจฉัยแห่งขันธทั้งหลาย อันควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ เป็นปัจฉาชาตบัจฉัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น ฯ คำว่า เป็นปัจฉาชาตบัจฉัย คือ เป็นของเกิดภายหลังนั้น ได้แก่มันธทั้งหลายอันควรละด้วยทสฺสนะ เป็นปัจฉาชาตบัจฉัยแห่งกายนี้ อันเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นปัจฉาชาตบัจฉัยแห่งธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนา เป็นปัจฉาชาตบัจฉัยแห่งกายนี้อันเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจฉาชาตบัจฉัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันควรละด้วยทสฺสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจฉาชาตบัจฉัยแห่งกายนี้ อันเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสนะ เป็นอาเสวนบัจฉัยแห่งธรรม อันควรละด้วยทสฺสนะนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันควรละด้วยทสฺสนะก่อน ฯ เป็นอาเสวนบัจฉัยแห่งขันธทั้งหลายหลัง ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอาเสวนบัจจยแห่งธรรม อันควรละด้วยภาวนานั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนาก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งขันธ์หลัง ๆ ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งธรรม อันควรละด้วยทสฺสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยทสฺสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไ้ก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจจยแห่งขันธ์หลัง ๆ และอนุโลมเป็นอาเสวนบัจจยแห่งโคตรภูแห่งโวทานโคตรภู เป็นอาเสวนบัจจยแห่งมรรค โวทานเป็นอาเสวนบัจจยแห่งมรรค ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะ เป็นกัมมบัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะนั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยทสฺสณะ เป็นกัมมบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันประกอบกัน ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะ เป็นกัมมบัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน • เป็นของมีขณะต่างกัน • ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยทสฺสณะ เป็นกัมมบัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยทสฺสณะ เป็นกัมมบัจจยแห่งวิบากขันธ์ และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะ เป็นกัมมบัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะ และแห่งธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยทสฺสณะ เป็นกัมมบัจจยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นกัมมบัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนานั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยภาวนา เป็นกัมมบัจจยแห่งขันธ์อันประกอบกัน ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นกัมมบัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยภาวนา เป็นกัมมบัจจยแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนา และแห่งธรรมอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยภาวนา เป็นกัมมปัจจัยแห่งชั้นธ้อนประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้

ธรรมอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งชั้นธ้อนประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เจตนาอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งชั้นธ้อนประกอบกัน และแห่งกตัตถารูป ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งวิบากชั้น ๑ และแห่งกตัตถารูป ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิบากปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งเป็นวิบากอันควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิบากปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ชั้นทั้งหลายเป็นวิบากปัจจัยแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทสสนะ เป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยทสสนะก็ดี เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยทสสนะ มีปัญหาย่างละ ๓ เป็นฉานปัจจัย มัคคปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัยก็ดี ก็เหมือนกับที่เคยมาแล้ว คำว่า เป็นวิปยุตตปัจจัยนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันควรละด้วยทสสนะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันควรละด้วยทสสนะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายอันเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วย
หัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน และเป็นของเกิดภายหลัง
หลังนั้น คล้ายกับชื่อว่าด้วยธรรมอันควรละด้วยหัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยหัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิปยุตตปัจจัย
แห่งธรรมอันควรละด้วยหัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิด
ด้วยกัน • เป็นของเกิดก่อน • เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิด
ด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันควรละด้วยหัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ในขณะที่ปฏิสนธินั้น ขันธ์ทั้งหลาย
อันควรละด้วยหัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตตารูป
และแห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นของเกิด
ก่อนนั้น คือ จักขวาทนะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายาทนะ
เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย
อันควรละด้วยหัสสนะก็ไม่ใช่ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย
อันควรละด้วยหัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกาย
อันเกิดก่อน ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยหัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิปยุตตปัจจัย
แห่งธรรมอันควรละด้วยหัสสนะนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ คำว่า เป็นของเกิด
ก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันควรละด้วยหัสสนะ ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยหัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิปยุตตปัจจัย
แห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนานั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ คำว่า เป็นของเกิด
ก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันควรละด้วยภาวนา ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยหัสสนะ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยหัสสนะ
นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยหัสสนะ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ขันธ์ ๒ เป็น
อภิปัจจปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ขันธ์ ๒ ๑ ล ๑ ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยหัสสนะ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยหัสสนะ
ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน • เป็นของเกิดภายหลัง

หลัง ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันควรละด้วยทศสนะ
เป็นอรรถบัญญัติแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้น
ทั้งหลายอันควรละด้วยทศสนะ เป็นอรรถบัญญัติแห่งกายอันเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรมอันควรละด้วยทศสนะ
และแห่งธรรมอันควรละด้วยทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่เช่นนั้น คือ ชั้น ๑
ซึ่งควรละด้วยทศสนะ เป็นอรรถบัญญัติแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
ชั้น ๒ เป็นอรรถบัญญัติแห่งชั้น ๒ ๆ ล ฯ ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอรรถ
บัญญัติแห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนานั้น คล้ายกับชื่อว่า ด้วยธรรมอันควรละด้วย
ทศสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอรรถบัญญัติ
แห่งธรรมอันควรละด้วยทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่เช่นนั้น คือ เป็นของเกิด
ด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ
คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งควรละด้วยทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ เป็นอรรถบัญญัติแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิ-
สนธินั้น ชั้นทั้งหลายเป็นอรรถบัญญัติแห่งวัตถุ วัตถุเป็นอรรถบัญญัติแห่งชั้นทั้งหลาย
มหากุต ๑ เป็นอรรถบัญญัติแห่งมหากุต ๓ ๆ ล ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บคค
เห็นแจ้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑิพะพะ วัตถุ ว่าเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วย
ทิพพโสทร รูปายตนะ เป็นอรรถบัญญัติแห่งจักขุวิญญาณ โสณฺฑิพพะอายตนะ เป็นอรรถ
บัญญัติแห่งกายวิญญาณ จักขวายตนะเป็นอรรถบัญญัติแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ
เป็นอรรถบัญญัติแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นอรรถบัญญัติแห่งชั้นทั้งหลาย อันควรละ
ด้วยทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ
ชั้นทั้งหลายอันควรละด้วยทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอรรถบัญญัติแห่ง
กายอันเกิดก่อน ฯ อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอรรถบัญญัติแห่งกายนี้ รูปชีวิตินทรีย์
เป็นอรรถบัญญัติแห่งกตัตตารูป ดังนี้ ๑ ฯ สันข้อความในกถาบทนี้เพียงเท่านั้น

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณหาที่ ๗๑

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวาร ในทสฺสนติกมัตติกา

เนว ทสฺสเนน น ภาวนาป ปหาตพฺโพ ธมฺโม ทสฺสเนน ปหาตพฺพสฺส
ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺเจเนน ปจฺจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณหาที่ ๗๑ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในทสฺสนติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งศาสนานี้ว่า
ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรม
อันควรละด้วยทสฺสณะนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๆ คำว่า เป็นของเกิดก่อน คือ
บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
วัตถุ ราคะอันควรละด้วยทสฺสณะ ปราภาสังนั้น แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น
วิจิกิจฉาก็เกิดขึ้น โทมนัสก็เกิดขึ้น วัตถุเป็นอรรถบัญญัติแห่งขั้นทั้งหลาย อันควร
ละด้วยทสฺสณะ ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอรรถบัญญัติ
แห่งธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๆ คำว่า เป็นของเกิด
ก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อจักษุเป็นต้น แล้วราคะอันควรละด้วยภาวนา
และทิฏฐิ โทมนัสก็เกิดขึ้น วัตถุเป็นอรรถบัญญัติแห่งขั้นทั้งหลายอันควรละด้วย
ภาวนา ดังนี้ •

ธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะ และควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรมอันควรละด้วยทสฺสณะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วย

กัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ ๑ กับวัตถุอันควรละด้วยทศสนะ เป็นอติบัจจยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ กับวัตถุ เป็นอติบัจจยแห่งขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ และควรละด้วยทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอติบัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วยทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์และมมहाภตทั้งหลายอันควรละด้วยทศสนะ เป็นอติบัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์และอาหารที่เป็นคำ ๆ ซึ่งควรละด้วยทศสนะ เป็นอติบัจจยแห่งกายนี้ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์และรูปจิตินทรีย์อันควรละด้วยทศสนะ เป็นอติบัจจยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละด้วยทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอติบัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนานั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้วข้างต้นโน้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ เป็นอติบัจจย เป็นวิคตบัจจย เป็นอวิคตบัจจย แห่งธรรมอันควรละด้วยทศสนะนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ เป็นแต่บอกไว้ว่า ในนัตติบัจจยนั้น มีข้อความ ๑ ในวิคตบัจจยนั้น ก็มีข้อความ ๑ ในอวิคตบัจจยนั้น มีข้อความ ๑๑ ดังนี้ สอนอุโลมเพียงเท่านี้

ต่อไปเป็นเนื้อความในบัจจนี้ว่า ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ เป็นอาร์มมณบัจจย เป็นสหชาตบัจจย เป็นอุปนิสสยบัจจย แห่งธรรมอันควรละด้วยทศสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ เป็นอาร์มมณบัจจย เป็นสหชาตบัจจย เป็นอุปนิสสยบัจจย เป็นปัจฉาชาตบัจจย เป็นกัมมบัจจย แห่งธรรมอันควรละด้วยทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทศสนะ เป็นสหชาตบัจจยแห่งธรรมอันควรละด้วยทศสนะ และควรละด้วยทศสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอาร์มมณบัจจย เป็นสหชาตบัจจย เป็นอุปนิสสยบัจจย แห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอารัมมณปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่ง
ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นอารัมมณปัจจัย เป็นสหชาตปัจจัย เป็น
อุปนิสสขปัจจัย เป็นปัจฉาชาตปัจจัย แห่งธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนา
และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอารัมมณปัจจัย
แห่งธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ และเป็นสหชาตปัจจัย
อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย ปัจฉาชาตปัจจัย กัมมปัจจัย อาหารปัจจัย
อินทริยปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอารัมมณปัจจัย
อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอารัมมณปัจจัย
อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน
เป็นของเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะ และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดภายหลัง เป็นอาหาร เป็นอินทริย ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยภาวนา คือ เป็นของเกิดด้วยกัน
เป็นของเกิดก่อนกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา และควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา

ก็ไม่ใช่ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดภายหลัง เป็นอาหาร เป็นอินทรีย์
ดังนี้ ๑ ๑ สันข้อความในปัจฉิมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในปฏิจจวาร อันมีในทสฺสเนนปหาคัพพเหตุกติก-
มคติกาว่า ธรรมมีเหตุอันควรละด้วยทสฺสนะ อาศัยธรรมอันมีเหตุควรละด้วย
ทสฺสนะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทสฺสนะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ ธรรมอันมี
เหตุควรละด้วยทสฺสนะ และมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓
กับรูปอันเกิดด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ ขันธ์ ๒ อาศัย
ขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมอันมีเหตุควรละด้วยภาวนา
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันมีเหตุอันควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันมีเหตุควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันมีเหตุควรละด้วยภาวนา ๑ ธรรมมีเหตุ
ควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัย
ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรม
อันมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละ
ด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ขันธ์ ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยขันธ์ ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ส่วนใน
ขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ ๓ กับกตัตตารูป อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วย

ทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย
 ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กตัตตารูป อุปาทายรูป อาศัยมหาภูต ๑
 และอาศัยมหาภูต ๓ ๑ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วย
 ทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย
 อันประกอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ๑ ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา
 อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับอูทธัจจะ ๑
 ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ และมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ
 ขันธ์อันประกอบกันกับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ๑
 ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกันกับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต
 อาศัยโมหะอันไปกับอูทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ และมี
 เหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
 ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา และอาศัยโมหะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒
 กับโมหะ ๑ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัย
 ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ และมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ก็ไม่ใช่ ที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์
 และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์
 ทั้งหมดอันไปกับวิจิกิจฉา และอาศัยโมหะ ๑ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ
 และมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละ
 ด้วยทสฺสนะ และอาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไป
 กับวิจิกิจฉา และอาศัยโมหะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ กับโมหะ ดังนี้

ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา และ
 มีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ไช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยนั้น
 คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับอุทัจจะ และอาศัยโมหะ ขันธ์ ๒ อาศัย
 ขันธ์ ๒ กับโมหะ ฯ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ไช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช่
 อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ไช่ ด้วย
 ภาวนาก็ไม่ไช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
 ขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไปกับอุทัจจะ และอาศัยโมหะ ฯ ธรรมมีเหตุควรละ
 ด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ไช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช่ อาศัย
 ธรรมอันมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ไช่ ด้วย
 ภาวนาก็ไม่ไช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับอุทัจจะ และอาศัยโมหะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสสนะ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสสนะ
 เกิดขึ้นเพราะอาร์มณบังจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
 ทสสนะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ไช่ ด้วย
 ภาวนาก็ไม่ไช่ อาศัยธรรมอันมีเหตุควรละด้วยทสสนะ เกิดขึ้นเพราะอาร์มณบังจย
 นั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉา ฯ ธรรม
 มีเหตุควรละด้วยทสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ไช่ ด้วยภาวนา
 ก็ไม่ไช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสสนะ เกิดขึ้นเพราะอาร์มณบังจยนั้น
 คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและโมหะ อาศัยขันธ์ ๒ โมหะ
 อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา เกิด
 ขึ้นเพราะอาร์มณบังจยนั้น มีข้อความ ๓ คล้ายกับในข้อว่าด้วยธรรมมีเหตุควรละ
 ด้วยทสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ไช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช่ อาศัยธรรม
 มีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ไช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช่ เกิดขึ้นเพราะอาร์มณ-

ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ
ดังนี้ ๑ ของคข้อความในกัณฐะนี้ไว้เพียงเท่านี้

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐะที่ ๗๒

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน ว่าด้วยปฏิจจวาร ในหัตสสนติกมัตติกา

ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกั มุขมํ ปฏิจจ ทสฺสเนน ปหา-
ตพฺพเหตุโก ธมฺโมติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฐะที่ ๗๒ ว่าด้วย
ปฏิจจวาร ในหัตสสนเนปหาตพฺพเหตุกติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะ อาศัยธรรมอันมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอัน
ประกอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบ
กัน อาศัยโมหะอันไปกับอหังการะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะและ
อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะ

อาร์มมณบัจจันนํ คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ และโมหะซึ่งไปกับวิจิกิณฺหา
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ และโมหะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา และ
มีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณ-
บัจจันนํ คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับอุทฺธจจะ และอาศัยโมหะ ขันธ์ ๒
อาศัยขันธ์ ๒ กับโมหะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ
เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติบัจจย และอาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนานัน เหมื่อน
กับในเหตุบัจจย ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรม
มีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติบัจจย
นํ คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งควรละด้วยทสฺสนะ
ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กับอุปาทารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอัน
มีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ และอาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติบัจจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์
และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรม
มีเหตุควรละด้วยภาวนา และอาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติบัจจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
ขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ฯ ส่วนธรรมที่เกิดขึ้นเพราะ
อนันตรบัจจย และสมันตรบัจจยนั้น เหมื่อนกับในอาร์มมณบัจจย ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ เกิด
ขึ้นเพราะสหชาตบัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ เกิดขึ้นเพราะสหชาตบัจจยนั้น
คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ โมหะ

กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลายอันไปกับวิจิจจา ฯ ธรรมมีเหตุ
ควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่
อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจฉิม นั่น คือ ชั้น ๓
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ ชั้น ๒
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๒ ฯ ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นเพราะสหชาติ-
ปัจฉิม นั่น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทัสสนะ โมะหะ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลายอันไปกับวิจิจจา ฯ
ธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวา-
นาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจฉิม
คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะ ชั้น ๒
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๒ ชั้น ๓ กับโมะหะ และรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไปกับวิจิจจา ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา เกิด
 ขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
 ภาวนา ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะกัมมไม่ใช้ ด้วย
 ภาวนากัมมไม่ใช้ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัย
 นั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา โมหะ
 กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไปกับอรรถังจะ ฯ ธรรมมีเหตุ
 ควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะกัมมไม่ใช้ ด้วยภาวนากัมมไม่ใช้
 อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓
 กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ขันธ์ ๒
 กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓ กับโมหะ และรูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับอรรถังจะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรม
มีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัย
นั่น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วย

ทสฺสนะกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา และอุทฺธจจะ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น วัตถุ อาศัยขันธทั้งหลาย ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ๆ ล ๆ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันประกอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ๆ ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัย เหมือนกับเหตุปัจจัย ดังนี้

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะอาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ เกิดขึ้น เพราะอัญญมัญญปัจจัย และนิสสยปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย อาเสวนปัจจัย กัมมปัจจัย วิปากปัจจัย อาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัย ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย วิปปยุตตปัจจัย อตฺถิปัจจัย นตฺถิปัจจัย วิคตปัจจัย อวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ เข้าใจว่า เหมือนกันที่เคยจำแนกมาแล้ว ดังนี้ ๑

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัจจัยว่า ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ เกิดขึ้นไม่ไช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา อาศัยขันธทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ เกิดขึ้นไม่ไช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับอุทฺธจจะ อาศัยขันธทั้งหลายอันไปกับอุทฺธจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ เกิดขึ้นไม่ไช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ วัตถุอาศัยขันธทั้งหลาย ในขณะอุทฺธกปฏิสนธิ ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ตลอดจนว่าด้วยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และมหาภูต ๑ แห่งอสังขยสत्ตว์ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณบัจจันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณบัจจันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลายอันควรละด้วยภาวนา และโมหะอันไปกับอุทธัจจะ อาศัยขันธอันไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณบัจจันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา และอุทธัจจะ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น กตัตตารูป อาศัยขันธทั้งหลาย มีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ วัตถุอาศัยขันธทั้งหลาย มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ๆ ล ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณบัจจัน คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณบัจจันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติบัจจัน และไม่ใช่เพราะอนันตรบัจจัน ไม่ใช่เพราะสมนันตรบัจจัน ไม่ใช่เพราะอัญญมัญญบัจจัน ไม่ใช่เพราะอุปนิสสยบัจจัน เหมือนกับในสหชาติบัจจัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุควรละด้วยทศสนะ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะ
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจันน คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทศสนะ ในรูป ๑ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจัน
น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉา อันไป
กับรูป รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสนะ ๓
ธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะ และมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจัน
น คือ ขันธ์ ๓ กับโมหะ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา ในรูป ขันธ์ ๒
อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนที่อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนามัน มีข้อความ ๓
เหมือนกับในข้อว่าด้วยธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรม
มีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาต
ปัจจันน คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลาย
ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอหังการะ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือน
กับที่เคยมีมาแล้ว ๑ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะ อาศัยธรรมมีเหตุควรละ
ด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจันน
คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ๓ ธรรมมีเหตุ
ควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจันน คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน อาศัย
โมหะอันไปกับอหังการะ ในรูป ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรม
มีเหตุควรละด้วยทศสนะ และมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็
ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจันน คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ กับโมหะ
ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาในรูป ๑ ธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา

ก็ไม่ไช้ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ไช้ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะปุเรชาตปัจจันน คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธกับโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ไช้ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะปุเรชาตปัจจันน มีข้อความ ๒ เหมือนข้อที่แล้วมา ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะปัจจณาชาตปัจจย ไม่ไช้เพราะอาเสวนปัจจย ไม่ไช้เพราะกัมมัจจันน คือ เจตนามีเหตุควรละด้วยทัสสนะ อาศัยขันธทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมอันควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะกัมมัจจันน คือ เจตนาอันมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยขันธทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ไช้ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช้ อาศัยธรรมอันมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ไช้ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะกัมมัจจันน คือ เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ไช้ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช้ อาศัยขันธทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ไช้ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช้ ในข้อนี้ ท่านกล่าวถึงมหาภูตด้วยเหมือนที่เคยกล่าวมาแล้ว ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ อาศัยธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ไช้ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะกัมมัจจันน คือ เจตนาอันประกอบกันอาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ฯ ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ไช้ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะกัมมัจจันน คือ เจตนาอันประกอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับอหังขะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ อาศัยธรรมอันมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ไช้ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะกัมมัจจันน คือ เจตนาอันประกอบกัน อาศัยขันธกับโมหะ อันไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ กัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันประกอบกัน อาศัยขั้นที่กัมมโหมะอันไปกับ อุตระจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะ อาศัยธรรมอันมีเหตุควรละด้วยทศสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะด้วยเหตุวิปากปัจจัยนั้น ท่านบอกว่า ไม่มีข้อกล่าวถึงปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาหารปัจจัยก็ดี ไม่ใช่เพราะอินทรีย์ปัจจัย ท่านกล่าวถึงมหากต คือ กล่าวว่ารูปชีวิตหนึ่ง ๔ อาศัยมหากตทั้งหลายซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วย อาหารและฤดู ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกามปัจจัยนั้น ท่านกล่าวถึงวิญญาณ ๕ แล้วมหากตทั้งหลายที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะมคปัจจัยนั้น ท่านกล่าวถึงขั้นที่ ๓ อาศัยขั้นที่ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ซึ่งเป็น ขั้นอันหาเหตุมิได้ และกล่าวถึงมหากตดังที่เคยกล่าวมาแล้ว ส่วนที่เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะสัมปยุตตปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ เข้าใจว่าเหมือนที่เคยจำแนก มาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสนะ อาศัยธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขั้นที่ ๓ อาศัยขั้นที่ ๑ ซึ่งมีเหตุควร ละด้วยทศสนะ ในรูป ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วย ภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสนะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ วิปยุตตปัจจัยนั้น คือ โหมะอันไปกับวิจิกิจฉา อาศัยขั้นที่หลายอันไปกับ วิจิกิจฉา ในรูป ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสนะ และมีเหตุควรละด้วย ทศสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทศสนะ เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะสัมปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขั้นที่ ๓ กับโมหะ อาศัยขั้นที่ ๑ ซึ่งไปกับ วิจิกิจฉา ในรูป ขั้นที่ ๒ อาศัยขั้นที่ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา อาศัยธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น มีข้อความเหมือนที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวานาที่ไม่ใช่ อาศัย
 ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวานาที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 สัมปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่
 ไม่ใช่ ด้วยภาวานาที่ไม่ใช่ ในรูป ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ รูปชีวิตทั้ง ๔ อาศัย
 มหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และเป็นของ
 อสัณฺญาสัตว์ทั้งหลาย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ อาศัยธรรมมีเหตุ
 ควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวานาที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัย
 นั้น คือ ขันธ์อันประกอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ในรูป ฯ ธรรม
 ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวานา อาศัยธรรมมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วย
 ภาวานาที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์อันประกอบกัน
 อาศัยโมหะอันไปกับอหฺรจจะ ในรูป ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ อาศัยธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวานาที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 วิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ กับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาในรูป
 ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวานา อาศัยธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวานา
 และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวานาที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 วิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ กับโมหะ ซึ่งไปกับอหฺรจจะใน
 รูป ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะนัตถิปัจจัย และไม่ใช่
 เพราะวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ เป็นแต่บอกไว้ว่า ธรรมที่เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะนัตถิปัจจัยนั้น มีข้อความ ๕ ส่วนธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวานา อาศัย
 ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวานา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วย
 ภาวานาที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิคตปัจจัยนั้น ก็มีข้อความ ๕ เหมือนกัน
 ดังนี้ สันเนอความในเทศนาภิกขุเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺฐที่ ๗๓

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปัจจัยขวาร ในทสฺสเนนปหาตฺตพฺพเหตุกติกมาติกา

ทสฺสเนน ปหาตฺตพฺพเหตุกํ ฐมํ ปัจจยา ทสฺสเนน ปหาตฺตพฺพเหตุโก
ฐมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปัจจัยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฺฐที่ ๗๓ ว่าด้วย
ปัจจัยขวาร ในทสฺสเนนปหาตฺตพฺพเหตุกติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
นั้นว่า ธรรมทัมฺเหตฺวผลํด้วยทสฺสเนน ธรรมชงฺมเหตฺวผลํด้วยทสฺสเนน
ปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยกิด อาสยธรรมชงฺมเหตฺวผลํด้วยภาวนาเกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจจัยกิด ธรรมชงฺมเหตฺวผลํด้วยทสฺสเนนก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจจัยกิด เหมือนกับในปฏิจจวาร ซึ่งได้แสดงมาแล้วใน
กัณฺฐก่อนโน้น แปรลกแต่ชงฺมธรรมมเหตฺวผลํด้วยทสฺสเนนก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ก็ไม่ใช่ มีข้อความเพียงข้อเดียว คือ ขันธ์ทั้งหลาย ชงฺมเหตฺวผลํด้วยทสฺสเนน
ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นปัจจัยเท่านั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตฺวผลํด้วยทสฺสเนน ธรรมชงฺมเหตฺวผลํด้วยทสฺสเนนก็
ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์
ทั้งหลาย ชงฺมเหตฺวผลํด้วยทสฺสเนนมีวัตถุเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบ
กัน มีโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ฯ ธรรมชงฺมเหตฺวผลํด้วยภาวนา มี
ธรรมชงฺมเหตฺวผลํด้วยทสฺสเนนก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย ชงฺมเหตฺวผลํด้วยภาวนา มีวัตถุ
เป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน มีโมหะซึ่งไปกับอุทธัจจะปัจจัย

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วย
 ภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
 เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละ
 ด้วยทัสสนะ มีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีมหาภูตเป็นปัจจัย ขันธ์
 ทั้งหลายอันประกอบกัน และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา
 เป็นปัจจัย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 ที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วย
 ภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุเป็นปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย
 ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา มีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีมหาภูต
 เป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกันกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีโมหะอัน
 ไปกับอหังขะเป็นปัจจัย ดังนี้ ฯ

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับโมหะ ซึ่ง
 ไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ กับโมหะเป็นปัจจัย ฯ ธรรมซึ่ง
 มีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละ
 ด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
 นั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และมหาภูต ซึ่งควรละด้วยทัสสนะเป็น
 ปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และมหาภูตอันไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ฯ
 ธรรมอันมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วย
 ภาวนาก็ไม่ใช่ อาคัษรธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วย
 ทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
 คือ ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ กับวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธ์และมหาภูต
 ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะเป็นปัจจัย ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มี
 ขันธ์ ๑ กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ดังนี้ ฯ

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา
 และมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ตามที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑
 ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ
 เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ เหมือนกับใน
 อาร์มมณปัจจัย ในปัจจุจวาร ที่อาศัยธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนานั้น ก็
 มีข้อความ ๓ เหมือนกับในปัจจุจวาร ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะก็
 ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วย
 ภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑
 ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มี
 ขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย จักขวย
 ตนะมีจักขุวิญญาณเป็นปัจจัย กายายตนะ มีกายวิญญาณเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลาย
 ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑
 ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะก็
 ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ
 ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ มีวัตถุเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอัน
 ประกอบกัน มีโมหะอันไปกับวิจิกิจาเป็นปัจจัย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละ
 ด้วยภาวนา มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
 เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละ
 ด้วยภาวนา มีวัตถุเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน มีโมหะอันไป
 กับอุทรจจะปัจจัย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ และมีเหตุควรละ
 ด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ
 ที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ
 ขันธ์ทั้งหลายกับโมหะอันไปกับวิจิกิจา มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุ
 ควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรม
 ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะ
 อาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์กับโมหะอันไปกับอุทรจจะมีวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมชงมเหตุควรละด้วยทัสสนะ มธรรมชงมเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบัจจย เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณบัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มขันธ์ ๑ กับวัตถุซึ่งควรละด้วยทัสสนะ
 เป็นบัจจย ขันธ์ ๒ มขันธ์ ๒ เป็นบัจจย ขันธ์ ๓ มขันธ์ ๑ กับโมหะซึ่งไปกับ
 วิจิกจนาเป็นบัจจย ขันธ์ ๒ มขันธ์ ๒ กับโมหะเป็นบัจจย ฯ ธรรมชงมเหตุ
 ควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มธรรมชงมเหตุควรละด้วย
 ทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบัจจย
 เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณบัจจยนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกจนา อาศัยขันธ์กับ
 วัตถุซึ่งไปกับวิจิกจนาเป็นบัจจย ฯ ธรรมชงมเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมี
 เหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มธรรมชงมเหตุควรละ
 ด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็น
 บัจจย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณบัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับโมหะซึ่งมขันธ์ ๑ กับวัตถุ
 อันไปกับวิจิกจนาเป็นบัจจย ขันธ์ ๒ มขันธ์ ๒ กับวัตถุเป็นบัจจย ดังนี้ ๑

ธรรมชงมเหตุควรละด้วยภาวนา มธรรมชงมเหตุควรละด้วยภาวนา และ
 มีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบัจจย เกิดขึ้นเพราะ
 อาร์มมณบัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งมเหตุควรละด้วยภาวนาเป็น
 บัจจย ขันธ์ ๒ มขันธ์ ๒ เป็นบัจจย ขันธ์ ๓ มขันธ์ ๑ กับโมหะซึ่งไปกับอหัตถะจะเป็น
 บัจจย ขันธ์ ๒ มขันธ์ ๒ เป็นบัจจย ฯ ธรรมชงมเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่
 ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มธรรมชงมเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 ที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นบัจจย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณบัจจยนั้น คือ โมหะ
 อันไปกับอหัตถะ มขันธ์และวัตถุอันไปกับอหัตถะจะเป็นบัจจย ฯ ธรรมชงมเหตุ
 ควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มธรรม
 ชงมเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็
 ไม่ใช่เป็นบัจจย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณบัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับโมหะ มขันธ์ ๑
 กับวัตถุซึ่งไปกับอหัตถะจะเป็นบัจจย ขันธ์ ๒ มขันธ์ ๒ เป็นบัจจย ดังนี้ ๑

ธรรมชงมเหตุควรละด้วยทัสสนะ มธรรมชงมเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 เป็นบัจจย เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติบัจจยนั้นมขอความ ๓ ฯ ทมเหตุควรละด้วย

ภาวนา อาศัยธรรมอนัมเหตุควรละด้วยทสฺสณะ เกิดขึ้นเพราะอธิปตฺติปัจจัยนั้น
 ๔๔๖ กัมมข้อความ ๓ ๆ ธรรมอนัมเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
 ๔๔๗ มธรรมชงมเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิด
 ๔๔๘ ขึ้นเพราะอธิปตฺติปัจจัยนั้น มข้อความอย่างเดียว คือ ขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุ
 ควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นปัจจัย ๆ ธรรม
 ๔๔๙ มีเหตุควรละด้วยทสฺสณะ และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ๔๕๐ ก็ไม่ใช่ มธรรมชงมเหตุควรละด้วยทสฺสณะ และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะ
 ๔๕๑ ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ
 ๔๕๒ ขันธ์ ๓ กับโมหะซึ่งมีขันธ์ ๑ กับวัตถุ อันไปกับวิจิกิจจาเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มี
 ๔๕๓ ขันธ์ ๒ กับวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

๔๕๔ ธรรมชงมเหตุควรละด้วยภาวนา มธรรมชงมเหตุควรละด้วยภาวนา
 ๔๕๕ และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 ๔๕๖ เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา
 ๔๕๗ เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับโมหะซึ่งไปกับ
 ๔๕๘ อหฺธจจะปัจจัย ๆ ธรรมชงมเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็
 ๔๕๙ ไม่ใช่ มธรรมชงมเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่
 ๔๖๐ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ โมหะอัน
 ๔๖๑ ไปกับอหฺธจจะ มีขันธ์และวัตถุอันไปกับอหฺธจจะปัจจัย ๆ ธรรมชงมเหตุควร
 ๔๖๒ ละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
 ๔๖๓ มธรรมชงมเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วย
 ๔๖๔ ภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับโมหะ
 ๔๖๕ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุซึ่งไปกับอหฺธจจะปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

๔๖๖ ธรรมชงมเหตุควรละด้วยทสฺสณะ มธรรมชงมเหตุควรละด้วยทสฺสณะเป็น
 ๔๖๗ ปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอธิปตฺติปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามข้อความย่อ ๓ ๆ ธรรมที่
 ๔๖๘ มีเหตุควรละด้วยภาวนา มธรรมชงมเหตุควรละด้วยทสฺสณะเป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 ๔๖๙ เพราะอธิปตฺติปัจจัยนั้น ท่านก็บอกไว้ว่า มีข้อความย่อ ๓ ๆ ธรรมชงมเหตุ
 ๔๗๐ ควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มธรรมชงมเหตุควรละด้วย
 ๔๗๑ ทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอธิปตฺติปัจจัยนั้น

มีข้อความอยู่ ๑ คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
 ภาวนาก็ไม่ใช่ มัวตกเป็นปัจจัย ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ มี
 ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ มัวตกเป็นปัจจัย ๑
 ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่
 ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ซึ่งมีเหตุ
 ควรละด้วยภาวนา มัวตกเป็นปัจจัย ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควร
 ละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติ-
 ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ มัวตกเป็นปัจจัย รูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิตมมหากุตทั้งหลายเป็นปัจจัย ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา
 และมีเหตุอันควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควร
 ละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติ-
 ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา มัวตกเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิต มมหากุตเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มัชฌิม ๑ กับวัตถุซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มัชฌิม ๒ เป็นปัจจัย ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุ
 ควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติ
 ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมมณฑลและมหากุต ซึ่งมเหตุควรละด้วย
 ทัสสนะเป็นปัจจัย ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละ
 ด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มัชฌิม ๑ กับวัตถุ ซึ่งควรละด้วยทัสสนะ
 เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มัชฌิม ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมมณฑลและมหากุต
 ซึ่งมเหตุควรละด้วยทัสสนะเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา
และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ภาวนาเป็นปัจจัย และเกิดขึ้นเพราะอนันตรปัจจัย เพราะสมนันตรปัจจัยนั้น
ท่านบอกว่า เหมือนกับชื่อว่าด้วยทสฺสณะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งควรละด้วยทสฺสณะ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะ
เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทสฺสณะเป็นปัจจัย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะเป็นปัจจัย เกิดขึ้น
เพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์อันมีเหตุควรละด้วย
ทสฺสณะเป็นปัจจัย โมหะกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่ง ไปกับวิจิกิจฉา มี
ขันธ์อันไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะ และ
มีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละ
ด้วยทสฺสณะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะเป็นปัจจัย ขันธ์ ๓ กับ
โมหะและรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มี
ขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนที่มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาเป็นปัจจัยนั้น มี
ข้อความ ๓ คล้ายกับที่มีเหตุควรละด้วยทสฺสณะเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น
คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็
ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีโมหะอันไป
กับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น วัตถุมักขันธ์เป็นปัจจัย มหาภูต ๓
มีมหาภูต ๑ เป็นปัจจัย ส่วนของอสังขญสัตว์ทั้งหลาย จักขุวิญญาณมีจักขวายนตะ
เป็นปัจจัย กายวิญญาณมีกายายนตะเป็นปัจจัย ขันธ์ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละ

ด้วยทสฺสณะ มรรคมชฌมเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่
 เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ชฌมเหตุควรละด้วยทสฺสณะ
 มัตถุเป็นปัจจัย ขันธ์อันประกอบกันมีโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ฯ
 ธรรมชฌมเหตุควรละด้วยภาวนา มรรคมชฌมเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่
 ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย ขันธ์ชฌมเหตุควรละด้วยภาวนา มัตถุเป็น
 ปัจจัย ขันธ์ซึ่งประกอบกัน มีโมหะอันไปกับอหังขะเป็นปัจจัย ฯ ธรรม
 ชฌมเหตุควรละด้วยทสฺสณะ และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ก็ไม่ใช่ มรรคมชฌมเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็น
 ปัจจัย เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัย คือ ขันธ์อันมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะ
 มัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมมहाภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย ขันธ์อัน
 ประกอบกันกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ขันธ์
 กับโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา มัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมชฌมเหตุควรละด้วย
 ภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มรรคม
 ชฌมเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 เพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา มัตถุ
 เป็นปัจจัย รูปซึ่งเกิดขึ้นด้วยจิต มีโมหะอันไปกับอหังขะเป็นปัจจัย ขันธ์
 กับโมหะอันไปกับอหังขะมัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑ ของตเนอความในกัณฺฐนไว้
 เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๔

คัมภีร์พระมหาปฏฺฐาน

ว่าด้วยปัจจัยขวาร ในทสฺสเนนปหาตัพพเหตุกมาติกา

ทสฺสเนน ปหาตัพพํ เหตุกญฺจ เนวทสฺสเนน น ภาวนาช ปหา
ตัพพเหตุกญฺจ ชมฺมํ ปัจจยา ทสฺสเนนปหาตัพพเหตุโกติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปฏฺฐาน กัณฑ์ที่ ๗๔ ว่า
ด้วยปัจจัยขวาร ในทสฺสเนนปหาตัพพเหตุกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หา
ประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ และมี
เหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะ
สหชาติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ
เป็นปัจจัย ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ฯ
ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทสฺสนะ และมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่เป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และมหาภูต ซึ่ง
มีเหตุควรละด้วยทสฺสนะเป็นปัจจัย ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๒ กับโมหะ
ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ๑ โมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉา มีขันธ์กับวัตถุซึ่งไปกับ
วิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ๑ ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะและมีเหตุควรละ
ด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ และ
มีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะ

สหชาตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มัชฌิม ๑ กับวัตถุ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มัชฌิม ๒ เป็นปัจจัย ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มัชฌิมและ
มหาจิตซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะเป็นปัจจัย ๑ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต มัชฌิม ๑ กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ๑ ขันธ์ ๒ มัชฌิม ๒ เป็น
ปัจจัย ๑ ขันธ์ ๓ กับโมหะ มัชฌิม ๑ กับวัตถุซึ่งไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ๑
ขันธ์ ๒ กับโมหะ มัชฌิม ๒ กับวัตถุ เป็นปัจจัย ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันควรละด้วยภาวนา มรรमซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และ
มีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น
เพราะสหชาตปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ตามทว่าแล้วนัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ มรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะเป็น
ปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัย เพราะนิสสปัจจัย เพราะอุปนิสสปัจจัย
เพราะปุเรชาตปัจจัย เพราะอาเสวนปัจจัย เพราะกัมปัจจัย เพราะวิปากปัจจัย
เพราะอาหารปัจจัย เพราะอินทริยปัจจัย เพราะฉานปัจจัย เพราะมคคปัจจัย
เพราะสัมปยุตตปัจจัย เหมือนกับข้อต่อไป ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ มรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มัชฌิม ๑ ซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทัสสนะเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มัชฌิม ๒ เป็นปัจจัย ๑ ๑ ๑ ขันธ์ทั้งหลาย
มีวัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัย ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ มรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะ
วิปยุตตปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มัชฌิมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
เป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยขันธ์ เป็นวิปยุตตปัจจัย โมหะมีขันธ์อัน
ไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มัชฌิมอันไปกับวิจิกิจฉาเป็น
ปัจจัย โมหะอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยขันธ์ทั้งหลายเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มรรมซึ่งมี
เหตุควรละด้วยทัสสนะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มัชฌิม ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒

มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ๗ ล ๗ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย ขันธ์ ๓ กับโมหะและรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจจาเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายกับโมหะอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น มีข้อความคล้ายกับชื่อว่าด้วยทสฺสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีโมหะอันไปกับวิจิกิจจาและไปกับอุทรัจจะ เป็นปัจจัย โมหะเป็นวิปยุตตปัจจัย วัตถุมีขันธ์ทั้งหลาย ในขณะที่ปฏิสนธิเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลายเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กตัตตารูปและอุปาทารูป มีมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย อาศัยขันธ์ทั้งหลายเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น คือขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะมีวัตถุเป็นปัจจัย อาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน มีโมหะอันไปกับวิจิกิจจาเป็นปัจจัย อาศัยวัตถุเกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัย ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา มีวัตถุเป็นปัจจัย อาศัย

วัตถุเกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน มีโมหะอันไปกับ
 อุทฺธจะประกอบกัน อาศัยวัตถุเกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุ
 ควบคู่ด้วยทสฺสนะและมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มี
 ธรรมซึ่งมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย คือขันธ์
 หงหลาย ซึ่งมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะมีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 มีมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัย ขันธ์ทั้งหลาย
 อันประกอบกันกับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต มีโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย
 ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
 โมหะเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายกับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉามีวัตถุ
 เป็นปัจจัย คืออาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควบคู่ด้วย
 ภาวนาและมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุ
 ควบคู่ด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาศัยวิป-
 ยุตตปัจจัยนั้น คล้ายกับชื่อว่าด้วยธรรมซึ่งมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะ มีธรรมซึ่งมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะและ
 มีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัย
 นั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะเป็นปัจจัย
 ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ฯ ล ฯ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะ
 วิปยุตตปัจจัย ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒
 มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ฯ ล ฯ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตต-
 ปัจจัย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีธรรม
 ซึ่งมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะ และมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มี
 ขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควบคู่ด้วยทสฺสนะเป็นปัจจัย คืออาศัยขันธ์
 หงหลายเกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์กับโมหะซึ่งไป
 กับวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย คืออาศัยขันธ์กับโมหะเกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัย โมหะ

ซึ่งไปกับวิจิกจนา มีขันธกับวัตถุซึ่งไปกับวิจิกจนาเป็นปัจจัย คือ อาศัยวัตถุเกิด
ขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัย ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะ และมีเหตุควร
ละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่เป็น
ปัจจัยเกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัย คือขันธ ๓ มีขันธ ๑ กับวัตถุซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทสสนะเป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
มีขันธกับมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะเป็นปัจจัย คือ ขันธ
ทั้งหลายอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธ ๑
กับวัตถุและโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกจนาเป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็น
ปัจจัย ฯ ล ฯ ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย รูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต อาศัยขันธกับโมหะ เกิดขึ้นเพราะวิปยุตตปัจจัย ขันธ ๓ กับโมหะ
มีขันธ ๑ กับวัตถุ ซึ่งไปกับวิจิกจนาเป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็น
ปัจจัย ฯ ล ฯ ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุเกิดขึ้น เพราะวิปยุตตปัจจัย ฯ ข้อที่ว่าด้วย
ภวานานั้น มีข้อความ ๓ ตามที่แสดงมาแล้วในข้อว่าด้วยทสสนะ ฯ ธรรมซึ่งมี
เหตุควรละด้วยทสสนะ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะเป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะ
อภิปัจจยนั้น มีข้อความ ๑๗ ที่เกิดขึ้นเพราะนัตถิปัจจัย และวิคตปัจจัย
อวิคตปัจจัย ก็มีข้อความอย่างละ ๑๗ เหมือนกัน สอนโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัจจัย คือธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็
ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะเป็นปัจจัย เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือโมหะอันไปกับวิจิกจนามีขันธทั้งหลายไปกับ
วิจิกจนาเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มีธรรม
ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานาเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือโมหะ
อันไปกับอุทธัจจะ มีขันธทั้งหลายซึ่งไปกับอุทธัจจะเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มีธรรม
ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นปัจจัยเกิดขึ้นไม่ใช่

เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งมีเหตุ
 ครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ ซึ่งเป็นขันธไม่มีเหตุเป็นปัจจัย
 ส่วนในอเทวนิยสนธิ์นั้น เหมือนกับที่เคยแสดงมาแล้ว ฯ จักขุวิญญาณ
 มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณมีกายาทนะเป็นปัจจัย ขันธทั้งหลายซึ่งมี
 เหตุครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ ซึ่งเป็นขันธไม่มีเหตุ มีวัตถุ
 เป็นปัจจัย โมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอหังการะ มีวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มีธรรม
 ซึ่งมีเหตุครอบด้วยทสสนะและมีเหตุครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานา
 ก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นด้วยเพราะวิปยัคตปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา
 มีขันธกับวัตถุซึ่งไปกับวิจิกิจฉา เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มีธรรม
 ซึ่งมีเหตุครอบด้วยภวานา และมีเหตุครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานา
 ก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือโมหะอันไปกับอหังการะ
 มีขันธกับวัตถุซึ่งไปกับอหังการะเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มีธรรม
 ซึ่งมีเหตุครอบด้วยทสสนะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอารมณ์ปัจจัยนั้น คือ
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธซึ่งมีเหตุครอบด้วยทสสนะเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุครอบด้วยภวานา มีธรรมซึ่งมีเหตุครอบด้วยภวานาเป็น
 ปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอารมณ์ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ
 ซึ่งมีเหตุครอบด้วยภวานา เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มีธรรม
 ซึ่งมีเหตุครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะอารมณ์ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธทั้งหลายซึ่งมีเหตุครอบ
 ครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ์นั้น
 กตัตตารูปมีขันธทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่
 เป็นปัจจัย วัตถุมีขันธทั้งหลายเป็นปัจจัย มหาภูต ๓ มิมหาภูต ๑ เป็นปัจจัย
 รูปชวตนทริย มิมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยเหตุ และอาหาร
 เป็นปัจจัย เจตนาซึ่งมีเหตุครอบด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ มีวัตถุ

เป็นปัจจัย ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะ
ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ
เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะ มีวัตถุเป็นปัจจัย เจตนาอันประกอบกัน มีโมหะ
อันไปกับวิจิกิจฉา เป็นปัจจัย ๑ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา มีธรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
กัมมปัจจัย คือ เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา มีวัตถุเป็นปัจจัย เจตนา
อันประกอบกัน มีโมหะอันไปกับอุทธัจจะปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะ
และมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะ มีขันธและวัตถุซึ่งมี
เหตุควรละด้วยทสสนะเป็นปัจจัย เจตนาอันประกอบกัน มีขันธกับโมหะ ซึ่งไปกับ
วิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมี
เหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
กัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา มีขันธกับวัตถุซึ่งมีเหตุควรละ
ด้วยภาวนาเป็นปัจจัย เจตนาอันประกอบกัน มีขันธกับโมหะซึ่งไปกับอุทธัจจะปัจจัย
ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะ มีธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะ
เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความบริบูรณ์
แต่ไม่ใช่ปฏิสนธิ ๑ ที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ท่านกล่าวถึงมหาภูต ซึ่งเป็น
ภายนอก เป็นของเกิดขึ้นในฤคและมหาภูตของอสัญญสัตว์ทั้งหลาย โดยละ
ข้อความไว้ ๑ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอินทรีย์ปัจจัยนั้น ท่านกล่าวถึงรูปชีวิติน-
ทรีย์ ซึ่งมีมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤค และ
มหาภูตทั้งหลายของอสัญญสัตว์ เป็นปัจจัย ๑ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉาน-
ปัจจัยนั้น ท่านกล่าวถึงขันธ ๑ ซึ่งไปกับวิญญาณ ๕ และกล่าวถึงมหาภูต ซึ่งเป็น
ภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤค และมหาภูตแห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะมีคปัจจัยนั้น ท่านกล่าวว่า มีขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุเป็นปัจจัย ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะสัมปยุตตปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น มีข้อความเหมือนกับปฏิจจวาร ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะนัตถปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิคตปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างละ ๕ ๆ จบปัจจัยวารเพียงเท่านั้น

นิสสยวารก็เหมือนกับปัจจัยวารซึ่งแสดงมาแล้วข้างต้น เป็นอันว่าในกัณฑ์นี้มีข้อความจบเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๕

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยสังสังญวาร ในทสฺสเนนปหาตัพพเหตุกติกมาติกา

ทสฺสเนน ปหาตัพพเหตุกํ ฐมมํ สังฺกฺกโฆ ทสฺสเนน ปหาตัพพเหตุโก ฐมโม อูปฺปชฺชติ เหตุปัจจัยชาติ.

๗ บัณฑิต อาคมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๗๕ ว่าด้วยสังสังญวาร ในทสฺสเนนปหาตัพพเหตุกติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ ประปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัยนั้น ด้วยขันธ ๓ ประปนกับขันธ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ ขันธ ๒ ประปนกับขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาปะปนกับธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ปะปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา
ขันธ์ ๒ ปะปนกับขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ ปะปนกับธรรม
ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ ขันธ์ ๓ ปะปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่
ส่วนในขณะปฏิสนธิ์นั้นเหมือนกับที่เคยแสดงมาแล้ว ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับ
ด้วยทสสเนปะปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกันปะปนกับทสสเนอันไป
กับวิจิกิจฉา ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาปะปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย
อันประกอบกัน ปะปนกันไปกับอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเน ปะปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเน
และมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ ขันธ์ ๓ ปะปนกับขันธ์ ๑ และโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉา ขันธ์ ๒ ปะปนกับ
ขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ปะปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา
และมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ ขันธ์ ๑ ปะปนกับขันธ์ ๑ และโมหะซึ่งไปกับอุทธัจจะ ขันธ์ ๒ ปะปนกับ
ขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ ปะปนกับธรรม
ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเน เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ปะปน
กับขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเน ขันธ์ ๒ ปะปนกับขันธ์ ๒

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ ปะปนกับ
ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเน เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไป
กับวิจิกิจฉา ปะปนกับขันธ์ทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉา ฯ ธรรมซึ่งมีเหตุควร

ละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ ประปนกับ
 ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับโมหะ
 ประปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจา ขันธ์ ๒ ประปนกับขันธ์ ๒ ที่ประปนกับธรรม
 ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานาก็มีข้อความตามทว่ามาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ ประปนกับ
 ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ประปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
 ภวานาก็ไม่ใช่ ขันธ์ ๒ ประปนกับขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อ
 ความไว้ ๑ ธรรมที่มีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ ประปนกับ
 ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน ประปนกับโมหะอันไปกับวิจิกิจา ๑
 ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานา ประปนกับขันธ์ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่
 ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ดังขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน
 ประปนกับโมหะซึ่งไปกับอุทัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ ประปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
 คือ ขันธ์ ๓ ประปนกับขันธ์ ๑ และโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจา ขันธ์ ๒ ประปนกับขันธ์ ๒
 และโมหะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานา ประปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานา
 และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอารมณ์
 ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ประปนกับขันธ์ ๑ และโมหะซึ่งไปกับอุทัจจะ ขันธ์ ๒
 ประปนกับขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ ประปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ประปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 ขันธ์ ๒ ประปนกับขันธ์ ๒ ๑ ที่ประปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานานั้นมีข้อความ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ ประปนกับ
 ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะ

อธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ประปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช่ ขันธ์ ๒ ประปนกับขันธ์ ๒ ส่วนที่เกิดขึ้นเพราะอนันตรปัจจัย และสมันตรปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเน ประปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเน เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัย จนตลอดถึงเพราะอวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้เหมือนกัน เป็นอันว่าสนอนโลมไว้เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัจจัยนี้ว่า ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช่ ประปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเน เกิดขึ้นไม่ไช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ประปนกับขันธ์ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุอันควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช่ ประปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เกิดขึ้นไม่ไช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับอุทธัจจะ ประปนกับขันธ์ทั้งหลายอันไปกับอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช่ ประปนกับธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช่ เกิดขึ้นไม่ไช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ประปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ไช่ ขันธ์ ๒ ประปนกับขันธ์ ๒ ส่วนในอเหตุกปฏิสนธินี้ ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ที่ประปนกับธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเน เกิดขึ้นไม่ไช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น เหมือนกับในสหชาติปัจจัย ส่วนที่เกิดขึ้น ไม่ไช่เพราะปุเรชาติปัจจัย ไม่ไช่เพราะปัจฉาชาติปัจจัย ไม่ไช่เพราะอาเสวนปัจจัย ไม่ไช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น ท่านบอกว่า มีข้อความอย่างละ ๑ ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ไช่เพราะวิปากปัจจัย ไม่ไช่เพราะฉานปัจจัย ไม่ไช่เพราะมัลลปัจจัย ไม่ไช่เพราะวิปปยุตตปัจจัยนั้น ๆ ท่านก็ได้แจกข้อความไว้ เป็นอันจบสังสัจจวารเพียงเท่านั้น ท่านบอกว่าสัมปยุตตวาร ก็เหมือนกับสังสัจจวาร

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเน เป็นเหตุปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนนั้น คือ เหตุทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนเป็นปัจจัย แห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่เช่นนั้น คือ เหตุทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะ เป็นเหตุบังจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะ และแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่เช่นนั้น คือ เหตุทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะเป็นเหตุบังจยแห่งขันธ อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ ที่มีเหตุควรระงับด้วยภาวนานั้น มีข้อความ ๓ ที่มีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ มีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉาเป็นเหตุบังจยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะนั้น คือ โมหะอันไปกับอุทธัจจะ เป็นเหตุบังจยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุอันควรระงับด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่เช่นนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา เป็นเหตุบังจยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน และแห่งรูปทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมมีเหตุควรระงับด้วยภาวนา และแห่งธรรมที่มีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่เช่นนั้น คือ โมหะอันไปกับอุทธัจจะ เป็นเหตุบังจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะ เป็นอารมณ์มณบังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อราคะ ซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะปรารภสิ่งนั้นแล้ว ราคะซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะเกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น วิจิกิจฉาก็เกิดขึ้น โทมนัสซึ่งมีเหตุควรระงับด้วยทัสสนะก็เกิดขึ้น บุคคลยินดี

ผลิตเพลนต่อทญฺญิ ปรรภทญฺญินันแล้ว รากะซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะก็เกิดขึ้น
 ทญฺญิกก็เกิดขึ้น วิจิจฉนาก็เกิดขึ้น โทมนัสซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ ก็เกิดขึ้น
 ปรรภวิจิจฉนาแล้ว วิจิจฉนาก็เกิดขึ้น ทญฺญิกก็เกิดขึ้น โทมนัสซึ่งมีเหตุควรละด้วย
 ทสสณะก็เกิดขึ้น ปรรภโทมนัสซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะแล้ว โทมนัสซึ่งมีเหตุ
 ควรละด้วยทสสณะก็เกิดขึ้น ทญฺญิกก็เกิดขึ้น วิจิจฉนาก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งธรรมซึ่งควรละด้วย
 ทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ นั่น คือ พระอริยะทั้งหลาย ย่อมพิจารณาภิเลส
 ซึ่งมิเหตุควรละด้วยทสสณะที่ตนจะไปแล้ว ย่อมพิจารณาภิเลสที่ตนข่มไว้แล้ว
 ย่อมรู้จักภิเลสที่เคยกำเริบมาแล้ว ย่อมเล็งเห็นขันธทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วย
 ทสสณะว่าเป็นของไม่เที่ยง มั่งคั่งไม่ได้ ขันธทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ
 เป็นอาร์มมณบัจจย แห่งเจโตปริยญาณ ปุพพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปคตญาณ
 อนาคตังสญาณ อวัจชนาการ และโมหะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ เป็นอาร์มมณบัจจย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
 ควรละด้วยทสสณะ และมีเหตุควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ นั่น
 คือ ขันธทั้งหลายกับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิจฉนา ปรรภขันธทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละ
 ด้วยทสสณะแล้วเกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานา เป็นอาร์มมณบัจจย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
 ควรละด้วยภวานานั่น คือ บุคคลยินดีผลิตเพลนต่อรากะ ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
 ภวานา ปรรภรากะนั้นแล้ว รากะซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานาก็เกิดขึ้น อุทธัจจะ
 ก็เกิดขึ้น โทมนัสซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานาก็เกิดขึ้น ปรรภอุทธัจจะแล้ว อุทธัจจะ
 ก็เกิดขึ้น โทมนัสซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานาก็เกิดขึ้น ปรรภโทมนัสซึ่งมีเหตุ
 ควรละด้วยภวานาแล้ว โทมนัสซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานาก็เกิดขึ้น อุทธัจจะ
 ก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานา เป็นอาร์มมณบัจจย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
 อันควรละด้วยทสสณะนั้น คือ บุคคลยินดีผลิตเพลนต่อรากะ ซึ่งมีเหตุควรละ

ด้วยภาวนา ปราศจากนั้นแล้ว ราคะซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาเกิดขึ้น ทุฏฐิ
ก็เกิดขึ้น วิจิกิจฉาก็เกิดขึ้น โทมนัสซึ่งมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็เกิดขึ้น ปราศ
ทุฏฐิแล้ว ทุฏฐิก็เกิดขึ้น วิจิกิจฉาก็เกิดขึ้น โทมนัสซึ่งมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะ
ก็เกิดขึ้น ปราศโทมนัสซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาแล้ว โทมนัสซึ่งมีเหตุควรละด้วย
หัตสสนะก็เกิดขึ้น ทุฏฐิก็เกิดขึ้น วิจิกิจฉาก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาเป็นอารมณ์บ้งจยี้ แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ พระอริยะทั้งหลาย ย่อมพิจารณา
กิเลส ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาที่ตนละแล้ว ย่อมพิจารณาภิเลสที่ตนข่มไว้แล้ว
ย่อมรู้จักกิเลสที่เคยกำเริบมาแล้ว ย่อมเล็งเห็นขันธทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ภาวนาเป็นของไม่เที่ยง บังคับก็ไม่ได้ ย่อมรู้จักกิจของฌมกิจซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ภาวนา ด้วยเจโตปริยญาณ ขันธทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาก็เป็นอารมณ์-
บ้งจยี้ แห่งเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปลคตญาณ อนาคตังส-
ญาณ อวชฌนาการ และโมหะ ดังนี้ ๑

ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอารมณ์บ้งจยี้ แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยหัตสสนะ และมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ
ขันธกับโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ปราศขันธทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาแล้ว
ก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอารมณ์บ้งจยี้แห่งธรรม ซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น
คือ ขันธกับโมหะซึ่งไปกับอุทธัจจะ ปราศขันธทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา
แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอารมณ์-
บ้งจยี้ แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ กล่าวถึง
การให้ทาน รักษาศีล ทำอุโบสถกรรม ดังที่เคยแสดงมาแล้วในกัณฑ์โน้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอารมณ์
บ้งจยี้แห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะ ก็มีการกล่าวถึงการให้ทานเป็นต้น
ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็น
อรัมมณปัจฉัย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานานั้น ก็มีการกล่าวถึงการให้
ทานเป็นต้น เหมือนกับในทสสเนนปหาตัพพเหตุกมาติกา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็น
อรัมมณปัจฉัย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ และแห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่นั้น คือ ขันธ์กับโมหะอันไปกับ
วิจิกิจฉา ปรากรก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
และวัตถุ และปรากรกขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภวานา
ที่ไม่ใช่ แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็น
อรัมมณปัจฉัย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานาและมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่
ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่นั้น คือ ขันธ์กับโมหะอันไปกับอหัตตะจะ ปรากรกจักขุ
เป็นต้น ตลอดถึงปรากรกขันธ์ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็
ไม่ใช่ แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ และมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่
ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นอรัมมณปัจฉัย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ
นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ ปรากรกขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับ
วิจิกิจฉา แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ และมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่
ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นอรัมมณปัจฉัย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่
ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่นั้น คือ ขันธ์กับโมหะ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ
ที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาแล้ว ก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ และมีเหตุควรละด้วยทสสณะที่ไม่ใช่
ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นอรัมมณปัจฉัย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ
และแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานาก็ไม่ใช่นั้น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับ
วิจิกิจฉา ปรากรกขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉา แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

สนข้อความในกถาชนเพียงเท่านั้น. เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ ๒๐

กัณฑ์ที่ ๗๖

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปัจจัยขาร ในทสฺสเนนปหาคัพฺพเหตุกติกมาติกา

ภาวนาช ปหาคัพฺพเหตุโก จ เนว ทสฺสเนน น ภาวนาช ปหาคัพฺพเหตุโก จ ธมฺมา ทสฺสเนน ปหาคัพฺพเหตุกสฺสาติ.

ณ บัณฑิต อตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์มหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๗๖ ว่าด้วยปัจจัยขาร ในทสฺสเนนปหาคัพฺพเหตุกติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ธรรมมีเหตุควรละด้วยภาวนา และธรรมมีเหตุควรละด้วยทสฺสเนกัไม่ใช่ว่าด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ว่าเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเนนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเน บรรารกษัณธ์กับโมหะซึ่งไปกับอุทธัจจะแล้วก่อกើชขึ้น ดังนี้ •

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเนกัไม่ใช่ว่าด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ว่าเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา บรรารกษัณธ์กับโมหะ ซึ่งไปกับอุทธัจจะแล้วก่อกើชขึ้น ดังนี้ •

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสฺสเนกัไม่ใช่ว่าด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ว่าเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเนกัไม่ใช่ว่าด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ ขันธ์กับโมหะ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเนกัไม่ใช่ว่าด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ว่าบรรารกษัณธ์กับโมหะ ซึ่งไปกับอุทธัจจะแล้วก่อกើชขึ้น ดังนี้ •

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสฺสเนกัไม่ใช่ว่า

ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสะ
และมีเหตุควรละด้วยทิสสะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธ์กับโมหะ
ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา ปรารภขันธ์กับโมหะ ซึ่งไปกับอุทธัจจะ แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทิสสะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และ
มีเหตุควรละด้วยทิสสะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไป
กับอุทธัจจะ ปรารภขันธ์กับโมหะ ซึ่งไปกับอุทธัจจะ แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทิสสะนั้น เหมือนกับในทิสเสนูปาทิกมาติกา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทิสสะนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสะก่อน ๆ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสะหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทิสสะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งไปกับวิจิกิจฉา
ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโมหะหลัง ๆ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทิสสะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทิสสะและแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็
ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธ์ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์และโมหะ
ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยภาวนานั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาก่อน ๆ เป็นอนันตร-
ปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทิสสะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ คือ ขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งไปกับ
อุทธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโมหะหลัง ๆ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยภาวนา เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยภาวนาและแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็
ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งไปกับอรรถจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
ขันธ์กับโมหะ ซึ่งไปกับอรรถจะหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอนันตร-
ปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ
โมหะอันไปกับวิจิกิจาและอรรถจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโมหะ อันไป
กับวิจิกิจาและอรรถจะหลัง ๆ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่หลัง ๆ อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู
และแห่งความมุงไส ตลอดจน คำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ แห่งผู้ออกจาก
นิโรธ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมาบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจา
ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันไปกับวิจิกิจาหลัง ๆ การนี้
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนานั้น คือ โมหะอันไปกับอรรถจะ
ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันไปกับอรรถจะหลัง ๆ การนี้
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละ
ด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจา เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งไปกับวิจิกิจาหลัง ๆ การนี้
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์กับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจาหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอาร์มณ-
ปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วย

ทสฺสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไชนัน คือ โมหะอันไปกับอุทฺธจจะก่อน ๆ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งขันธ กับโมหะอันไปกับอุทฺธจจะหลัง ๆ การนี้ก็เป็นอนันตร-
ปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ ซึ่งไปกับอุทฺธจจะหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเน และธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเน
กัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทสฺสเนนั่น คือ ขันธ์กับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจจาก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งขันธทั้งหลาย ซึ่งไปกับวิจิกิจจาหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเน และธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเนกั
ไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเน
กัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไชนัน คือ ขันธ์ทั้งหลายกับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจจา
ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโมหะหลัง ๆ ขันธ์ทั้งหลายกับโมหะ ซึ่งไปกับ
วิจิกิจจา เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเน และธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเน
กัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทสฺสเน และแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเนกัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่
นั่น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจจาก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธกับ
โมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจจาหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเน
กัไม่ไช่ ด้วยภาวนากัไม่ไช่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ภาวนานั่น มีข้อความ ๓ ตามที่วามาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเนเป็นสมนันตรปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทสฺสเนนั่นเหมือนกับในอนันตรปัจจัย ๆ ที่เป็นสหชาตปัจจัยนั้น
เหมือนกับในสหชาตปัจจัย ในปฏิจจวาร ๆ ที่เป็นอัญญมัญญปัจจัยนั้น เหมือน
อัญญมัญญปัจจัย ในปฏิจจวาร ๆ ที่เป็นนิสสยปัจจัยนั้นเหมือนนิสสยปัจจัย
ในปัจจัยขวาร ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสเน เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทสฺสเนนั่น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปถิ ๑ ๆ

คำว่า อาศัปปกคินัน คือ บุคคลอาศัปราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ ความปรารถนา
แล้วก็ทำความชั่วต่าง ๆ มีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ตลอดจนถึงการทำสงฆ์ให้แตกกัน
ราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ ความปรารถนา ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะนั้น
ก็เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งราคะ และครามปรารถนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
ดังนี้ •

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวณาก็ไม่ใช่ นั่น คือ อาศัขนันตระ • อาศั
ปกคิ • ๆ คำว่า อาศัปปกคินัน คือ บุคคลอาศั ราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ
ความปรารถนา แล้วก็ทำความชั่วต่าง ๆ มีการให้ทาน เป็นต้น ตลอดจนถึงสมบัติ
ราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ ความปรารถนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะนั้นก็เป็น
อุปนิสสขบัจจยแห่งศรัทธา ปัญญา ความสุกกาย ความทุกขกาย ผลสมาบัติ
และโมหะ ดังนี้ •

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรม ซึ่งมี
เหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวณาก็ไม่ใช่
นั่น คือ อาศัขนันตระ • อาศัปปกคิ • ๆ คำว่า อาศัปปกคินัน คือ ราคะ
โทสะ โมหะ ทิฏฐิ ความปรารถนา ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นอุปนิสสข-
บัจจยแห่งขันธกับโมหะ ซึ่งไปกับอุทธัจจะ ดังนี้ •

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวณา เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยภาวณานั้น คือ อาศัขอารมณ • อาศัขนันตระ • อาศัปปกคิ • ๆ คำว่า
อาศัปปกคินัน คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ และความปรารถนาซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยภาวณา เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งราคะ โทสะ โมหะ มวนะ และความ
ปรารถนา ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวณาก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทัสสนะนั้น คือ อาศัขอารมณ • อาศัขนันตระ • อาศัปปกคิ • ๆ
คำว่า อาศัปปกคินัน คือ บุคคลอาศัปราคะ โทสะ โมหะ มานะ และความปรารถนา
ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวณา แล้วก็ฆ่าสัตว์ ตลอดถึงทำสงฆ์ให้แตกกัน ราคะ
ตลอดถึงความปรารถนา ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวณา ก็เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่ง

ราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ และความปรารถนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสฺสนะ ความรักใคร่ พื่อใจในของ ๆ ตน เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งความรักใคร่พื่อใจในของ ๆ ผู้อื่น ส่วนความรักใคร่ พื่อใจในการหวังแทนของ ๆ ตน เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งความรักใคร่พื่อใจ ในการหวังแทนของ ๆ ผู้อื่น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่เช่นนั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ บุคคลอาศัยราคะ โทสะ โมหะ มานะ และความปรารถนา ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา แล้วก็ให้ทาน ตลอดถึงทำสมาบัติให้เกิดขึ้น ราคะตลอดถึงความปรารถนา ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนานั้นก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธา ปัญญา ความสุกกาย ความทุกขกาย ผลสมาบัติ และแห่งโมหะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสฺสนะ และแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่เช่นนั้น คือ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ ราคะ ตลอดถึงความปรารถนา ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทิสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่เช่นนั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ ราคะ ตลอดถึงความปรารถนา ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ ซึ่งไปกับอหังการะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่เช่นนั้น คือ อาศัยอาร์มณ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล ปัญญา ความสุกกาย ความทุกขกาย ฤตอาหาร เสนาสนะ และโมหะ แล้วก็ให้ทานตลอดถึงทำสมาบัติให้เกิดศรัทธาตลอดถึงโมหะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธาและแห่งผลสมาบัติ แห่งโมหะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอุป-
 นิสสยปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑
 อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ อาศัยศรัทธา
 ศีล ปัญญา ความสุขกาย ความทุกข์กาย เสนาสนะ และโมหะ แล้วก็มีสัตว์
 และทำความชั่วต่าง ๆ จนถึงทำสงฆ์ให้แตกกัน ศรัทธา ตลอดถึงเสนาสนะและ
 โมหะนั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งราคะ และความปรารถนาซึ่งมีเหตุควรละด้วย
 ทัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็น
 อุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนานั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑
 อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา
 โมหะ แล้วก็เกิดมานะ ศรัทธา เสนาสนะ และโมหะนั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัย
 แห่งราคะ และความปรารถนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอุป-
 นิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า
 อาศัยปกติ นั้น คือ ศรัทธา และปัญญา ความสุขกาย ความทุกข์กาย เสนาสนะ
 กับโมหะนั้น เป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งขันธกับโมหะ อันไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่เป็นอุปนิสสย-
 ปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วย
 ทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑
 คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ ศรัทธา เสนาสนะ และโมหะเป็นอุปนิสสยปัจจัย
 แห่งขันธกับโมหะ อันไปกับอหังการะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็
 ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ
 นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ ขันธกับ
 โมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งราคะ และความปรารถนา
 ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ และมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสขปัจจยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ นั่น คือ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาสยปกตินั้น
คือ ขันธ์กับโมหะ อันไปกับวิจิกิจฉา เป็นอุปนิสสขปัจจย แห่งศรัทธาแห่งปัญญา
แห่งความสุขกาย ทุกข์กาย แห่งผลสมาบัติ และแห่งโมหะ ดังนี้ ๑ ฯ ของตนเอง
ความในกัณฺฐนํไว้เพียงเท่านั้น

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺฐํ ๗๗

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยบัญญัติในทสฺสเนนปหาตัพพเหตุกัตติกมาติกา

ทสฺสเนน ปหาตัพพเหตุโก จ เนว ทสฺสเนน น ภาวนาช ปหาตัพพ-
เหตุโก จ ชมฺมา เนว ทสฺสเนน จ ภาวนาชติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฺฐํ ๗๗ ว่าด้วย
บัญญัติในทสฺสเนนปหาตัพพเหตุกัตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ และมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสขปัจจยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสนะ

และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ นั่น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั่น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจณา เป็นอุปนิสสยบังจยซึ่งไปกับขันธ์และโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจณา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยบังจยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะนั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั่น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับอุทฺธจจะ เป็นอุปนิสสยบังจยแห่งราคะ และความปรารถนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยบังจย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา นั่น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั่น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับอุทฺธจจะ เป็นอุปนิสสยบังจยแห่งราคะและความปรารถนา ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยบังจยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ นั่น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั่น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับอุทฺธจจะ เป็นอุปนิสสยบังจยแห่งสรัทธา และผลสมาบัติและโมหะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยบังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ นั่น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับอุทฺธจจะ เป็นอุปนิสสยบังจยแห่งขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจณา ดังนี้

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยบังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ นั่น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั่น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับอุทฺธจจะ เป็นอุปนิสสยบังจยแห่งขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับอุทฺธจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปุเรชาต-
 บังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ มี
 อารมณ์เกิดก่อน • มีวัตถุเกิดก่อน • ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคล
 เห็นแจ้งตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ วัตถุ ว่าเป็น
 ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มังคับไม่ได้ และได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วย
 ทิพพโสต รูปลายตนะ เป็นปุเรชาตบังจยแห่งจักขุวิญญาณ โสณฺฑัพพะตนะ เป็น
 ปุเรชาตบังจยแห่งกายวิญญาณ ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยตนะ เป็น
 ปุเรชาตบังจย แห่งจักขุวิญญาณ กายตนะ เป็นปุเรชาตบังจยแห่งกายวิญญาณ
 วัตถุเป็นปุเรชาตบังจยแห่งขันธและโมหะซึ่งควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
 ก็ไม่ใช่ ดังนี้ •

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปุเรชาต-
 บังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน • มีวัตถุเกิด
 ก่อน • ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อ ตา หู
 จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ วัตถุ ปราภสังนั้นแล้ว ราคะ
 ทิฏฐิ วิจิกิฉา โทมนัส ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีวัตถุ
 เกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตบังจยแห่งขันธทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ
 ดังนี้ •

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปุเรชาต-
 บังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนานั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน • มีวัตถุเกิด
 ก่อน • ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อตา หู จมูก
 ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ วัตถุ ปราภสังนั้นแล้ว ราคะ
 อูทธัจจะ โทมนัส ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนาก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น
 คือ วัตถุเป็นปุเรชาตบังจยแห่งขันธทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ดังนี้ •

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็น
 ปุเรชาตบังจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสณะ และแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละ
 ด้วยทสสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน • มีวัตถุ

เกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลปรารถนา ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุแล้ว ชนั้กับโมหะซึ่งไปกับ วิจิกิจฉาที่เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุระชาตบัจจัยแห่งชนั้กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปุระชาตบัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลปรารถนากันเป็นต้น จนถึงวัตถุเป็นที่สุดแล้ว ชนั้กับโมหะซึ่งไปกับอหังการะก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุระชาตบัจจัยแห่งชนั้กับโมหะซึ่งไปกับอหังการะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นปัจฉาชาตบัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชนั้ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นปัจฉาชาตบัจจัยแห่งภายัน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นปัจฉาชาตบัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชนั้ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นปัจฉาชาตบัจจัยแห่งภายัน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจฉาชาตบัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชนั้ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจฉาชาตบัจจัยแห่งภายัน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจฉาชาตบัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คำว่า

เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉา เป็นปุเรชาตปัจจยแห่ง
ภavnซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภavn และมีเหตุควรละด้วยทิสสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภavnก็ไม่ใช่ เป็นปัจจยชาตปัจจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสนะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภavnก็ไม่ใช่ นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ
ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับอูทธัจจะ เป็นปัจจยชาตปัจจยแห่งภavnซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสนะ เป็นอาเสวนปัจจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทิสสนะนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสนะก่อน ๆ เป็น
อาเสวนปัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสนะหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสนะ เป็นอาเสวนปัจจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทิสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภavnก็ไม่ใช่ นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งไปกับวิจิกิจฉา
ก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจยแห่งโมหะหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสนะ เป็นอาเสวนปัจจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทิสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทิสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภavnก็ไม่ใช่ นั้น
คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งไปกับวิจิกิจฉาก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจยแห่งขันธ์กับโมหะซึ่งไป
กับวิจิกิจฉาหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภavn เป็นอาเสวนปัจจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยภavn นั้น ก็มีข้อความ ๓ คล้ายกับข้อที่สามแล้ว ส่วนที่มีเหตุควรละ
ด้วยทิสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภavnก็ไม่ใช่ เหมือนกับในเป็นอนันตรปัจจย
ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสนะ เป็นกัมมปัจจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทิสสนะนั้น คือ เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสนะ เป็นกัมมปัจจยแห่ง
ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทิสสนะ เป็นกัมมปัจจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทิสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภavnก็ไม่ใช่ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑
เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาซึ่ง

มีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นกัมมปัจจัยแห่งโมหะกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า
เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นกัมมปัจจัย
แห่งวิบากขันธ์ และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่
คือ เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และ
แห่งโมหะ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานา เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละ
ด้วยภวานานั้น คือ เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานา เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ์
ทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานา เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ คือ เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ภวานา เป็นกัมมปัจจัยแห่งโมหะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานา เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยภวานา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่
คือ เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยภวานานั้น เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบ
กัน และแห่งโมหะ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นกัมม
ปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ คือ เป็น
ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
เจตนาซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นกัมมปัจจัย แห่ง
ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ
เหมือนที่เคยมาแล้วดั้น ๆ โน้น ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนา
ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งวิบาก
ขันธ์และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นวิปาก-
ปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ คือ

ปฏิสนธิอันเป็นไป ฯ คำว่า ปฏิสนธิอันเป็นไปนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันเป็นวิบาก
เป็นปฏิสนธิแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

กรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนน เป็นอาหารบัจฉัยแห่งกรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทสสเนนนั้น คือ อาหารทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนน เป็นอาหารบัจฉัย
แห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

กรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนน เป็นอาหารบัจฉัยแห่งกรรมซึ่งมีเหตุควรละ
ด้วยทสสเนนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ นั้น คือ อาหารทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทสสเนน เป็นอาหารบัจฉัยแห่งโมหะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

กรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนน เป็นอาหารบัจฉัยแห่งกรรมซึ่งมีเหตุควร
ละด้วยทสสเนน และมีเหตุควรละด้วยทสสเนนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ นั้น
คือ อาหารทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนน เป็นอาหารบัจฉัยแห่งขันธ์อันประ-
กอบกัน และแห่งโมหะ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนกรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ภาวนา เป็นอาหารบัจฉัยแห่งกรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนน และมีเหตุควรละ
ด้วยทสสเนนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ นั้น ก็คล้ายกันกับชื่อว่าด้วยกรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทสสเนน ดังนี้ ๑

กรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอาหาร-
บัจฉัยแห่งกรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ นั้น คือ
อาหารทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอาหาร-
บัจฉัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาหารที่เป็นคำๆ
ในขณะปฏิสนธิ เป็นอาหารบัจฉัยแห่งกายนี้ ดังนี้ ๑

กรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนน เป็นอินทรีย์บัจฉัยแห่งกรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทสสเนนนั้น คล้ายกับชื่อว่าด้วยกรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนนที่ไม่ใช่
ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ นั้น ดังนี้ ๑

กรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็น
อินทรีย์บัจฉัยแห่งกรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ นั้น
คือ อินทรีย์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสเนนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ นั้น เป็น

เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน ตลอดถึง คำว่า จักขุนทรีย์ เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายินทรีย์ เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งกายวิญญาณ รูปชีวิตินทรีย์ เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ส่วนที่เป็นฉนนานปัจจัย มัคคปัจจัย สัมปยุตตปัจจัยนั้น เหมือนในสัมปยุตตวาทที่ว่ามาแล้วในปัจจุจวารโน้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คล้ายกับข้อความในทัสสนติกมัตติกา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คล้ายกับข้อความในทัสสนติกมัตติกา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เหมือนกับในทัสสนติกมัตติกา ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์กับโมหะ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งภานซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ

ก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ เป็นของเกิดก่อน ๆ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิป-
ยุตตปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ เป็นของเกิดก่อน ๆ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุ
เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ อันไปกับอุทธัจจะ ดังนี้ ๑ ๆ สันเนอความ
ในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๘

คัมภีร์พระมหาภูฏาน

ว่าด้วยบัญญัติในทสฺสเนนปหัตตัพพเหตุกมัตติกา

ทสฺสเนน ปหัตตัพพเหตุโก จ เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหัตตัพพ-
เหตุโก จ ธมฺมา เนว ทสฺสเนน น ภาวนายาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาภูฏาน กัณฑ์ที่ ๗๘ ว่าด้วย
บัญญัติในทสฺสเนนปหัตตัพพเหตุกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ไต่ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า
ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะ และมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่ ด้วย
ภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ นั่น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ

คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์กับโมหะอันไปกับวิจิกิจจา เป็น
วิปปยุตตปัจจัย แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ
ขันธ์กับโมหะอันไปกับวิจิกิจจา เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช้
ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่
ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์กับโมหะ ซึ่งไปกับอูทรจจะ เป็นวิปปยุตตปัจจัย
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไป
กับอูทรจจะ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละ
ด้วยทัสสนะนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นอติปัจจัยแห่ง
ขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละ
ด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของ
เกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทัสสนะ เป็นอติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ขันธ์ทั้งหลายอันไป
กับวิจิกิจจา เป็นอติปัจจัยแห่งโมหะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ฯ คำว่า
เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นอติ
ปัจจัยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละทัสสนะ เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทัสสนะ และมีเหตุควรละทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่นั้น คือ ขันธ์ ๑
ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นอติปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต ขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจจา เป็นอติปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งโมหะกับรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ข้อว่าธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนานั้น ก็มีข้อความ ๓
ตามทวามาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็น
อติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่นั้น

คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งไม่มีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอติบัจจยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต โมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉา และอหังจะจะเป็นอติบัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะที่ปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ วัตถุ ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รูปลายตนะเป็นอติบัจจยแห่งจักขุวิญญาณ โสภณูปะตนะเป็นอติบัจจยแห่งกายวิญญาณ จักขวยตนะ กายายตนะ และวัตถุ เป็นอติบัจจยแห่งขันธ์กับโมหะ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์กับโมหะ ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอติบัจจยแห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ฯ อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอติบัจจยแห่งกายน รูปชีวิตินทรีย์ เป็นอติบัจจยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอติบัจจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา เป็นอติบัจจยแห่งขันธ์อันประกอบกัน ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่ออังกษตลอดถึงวัตถุ ปราภสังนั้นแล้ว ราคอันควรละด้วยทสสนะก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น วิจิกิจฉาก็เกิดขึ้น โทมนัสซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็เกิดขึ้น วัตถุเป็นอติบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอติบัจจยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนานั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ โมหะอันไปกับอหังจะ เป็นอติบัจจยแห่งขันธ์อันประกอบกัน ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่ออังกษ วัตถุเป็นอติบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช้ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช้ เป็นอติ-
 บัจริยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช้
 ด้วยภาวนาก็ไม่ใช้นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๗
 คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา เป็นอติบัจริย
 แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๗ คำว่า เป็นของเกิด
 ก่อนนั้น คือ ขันธ์กับโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา ปราภักขแล้วเกิดขึ้น วัตถุ
 ปราภักข ๗ เป็นอติบัจริยแห่งขันธกับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช้ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช้ เป็นอติ-
 บัจริยแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช้
 ด้วยภาวนาก็ไม่ใช้นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๗ คำว่า
 เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ โมหะอันไปกับอุทธัจจะ เป็นอติบัจริยแห่งขันธอัน
 ประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๗ ขันธ์กับโมหะอันไปกับอุทธัจจะ
 ปราภักขแล้วเกิดขึ้น วัตถุปราภักข ๗ เป็นอติบัจริยแห่งขันธกับโมหะ
 อันไปกับอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช้
 ด้วยภาวนาก็ไม่ใช้ เป็นอติบัจริยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะนั้น คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๗ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
 คือ ขันธ์ ๑ กับวัตถุซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นอติบัจริยแห่งขันธ ๓ ขันธ์ ๒
 เป็นอติบัจริยแห่งขันธ ๒ ขันธ์ ๑ กับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา เป็นอติบัจริย
 แห่งขันธ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอติบัจริยแห่งขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช้
 ด้วยภาวนาก็ไม่ใช้ เป็นอติบัจริยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช้
 ด้วยภาวนาก็ไม่ใช้นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑
 เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๗ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
 นั้น คือ ขันธ์กับมหาภูต ซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะ เป็นอติบัจริยแห่ง
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ขันธ์กับโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา เป็นอติบัจริยแห่งรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ขันธ์กับวัตถุซึ่งไปกับวิจิกิจฉา เป็นอติบัจริยแห่งโมหะ ๑ ๗

คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉา เป็น
อติบงกชแห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ขันธ์กับอาหารที่เป็นคำ ๆ ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทศสเน เป็นอติบงกชแห่งกายน ๑ ขันธ์กับรูปขันธ์นทรย์ ซึ่งมีเหตุควรละด้วย
ทศสเน เป็นอติบงกชแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสเน เป็นอติบงกชแห่งธรรม ซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทศสเน และมีเหตุควรละด้วยทศสเนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่
นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วย
กันนั้น คือ ขันธ์ ๑ กับวัตถุซึ่งไปกับวิจิกิจฉา เป็นอติบงกชแห่งขันธ์ ๓ และ
แห่งโมหะ ขันธ์ ๒ เป็นอติบงกชแห่งขันธ์ ๒ ๆ ล ๆ ขันธ์ ๑ กับโมหะ ซึ่ง
ไปกับวิจิกิจฉา เป็นอติบงกชแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดด้วยจิต ขันธ์ ๒
กับโมหะ ๆ ล ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทศสเนที่ไม่ใช่
ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ เป็นอติบงกชแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนานั้น มี
ข้อความ ๑ ตามนัยที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑ สอนโสมเพ่งเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในบัจจนัยว่า ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสเน เป็น
อาร์มมณบงกชแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสเนนั้น คือ สหชาตบงกช ๑ เป็น
อุปนิสสยบงกช ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสเน เป็นอาร์มมณบงกชแห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทศสเนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นสหชาตบงกช เป็นอุป-
นิสสยบงกช เป็นบงกชาตบงกช เป็นกัมมบงกช ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสเน เป็นอาร์มมณบงกช เป็นสหชาต-
บงกช เป็นอุปนิสสยบงกชแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสเน และมีเหตุ
ควรละด้วยทศสเนที่ไม่ใช่ ด้วยภาวานาก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอาร์มมณบงกช เป็นสหชาตบงกช
เป็นอุปนิสสยบงกชแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอาร์มมณบงกช เป็นอุปนิสสยบงกช
แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทศสเน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอารมณ์บ่งจ้อย เป็นสหชาติบ่งจ้อย
 เป็นอุปนิสสยบ่งจ้อย เป็นปัจฉาชาติบ่งจ้อย แห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทสฺสณะ
 ก็ไม่ใช่ ค้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอารัมมณปัจจัย เป็นอุปนิสสข-
 ปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยหัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยหัสสนะก็ไม่ใช่
 ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอารัมมณปัจจัย เป็นสหชาตปัจจัย
 เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วย
 หัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่นั้น ดังนี้

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยหัตสสะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นอรัณณ-
 บัจฉิ เป็นสหชาตบัจฉิ เป็นอุปนิสสขบัจฉิ เป็นปุเรชาตบัจฉิ เป็นปัจฉาชาต-
 บัจฉิ เป็นกัมมบัจฉิ เป็นอาหารบัจฉิ เป็นอินทรีย์บัจฉิแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควร
 ละด้วยหัตสสะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๐

กรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นอรัมมณ-
 บัจฉัย เป็นสหชาตบัจฉัย เป็นอุปนิสสขบัจฉัย เป็นปุเรชาตบัจฉัยแห่งกรรมซึ่งมี
 เหตุควรละด้วยทัสสนะ ดังนี้ •

กรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ เป็นอาร์มมณ-
ปัจจัย เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัย เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยภาวนา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นอารมณ์-
 บัณฑิต เป็นสหชาติบัณฑิต เป็นอุปนิสสยบัณฑิต เป็นปุเรชาตบัณฑิตแห่งธรรมซึ่งมีเห-
 ตุควรละด้วยทัสสนะ และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๐

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่ เป็นอาร์มมณ-
บัจฉัย เป็นสหชาตบัจฉัย เป็นอุปนิสสยบัจฉัย เป็นปุเรชาตบัจฉัยแห่งธรรมซึ่งมี
เหตุควรละด้วยภวานา และมีเหตุควรละด้วยหัตสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่
ดังนี้ •

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ไม่ใช่
ด้วยภาวนาที่ไม่ใช่ เป็นอรัมมณปัจฉัย เป็นอุปนิสสยปัจฉัยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุ
ควรละด้วยทัสสนะ และแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภาวนา
ที่ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา เป็นอารมณ์เบี่ยงจ้อย เป็นสหาชาติเบี่ยงจ้อย
 เป็นอุปนิสสขเบี่ยงจ้อยแห่งธรรมซึ่งมีเหตุควรละด้วยภาวนา และมีเหตุควรละด้วย
 ทสสนะก็ไม่ใช่ ด้วยภาวนาก็ไม่ใช่ ดังน ๑
 จบปัจจัยและข้อความในกัจจายนเพียงเท่านั้น.
 เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัจจายน์ที่ ๗๘

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน
 ว่าด้วยปฏิจจวาร ในอาชยคามิกกมัตติกา

อาชยคามิ ธมมัม ปฏิจจ อาชยคามิ ธมโม อุปปชฺชติ เหตุปัจจัย
 อาชยคามิ เอกัม ชนธัม ปฏิจจชาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัจจายน์ที่ ๗๘ ว่าด้วย
 ปฏิจจวาร ในอาชยคามิกกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ-
 ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า
 ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม อาศัยธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจัยนั้น คือ ชันธ ๓ อาศัยชันธ ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม ชันธ ๒ อาศัย
 ชันธ ๒ ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัย
 ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม ฯ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 อาศัยชันธทั้งหลาย ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และ
 ไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมซึ่งไปสู่ที่
 มีการสะสม เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต

อาศัยขั้น ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม ขั้น ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขั้น ๒ ดังนี้ •

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม อาศัยธรรมซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขั้น ๑ อาศัยขั้น ๑ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒ • ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขั้น ๑ ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสม • ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขั้น ๑ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขั้น ๑ ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ขั้น ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขั้น ๒ ดังนี้ •

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขั้น ๑ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขั้น ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิในขั้น ๓ กับกตัตตารูป อาศัยขั้น ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒ วัตถุอาศัยขั้นทั้งหลาย ขั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทายรูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ •

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขั้น ๑ และมหาภูตทั้งหลาย อันไปสู่ที่มีการสะสม • ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่

มีการสะสมก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
 ขันธและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม ขันธ ๒
 อาศัยขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม อาศัยธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ขันธ ๒
 อาศัยขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ อาศัย
 ธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นเพราะ
 อาร์มมณปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่
 ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุในขณะ
 ปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ดี ธรรม
 อันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม อาศัยธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ดี เกิดขึ้นเพราะ
 อธิปัตติปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างละ ๓ ๆ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไป
 สู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มี
 การสะสมก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างเดียว แต่ไม่
 มีปฏิสนธิ ๆ คือมหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ๆ ละ ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและ
 อุปาทายรูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ๆ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่
 ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสม
 ก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือรูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย ไปสู่ที่มีการสะสม ๆ ธรรมอัน
 ไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ อาศัยธรรมอันไปสู่ที่
 ไม่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ เกิดขึ้น
 เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย
 ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็มี อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และ
 ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม อาศัยธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ธรรมอันไป
 สู่อันที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นเพราะอนันตบัจฉัย
 เพราะสมนันตบัจฉัย เพราะสหชาตบัจฉัย ท่านบอกว่าควรกล่าวถึงมหาภูต
 หิงปวง ๆ กตัตการป้อนเกิดขึ้นด้วยจิต และอุปาทายรูป ซึ่งเกิดขึ้นเพราะอัญญ-
 มัญญบัจฉัย มีแต่เกิดขึ้นเพราะนิสสยบัจฉัย อุปนิสสยบัจฉัย ปุเรชาตบัจฉัย
 อาเสวนบัจฉัย กัมมบัจฉัย วิปากบัจฉัย อาหารบัจฉัย อินทริยบัจฉัย ฌานบัจฉัย
 มัคคบัจฉัย สัมปยุตตบัจฉัย วิปยุตตบัจฉัย อตถิบัจฉัย นัตถิบัจฉัย วิคตบัจฉัย
 อวิคตบัจฉัยนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ เป็นแต่บอกว่า ในบัจฉัยไหนมีข้อความที่ประการ
 เท่านั้น เป็นอันว่าจบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในบัจฉัยว่า ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม อาศัยธรรม
 อันไปสู่ที่มีการสะสม เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะเหตุบัจฉัยนั้น คือโมหะอันติดไปกับวิจิกิจฉา
 และอุทธัจจะ อาศัยชั้นทั้งหลายอันติดไปกับวิจิกิจฉา และอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ อาศัย
 ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะ
 เหตุบัจฉัยนั้น คือชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นที่ไม่
 มีเหตุ ซึ่งเป็นชั้นไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ชั้น ๒
 อาศัยชั้น ๒ ส่วนในอเหตุกปฏิสนธินั้น วัตถุอาศัยชั้นทั้งหลาย ชั้นทั้งหลาย
 อาศัยวัตถุ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๑ ๆ ล ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ อาศัย
 ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะอาร์มมณบัจฉัยนั้น คือรูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยธรรมทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสม ๆ ธรรมอันไปสู่ที่มี
 การสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ อาศัยธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการ
 สะสม เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะอาร์มมณบัจฉัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
 ชั้นทั้งหลาย อันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัย
 ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะอาร์มมณัจฉัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ทั้งหลาย อันไปสู่ที่
 มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย ในขณะที่
 ปฏิสนธิ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ๑ ๑ ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัย
 ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณัจฉัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์
 และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัย
 ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณัจฉัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์
 และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เกิดขึ้นเพราะ
 อธิปัตติปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ๑ ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม อาศัยธรรมอันไปสู่
 ที่ไม่มีการสะสม เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คืออธิปัตติปัจจัยอันไปสู่ที่ไม่ม
 การสะสม อาศัยขันธ์ทั้งหลายซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ๑ ธรรมอันไปสู่ที่มีการ
 สะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ
 ขันธ์ ๑ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่
 ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธินั้น วัตถุอาศัย
 ขันธ์ทั้งหลาย ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ๑ ๑ ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัย
 ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัย คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์และ
 มหาภูตทั้งหลาย ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัย
 ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอนันตรปัจจัย ไม่ใช่เพราะสมนันตร-
 ปัจจัย ไม่ใช่เพราะอัญญมัญญปัจจัย ไม่ใช่เพราะอุปนิสสขปัจจัย ไม่ใช่เพราะ
 ปุเรชาตปัจจัย ไม่ใช่เพราะปัจฉาชาตปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความอย่างละ ๗
 เหมือนกับในกุสลติกมาติกา ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ๑ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลาย ซึ่งไปสู่ที่
 ไม่มีการสะสม ๑ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น มีข้อความเดียว แต่ควรกล่าวถึงมหาภูตทั้งปวง ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม ก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัย
 ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
 ขันธและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม ๑ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือเจตนาอันไปสู่ที่มีการสะสม อาศัยขันธทั้งหลาย
 ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม ๑ ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม อาศัยธรรมอันไปสู่ที่ไม่ม
 การสะสม เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือเจตนาอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม
 อาศัยขันธทั้งหลายอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ๑ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่
 ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือเจตนาอันไปสู่ที่มี
 การสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ อาศัยขันธทั้งหลายอันไปสู่ที่มี

การสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้ คือมหาภูตทั้งหลายอาศัยมหาภูต ๑
ข้างหนึ่งของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม อาศัยธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เกิดขึ้นไม่ไ้
เพราะเหตุปัจจัยนั้น ไม่ได้กล่าวถึงปฏิสนธิ ที่เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะอาหารปัจจัย ไม่ไ้
เพราะอินทรีย์ปัจจัย ไม่ไ้เพราะฌานปัจจัย ไม่ไ้เพราะมคคปัจจัย ไม่ไ้เพราะ
สัมปยุตคปัจจัย ไม่ไ้เพราะวิปยุตคปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างละ ๓ ที่เกิดขึ้นไม่ไ้
เพราะนัตถปัจจัย ไม่ไ้เพราะวิคตปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างละ ๕ ๆ จบปัจจัยนี้
เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในปัจจัยขวว่า ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรม
ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑
ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ๆ ธรรมอันไปสู่ที่
มีการสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้ มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม
เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ทั้งหลาย
ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย ๆ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการ
สะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้ มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็น
ปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดด้วยจิต มีขันธ์ ๑
ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ๆ ธรรมที่มีธรรม
ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้ อาศัย
ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้ เกิดขึ้นเพราะ
เหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม
ก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย
ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น วัตถุมีขันธ์ทั้งหลายเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายมีวัตถุเป็น
ปัจจัย มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสม
ก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้ มีวัตถุเป็นปัจจัย ๆ ธรรมอันไปสู่ที่มีการ
สะสม มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้เป็น
ปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ์ทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสม มีวัตถุ

เป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขั้น ๑
 กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขั้น ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไม่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ เป็นปัจจัย ๑ ๓ ๑ ขั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีวัตถุเป็น
 ปัจจัย ๑ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่
 มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความเหมือนกับตอนต้น
 แปลกแต่ตอนปลายว่า ขั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสม มีวัตถุเป็นปัจจัย ๑
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม
 และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีธรรมอันไปสู่ที่
 มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 ปัจจัยนั้น ข้อความตอนต้นเหมือนกับที่มาแล้ว ส่วนตอนปลายว่า ขั้นทั้งหลาย
 อันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหาภูตทั้งหลาย
 เป็นปัจจัย ดังนี้ สันข้อความในกัณฐกเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐกที่ ๘๐

คัมภีร์พระมหาปฏฐาน

ว่าด้วยปัจจัยวาร ในอาขยคามิตกมาติกา

อาขยคามินุจ เนวอาขยคามินาปจยคามินุจ ธมฺมํ ปจฺจุชา อาขยคามิ ธมฺโม
 เหตุปจฺจุชา อาขยคามินฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปฏฐาน กัณฐกที่ ๘๐ ว่าด้วย
 ปัจจัยวาร ในอาขยคามิตกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
 และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า
 ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
 คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ และวัตถุซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒
 เป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมและไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธ์
 และมหาภูตทั้งหลายซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม
 และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีธรรมอันไปสู่ที่มี
 การสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็น
 ปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธ์ และมหาภูต
 หลหลาย ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีธรรม
 ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสมและไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 ปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ตามที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย ฯ
 ซึ่งมีธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นปัจจัยนั้น ก็คือมีขันธ์ ๑ ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการ
 สะสมเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีธรรม
 ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่
 ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะ
 ปฏิสนธินั้น ขันธ์ทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย จักขวิญญาน มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย
 กายวิญญานมีกายาทนะเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม

Is it

เพราะปัจจัยทั้ง ๓ นนทค มีข้อความอย่างละ ๓ ทั้งนั้น ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการ
 สะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะปัจจัยทั้ง ๓ นั้น คือ ขันธ์ ๓
 กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการ
 สะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ
 เหมือนกับในขอก่อนนั้น เป็นแต่ในข้อมกกล่าวถึงมหากุตด้วยเท่านั้น และกล่าว
 ต่อไปว่า จักขุวิญญาณ มีจักขวายนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณมีกายายนะเป็น
 ปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่
 ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะปัจจัยทั้ง ๓ นั้น ก็มีข้อความ
 เหมือนที่วามาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นปัจจัย
 เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยจนตลอดถึงเพราะอวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกข้อ
 ความไว้ เป็นแต่บอกจำนวนข้อความไว้เท่านั้น ดังนี้ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัจจุนี้ว่า ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรม
 ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอัน
 คิดไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ มีขันธ์ทั้งหลายซึ่งติดไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ
 เป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่
 ใช่ มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็น
 ปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑
 ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ซึ่งเป็นขันธ์ไม่มีเหตุ
 ปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะอเหตุกปฏิสนธิเหมือนกันที่
 เคยมีมาแล้ว ฯ เป็นแต่ในตอนนั้น ท่านพูดถึงมหากุตแห่งอสังขยัตถ์ทั้งหลาย
 เท่านั้น และมีต่อไปว่า จักขุวิญญาณมีจักขวายนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณมี
 กายายนะเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีเหตุ อันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม
 มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย

เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันติดไปกับวิจิกิจณาและอุทธัจจะ
มีวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่
มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
เหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันติดไปกับวิจิกิจณาและอุทธัจจะ มีขันธกับวัตถุซึ่งติดไป
กับวิจิกิจณาและอุทธัจจะเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มี
ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอารมณ์ปัจจัยนั้น เหมือน
กับในปัจจุจวาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย เกิด
ขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ๆ ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นธรรม
ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ อธิปัตติ-
ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีขันธทั้งหลาย ซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นปัจจัย ๆ
ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มี
การสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัย คือ จักขุวิญญาณ มีจักขวา-
ยตนะแห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลายเป็นปัจจัย กายวิญญาณมีกายายตนะเป็นปัจจัย ขันธ
ทั้งหลายไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นปัจจัย ๆ
ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มี
การสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธทั้งหลาย
อันไปสู่ที่มีการสะสมมีวัตถุเป็นปัจจัย ๆ ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีธรรม
ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่
ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ อธิปัตติซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสมมีวัตถุเป็นปัจจัย ๆ
ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการ
สะสมก็ไม่ใช่ มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่
เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไปสู่ที่มี
การสะสม มีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมิมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัยดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่
 ๔๔ การสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไ้
 เพราะอธิปตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็น
 ปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้ มีธรรม
 อันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้
 เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะอธิปตปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์
 และมหาภูตทั้งหลายซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม
 และธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้ มีธรรมอัน
 ไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้
 เป็นปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ เป็นวัตถุอันไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒
 มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และมหาภูตทั้งหลายอันไปสู่มีการ
 สะสมเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสมกับธรรม
 อันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่
 ไ้เพราะอธิปตปัจจัยนั้น คือ อธิปตอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีขันธ์และวัตถุอัน
 ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นปัจจัย ฯ ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะอนันตรปัจจัย ไม่ไ้
 เพราะสมันตรปัจจัย ไม่ไ้เพราะอัญญมัญญปัจจัย ไม่ไ้เพราะอุปนิสสขปัจจัย
 ไม่ไ้เพราะชาติปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างละ ๑ เหมือนกับในปฏิจจวาร ส่วนที่เกิด
 ขึ้นไม่ไ้เพราะปัจเจกชาติปัจจัยนั้น มีข้อความครบทุกประการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 ไม่ไ้เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไ้
 ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้ มีธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นปัจจัย เกิด
 ขึ้นไม่ไ้เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ทั้งหลายอันไป
 สู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการ
 สะสมก็ไม่ไ้ มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไ้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไ้
 เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไ้เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ จักขุวิญญาณมีจักขวาทนะแห่ง

อสังญญัตว์ทั้งหลายเป็นปัจจัย กายวิญญูณ มีกายายตนะเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้ง
หลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ มีวัตถุเป็น
ปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้
ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น
คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสม มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการ
สะสมและที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้ มีธรรมซึ่งไป
สู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไช้
เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสม มีวัตถุเป็น
ปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมิมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย ดังน ๑ ของดข้อความ
ในกัณฑ์นี้ไว้เพียงเท่านั้น

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๑

คัมภีร์พระมหาปฏฐาน

ว่าด้วยปัจจัยวารเป็นต้น ในอาชยคามิตกมาติกา

อาชยคามินฺจ เนวอาชยคามินาปจยคามินฺจ ธมฺมํ ปจฺจยา อาชยคามิ ธมฺโม
อาชยคามิ เอกํ ขนฺธญฺจ วตฺถญฺจชาติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงคัมภีร์พระมหาปฏฐาน กัณฑ์ที่ ๘๑ ว่าด้วย
ปัจจัยวารเป็นต้น ในอาชยคามิตกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการ
สะสมก็ไม่ไช้ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะ

อาเสวนปัจฉิมัน คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุ อันไปสู่ที่มีการสะสมเป็น
 ปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวน-
 ปัจฉิมัน คือ รูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย อันไปสู่
 มีการสะสมเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไป
 สู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะอาเสวนปัจฉิมัน คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม กับวัตถุ
 เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๒ กับวัตถุเป็นปัจจัย และมีขันธ์กับ
 มหาภูตทั้งหลาย ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม
 ก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่
 มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 อาเสวนปัจฉิมัน คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่ง
 ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย เกิด
 ขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจฉิมัน คือ เจตนาอันไปสู่ที่มีการสะสม มีขันธ์ทั้ง
 หลาย อันไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม
 มีธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจฉิมัน
 คือ เจตนาอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีขันธ์ทั้งหลายอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็น
 ปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิด
 ขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจฉิมัน คือ เจตนาอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่
 ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีขันธ์ทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่
 ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เจตนาอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่
 ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ มีวัตถุซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหาร
 และฤดูเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม

ก็ไม่ไฉ่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไฉ่เพราะกัมมปัจจัย นั้น คือ เจตนาอันไปสู่ที่มีการสะสม มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไฉ่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไฉ่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันไปสู่ที่มีการสะสม มีขันธซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม และวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม มีธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไฉ่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันไปสู่ที่มีการสะสม มีขันธกับวัตถุซึ่งไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม มีธรรมซึ่งไปสู่ที่มีการสะสมเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไฉ่เพราะวิปากปัจจัยนั้น ท่านบอกว่า มีข้อความบริบูรณ์ แต่ไม่มีคำกล่าวถึงขณะปฏิสนธิขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่ ไม่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่ มีธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ไฉ่เพราะอาหารปัจจัยนั้น เหมือนกับข้อที่ว่าด้วยอาหารปัจจัยอื่น ๆ ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ไฉ่เพราะอินทรีย์ปัจจัยนั้น คือ รูปขีวตินทรีย์ มีมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นของภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหาร และฤดู และมหาภูตทั้งหลาย แห่งอสังขยสัตว์ทั้งหลาย เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ไฉ่เพราะฌานปัจจัยนั้น คือ วิญญาณ ๔ มีอายตนะ ๕ อันเกิดขึ้นด้วยอาหาร และฤดู และจักขวาทนะแห่งอสังขยสัตว์ทั้งหลายเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ไฉ่เพราะมคคปัจจัยนั้น คือ ขันธอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไฉ่ ซึ่งเป็นของไม่มีเหตุปัจจัย และมหาภูตทั้งหลาย มีมหาภูต ๑ แห่งอสังขยสัตว์ทั้งหลายเป็นปัจจัย จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะ

เป็นปัจจัย กายวิญญาณ มีกายายตนะเป็นปัจจัย จันทรอันไม่มีเขต อันไปสที่
 กับการสะสมก็ไม่ใช่ ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะสัมปยุตตปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัยนี้ มีข้อความอย่างละ ๓
 คล้ายกับในปัจจุจวาร ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะนัตถปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิคต-
 ปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างละ ๕ จบปัจจัยนี้เพียงเท่านั้น ส่วนในนิสสวารคล้าย
 กับในปัจจุจวาร

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในสังสัฏฐวารว่า ธรรมอันไปสที่มีการสะสมคลุกคลี
 กับธรรมอันไปสที่มีการสะสม เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันทร ๓ คลุกคลี
 กับจันทร ๑ ซึ่งไปสที่มีการสะสม จันทร ๒ คลุกคลีกับจันทร ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสที่ไม่มีการสะสม คลุกคลีกับธรรมอันไปสที่ไม่มีการสะสม
 เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันทร ๓ คลุกคลีกับจันทร ๑ ซึ่งไปสที่ไม่
 มีการสะสม จันทร ๒ คลุกคลีกับจันทร ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ คลุก
 คลีกับธรรมซึ่งไปสที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันทร ๓ คลุกคลีกับจันทร ๑ ซึ่งไปสที่มีการสะสมก็
 ไม่ใช่ ไปสที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ จันทร ๒ คลุกคลีกับจันทร ๒ ส่วนในขณะ
 ปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสที่มีการสะสม คลุกคลีกับธรรมอันไปสที่มีการสะสม เกิด
 ขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย ตลอดถึงเพราะอวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อ
 ความไว้ เป็นแต่บอกกำหนดข้อความเท่านั้น จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัจจนีย์ว่า ธรรมอันไปสที่มีการสะสม คลุกคลี
 กับธรรมอันไปสที่มีการสะสม เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอัน
 คิดไปกับวิจิกิจฉา และอุทธัจจะ คลุกคลีกับจันทรทั้งหลาย ซึ่งคิดไปกับวิจิกิจฉา
 และอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ คลุก
 คลีกับธรรมอันไปสที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันทร ๓ คลุกคลีกับจันทร ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งไป

สัทมการสะสมกัไม่ไช่ ไปสัทที่ไม้มการสะสมกัไม่ไช่ ชั้น ๒ คลุกคลักกับ
ชั้น ๒ ส่วนในขณะอเหตุกปฏิสนธิณัน ทานละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสัทมการสะสม คลุกคลักกับธรรมอันไปสัทมการสะสม เกิด
ขึ้นไม่ไช่เพราะอธิปัตติปัจจัย ไม่ไช่เพราะปุเรชาตปัจจัย ไม่ไช่เพราะปัจฉาชาตปัจจัย
ไม่ไช่เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ คลุกคลักกับชั้น ๑ ซึ่งไปสัทมการสะสม
ชั้น ๒ คลุกคลักกับชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสัทมการสะสมกัไม่ไช่ ไปสัทที่ไม้มการสะสมกัไม่ไช่ คลุกคลัก
กับธรรมอันไปสัทมการสะสมกัไม่ไช่ ไปสัทที่ไม้มการสะสมกัไม่ไช่ เกิดขึ้น
ไม่ไช่เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ คลุกคลักกับชั้น ๑ ซึ่งไปสัทมการ
สะสมกัไม่ไช่ ไปสัทที่ไม้มการสะสมกัไม่ไช่ ส่วนในขณะปฏิสนธิณัน ทาน
ละข้อความไว้ ๑ ที่เกิดขึ้นไม่ไช่เพราะกัมมปัจจัย ไม่ไช่เพราะวิปากปัจจัย
ไม่ไช่เพราะฉานปัจจัย ไม่ไช่เพราะมคคปัจจัย ไม่ไช่เพราะวิปปยุตตปัจจัยนั้น
ท่านมิได้แจกข้อความไว้ เป็นแต่บอกจำนวนไว้เท่านั้น ๑ จบสังสังขวารเพียง
เท่านั้น ส่วนสัมปยุตตวารนั้น ท่านบอกว่าคล้ายสังสังขวาร

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมอันไปสัทมการสะสม เป็น
เหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไปสัทมการสะสมนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันไปสัทมการสะสม
เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสัทมการสะสม เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไปสัทมการสะสม
กัไม่ไช่ ไปสัทที่ไม้มการสะสมกัไม่ไช่ นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันไปสัทมการสะสม
เป็นเหตุปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสัทมการสะสม เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไปสัทมการสะสม
และไปสัทมการสะสมกัไม่ไช่ ไปสัทที่ไม้มการสะสมกัไม่ไช่ นั้น คือ เหตุทั้งหลาย
อันไปสัทมการสะสม เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย อันประกอบกัน และแห่ง
รูปทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสัทที่ไม้มการสะสม เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไปสัทที่ไม้มการ
สะสมนั้น ท่านบอกว่า มีข้อความ ๓ แต่ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั่นคือ เหตุทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหตุทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งกตัตตารูปทั้งหลายดังนี้ •

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถิ่อศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วพิจารณา พิจารณาสิ่งที่เคยประพฤติดีมาแล้ว ออกจากมานแล้ว พิจารณามาน พระเสขะทั้งหลาย พิจารณากิเลสทีละแล้ว พิจารณากิเลสทั้งหมดแล้ว รู้จักกิเลสที่เคยกำเรบไว้แล้ว พระเสขะหรือปถชนทั้งหลาย ย่อมเห็นแจ้งขันธทั้งหลายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วยินดี เพลิดเพลิน ปราภสังนั้นแล้ว รากะและทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัสก็เกิดขึ้น และรู้จักจิตของผู้จิตอันไปสู่ที่มีการสะสม ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสาัญญาตณกสฺส เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งวิญญาณัญญาตณะ อากิญจัญญาตณกสฺส เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งเนวสัญญานาสัญญาตณกสฺสทั้งหลาย อันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งอิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปลตญาณ อนาคตังสญาณ ดังนี้ •

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั่นคือ พระอรหันต์ ย่อมพิจารณา กิเลสทีละแล้ว ย่อมรู้จักกิเลสที่เคยกำเรบไว้แล้ว ย่อมเห็นแจ้งขันธทั้งหลาย อันไปสู่ที่มีการสะสมว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ย่อมรู้จักจิตของผู้พร้อมด้วยจิตอันไปสู่ที่มีการสะสม ด้วยเจโตปริยญาณ พระอเสขะหรือปถชนทั้งหลาย ย่อมเห็นแจ้งขันธทั้งหลาย อันไปสู่ที่มีการสะสมว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ เมื่อกุศลดับไป วัฏฏะก็เกิดขึ้น เพราะมีกุศลนั้นเป็นอาร์มมณ บุคคลย่อมยินดี เพลิดเพลิน ขันธทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการ

สะสม ปราภสั้งนั้นแล้ว รากะและโทมนัสก็เกิดขึ้น เมื่ออกุศลดับไป วิบากก็เกิดขึ้น เพราะมีอกุศลนั้นเป็นอารมณ์ อากาสาัญญาขตณกุศล เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งวิญญูญาณัญญาขตวิบาก และแห่งกิริยา อากิญจัญญาขตณกุศล เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งเนวสัญญานาสัญญาขตวิบาก และแห่งกิริยา ชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่ทำการสะสม เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ และบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมปคตญาณ อนาคตังสญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ทำการสะสม เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่ทำการสะสมนั้น คือ พระเสขะทั้งหลายออกจากมรรค แล้วพิจารณาพรรคคิด รู้จักจิตของผู้จิตอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ด้วยเจโตปริยญาณก็ดี ชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ และบุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอารมณ์ปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่ทำการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั่น คือ พระอรหันต์ออกจากมรรค แล้วพิจารณาพรรคคิด รู้จักจิตของผู้จิตอันไปสู่ที่ทำการสะสม ด้วยเจโตปริยญาณก็ดี ชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่ทำการสะสม เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ทำการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่ทำการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั่น คือ พระอรหันต์ย่อมพิจารณาผลและนิพพาน นิพพาน เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งผล และแห่งการนึก พระอรหันต์ ย่อมเห็นแจ้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุ และชั้นทั้งหลาย อันไปสู่ที่ทำการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ย่อมเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียง ด้วยทิพพโสต รู้จักจิตของผู้จิตอันไปสู่ที่ทำการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสาัญญาขตกิริยา เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งวิญญูญาณัญญาขตกิริยา อากิญจัญญาขตกิริยา เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งเนวสัญญานาสัญญาขตกิริยา รูปลายตนะ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งจักขุวิญญูญาณ โผฏฐัพพะตนะ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งกาย

วิญญาน ขันธ์ทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่
เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งอิทธิวิญญาน และเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ
อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ คัมภีร์ ๑ ๆ ของคณโอความในกัณฐ์นี้ไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ คัวยประการณํ ๑

กัณฐ์ที่ ๘๒

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยบัญญัติหาการ ในอาชยคามิตกมาตिका

เนวาชยคามิ นาปจยคามิ ธมฺโม อาชยคามิสฺส ธมฺมสฺส อารม-
มณฺญปจฺเจยน ปจฺจโย เสกฺขา ผลํ ปจฺจเวกฺขนฺตติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฐ์ที่ ๘๒ ว่าด้วย
บัญญัติหาการ ในอาชยคามิตกมาตिका สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธร-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานว่า
ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอาร์มมณ-
ปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมนั้น คือ พระเสขะทั้งหลายย่อมพิจารณา
ผล ย่อมพิจารณานิพพาน นิพพานเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่ง
ความผ่องใส พระเสขะหรือปุถุชนทั้งหลาย ย่อมเห็นแจ้ง ตา หู จมูก
ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุ และขันธ์ทั้งหลาย
อันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ว่าเป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน ประารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะและ
ทิฏฐิ วิจิกิฉา โทมนัส และได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต

รู้จักจิตของผู้นั้นอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ด้วย
เจโตปริยญาณ ขันธ์ทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสม
ก็ไม่ใช่ เป็นอรัมมณบัจจย แห่งอิทธิวญาณ และเจโตปริยญาณ บุพเพ-
นิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอา-
รัมมณบัจจยแห่งธรรม อันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมนั้น คือ นิพพานเป็นอรัมมณบัจจย
แห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งธรรม อันไปสู่ที่มีการ
สะสมนั้น คือ มีอรัมมณเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่ามีอรัมมณ
เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน ถิอศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วย่อมทำสิ่งทั้ง ๓ นั้น
ให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ทำสิ่งที่ตนประพฤติกมาในก่อนให้เป็นใหญ่ แล้ว
พิจารณา ออกจากมานำมานให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ทำขันธ์ทั้งหลายอันไปสู่
ที่สะสมให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพลิดเพลิน ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่ แล้วก็เกิด
ราคะทณฺฑิ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไปสู่ที่มีการ
สะสม เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งขันธ์อันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งธรรม อันไปสู่ที่มีการ
สะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไชนั้น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑
คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอธิปัตติ-
บัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งธรรม อันไปสู่ที่มีการ
สะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไชนั้น คือ
มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไป
สู่ที่มีการสะสม เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งธรรม อันไปสู่ที่ไม่ม
ีการสะสมนั้น คือ มีอรัมมณเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอรัมมณเป็นใหญ่นั้น คือ
พระเสขะออกจากมรรคแล้วพิจารณา ดังนี้

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั่น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระอรหันต์ออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั่น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั่น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระอรหันต์ทำผลให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ทำนิพพานให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งผล ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่มีการสะสมนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระเสขะทั้งหลาย ทำผลและนิพพานให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภ และแห่งความผ่องใส บุคคลทำจักษุเป็นต้น ให้เป็นใหญ่แล้วยินดีเพลิดเพลิน ทำสิ่งเหล่านั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดราคะ และทิฏฐิ วิจิกิจฉา โทมนัส ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งมรรค ๑ ล ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ทำการสะสม เป็นสมันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่ทำการ
สะสมนั้น เหมือนกับในอนันตรปัจจัย ๓ ข้อความ ๘ อย่าง ในสหชาติปัจจัย

นั้น เหมือนกันในสหชาติปัจจัยที่มีมาในปฏิจวาร ๑ ข้อความ ๓ อย่างใน
อัญญมัญญปัจจัย เหมือนในอัญญมัญญปัจจัยที่มีในปฏิจวาร ๑ ในนิสสย-
ปัจจัย เหมือนกับในนิสสยปัจจัยที่มีมาในปัจจยวาร ไม่มีการแตกต่างกัน
อย่างไร ท่านบอกว่าในข้อนี้ มีข้อความ ๑๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ทำการสะสม เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่
การสะสมนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า
อาศัยปกตินั้น คือ บุคคลทั้งหลายอาศัยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัณเฑาะว์ ราคะ
โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา แล้วก็ให้ทาน ถิโสศีล ทำอุโบสถกรรม
ทำให้เกิดฉานวิปัสสนา อภิญญาสมาบัติ ฌานสมาบัติ ทำสังฆเภท ศรัทธา ศีล สุตะ
จาคะ บัณเฑาะว์ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนานั้น
ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธา และบัณเฑาะว์ ราคะ ความปรารถนาอันไปสู่ที่
การสะสม การบริกรรมฌานต่าง ๆ ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งฌานต่าง ๆ ฌาน
ชั้นต่ำเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งฌานชั้นสูง ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ทำการสะสม เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่ไม่
มีการสะสมนั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ
การบริกรรมมรรคขั้นแรก เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งมรรคขั้นแรก การบริกรรม
มรรคขั้น ๔ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งมรรคขั้นที่ ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ทำการสะสม เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่
การสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่เช่นนั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
ปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ
บัณเฑาะว์ จาคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนาแล้ว ก็ทำตนให้
เร่าร้อน ได้รับทุกข์ซึ่งมีการแสวงหาเป็นต้นเหตุ ศรัทธาเป็นต้น อันไปสู่ที่
การสะสมนั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งศรัทธาและบัณเฑาะว์ ราคะ ความ
ปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย ผลสมาบัติ กรรมที่เป็นกุศล และอกุศล
เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งวิชา ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่
ไม่มีการสะสมนั้น คือ อาศัยปกติ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ มรรคขั้นแรก

เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งมรรคชนธ ๒ มรรคชนธ ๓ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่ง
มรรคชนธ ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่มีการ
สะสมนั้น คือ อาสยอารมณ์ ๑ อาสยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาสยปกตินั้น คือ พระเสขะ
ทั้งหลาย อาสยมรรคแล้วทำให้เกิดสมาบัติที่ยังไม่เกิด เข้าสมาบัติที่เกิดขึ้นแล้ว เห็น
แจ้งสังขารทั้งหลายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ มรรคเป็นอุปนิสสย-
ปัจจัยแห่งปฏิสัมภิทา ๔ และแห่งความฉลาดในฐานะ และไม่ใช่วุฑฺฒาณะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่
มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่นั้น คือ อาสยอารมณ์ ๑
อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาสยปกตินั้น คือ พระอรหันต์
อาสยมรรคแล้ว ก็ทำให้เกิดกิริยาสมาบัติที่ยังไม่เกิด เข้ากิริยาสมาบัติที่เกิดขึ้นแล้ว
เห็นแจ้งสังขารทั้งหลายว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ มรรคเป็นอุปนิสสย-
ปัจจัยแห่งปฏิสัมภิทา ๔ และแห่งความฉลาดในฐานะ และไม่ใช่วุฑฺฒาณะ และ
เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งผลสมาบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็น
อุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็
ไม่ใช่นั้น คือ อาสยอารมณ์ ๑ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ๑ คำว่า
อาสยปกตินั้น คือ บุคคลอาสยความสุขกาย ความทุกข์กาย อาสยฤๅ และ
โภชนะ เสนาสนะแล้ว ก็ทำตัวให้เดือดร้อน ความสุขกาย ความทุกข์กาย
ฤๅ และโภชนะ เสนาสนะนั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งความสุขกาย ทุกข์กาย
และผลสมาบัติ พระอรหันต์อาสยความสุขกาย ทุกข์กาย ฤๅ โภชนะ เสนาสนะ
แล้วทำให้เกิดกิริยาสมาบัติที่ยังไม่เกิด เข้ากิริยาสมาบัติที่เกิดขึ้นแล้ว เห็นแจ้ง
สังขารทั้งหลายว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็น
อุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่มีการสะสมนั้น คือ อาสยอารมณ์ ๑ อาสย

อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยความ
สุขกาย ทุกข์กาย ฤๅ โภชนะ เสนาสนะ แล้วก็ให้ทาน ตลอดถึงทำสมาบัติ
ให้เกิด และฆ่าสัตว์ ทำสงฆ์ให้แตกกัน ความสุขกายเป็นต้นนั้น เป็นอุปนิสสย-
ปัจจัยแห่งศรัทธา และปัญญา รากะ ความปรารถนาอันไปสู่ที่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็น
อุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่มีการสะสมนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑
อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัย
ความสุขกายเป็นต้น แล้วก็ตามรรคให้เกิด ความสุขกายเป็นต้นนั้น เป็นอุปนิสสย-
ปัจจัยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นปุเร-
ชาตปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่
นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อน
นั้น คือ พระอรหันต์ย่อมเห็นแจ้งจักขุเป็นต้นว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
บังคับไม่ได้ ย่อมแลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพพโสต รูปลายตนะ
เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โสณัฐพพายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่ง
กายวิญญาณ ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยตนะ เป็นปุเรชาตปัจจัย
แห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็น
ปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสม
ก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็น
ปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่มีการสะสมนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑
มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ พระเสขะหรือปุถุชน
ทั้งหลาย ย่อมเห็นแจ้งจักขุเป็นต้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้
แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน ปรารถนาสิ่งนั้นแล้ว รากะและโหมนัสก็เกิดขึ้น บุคคลย่อม
ได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น
คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไปสู่ที่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็น
ปุโรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมนั้น คือ มีวัตถุเกิดก่อน ๆ คำว่า
มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุโรชาตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไปสู่ที่ไม่มี
การสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นปัจจัยขาดปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่
การสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๆ
คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลาย อันไปสู่ที่มีการสะสม เป็น
ปัจจัยขาดปัจจัยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นปัจจัยขาดปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่
มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๆ
คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลาย อันไปสู่ที่มีการสะสม เป็น
ปัจจัยขาดปัจจัยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็น
ปัจจัยขาดปัจจัยแห่งธรรม อันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็
ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ได้แก่ขันธอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่
ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นของเกิดภายหลังแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑ ๆ
สนนออกความในเทศนากัณฺฐนเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺฐที่ ๘๓

คัมภีร์พระมหาปิฎกฐาน

ว่าด้วยปัจจัยขวาร ในอาชยคามิตกมาติกา

อาชยคามิ ชมฺโม อาชยคามิสฺส ชมฺมสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย
ปุริมา ปุริมา อาชยคามิติ.

เน บัคน อาทมภาเพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๘๓ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในอาชยคามิตกมาตกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า
ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมเป็นอาเสวนบัจจยันไปสู่ที่มีการสะสมนั้น คือ ชั้น
ทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจจยันแห่งชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่ม
การสะสมหลัง ๆ อนุโลมเป็นอาเสวนบัจจยันแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส ดังนี้ •

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอาเสวนบัจจยันแห่งธรรมอันไปสู่ที่ไม่ม
การสะสมนั้น คือ โคตรภูเป็นอาเสวนบัจจยันแห่งมรรค ความผ่องใสเป็นอาเสวน-
บัจจยันแห่งมรรค ดังนี้ •

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็น
อาเสวนบัจจยันแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่
นั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่
ก่อน ๆ เป็นอาเสวนบัจจยันแห่งชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่
ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่หลัง ๆ ดังนี้ •

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นกัมมบัจจยันแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม
นั้น คือ เจตนาอันไปสู่ที่มีการสะสมเป็นกัมมบัจจยัน แห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบ
กัน ดังนี้ •

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นกัมมบัจจยันแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม
ก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ไช้นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน • เป็นของมีขณะ
ต่างกัน • ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันไปสู่ที่มีการสะสมเป็น
กัมมบัจจยันแห่งวิบากชั้น และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ •

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นกัมมบัจจยันแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการ
สะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ คือ จิตเจตนาอัน

ไปส^{๔๔}ทมการสะสม เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปส^{๔๕}ที่ไม่มีการสะสม เป็นกัมมปัจจัยอันไปส^{๔๖}ที่ไม่มีการสะสม
นั่น คือ เจตนาอันไปส^{๔๗}ที่ไม่มีการสะสม เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบ
กัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปส^{๔๘}ที่ไม่มีการสะสม เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไปส^{๔๙}ทมการ
สะสมที่ไม่ใช่^{๕๐}นั่น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ คำว่า เป็น
ของเกิดด้วยกันนั่น คือ เจตนาอันไปส^{๕๑}ที่ไม่มีการสะสม เป็นกัมมปัจจัยแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกัน คือ เจตนาอันไปส^{๕๒}ที่ไม่มี
การสะสม เป็นกัมมปัจจัยแห่งวิบากขันธ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปส^{๕๓}ที่ไม่มีการสะสม เป็นกัมมปัจจัยอันไปส^{๕๔}ที่ไม่มีการสะสม
และไปส^{๕๕}ที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่ ไปส^{๕๖}ที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่^{๕๗} นั่น คือ เจตนา
อันไปส^{๕๘}ที่ไม่มีการสะสม เป็นกัมมปัจจัย แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปส^{๕๙}ทมการสะสมที่ไม่ใช่ ไปส^{๖๐}ที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่ เป็น
กัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไปส^{๖๑}ทมการสะสมที่ไม่ใช่ ไปส^{๖๒}ที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่
นั่น คือ เจตนาอันไปส^{๖๓}ทมการสะสมที่ไม่ใช่ ไปส^{๖๔}ที่ไม่มีการการสะสมที่ไม่ใช่ เป็น
กัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนใน
ขณะปฏิสนธิ^{๖๕}นั้น เจตนาอันไปส^{๖๖}ทมการสะสมที่ไม่ใช่ ไปส^{๖๗}ที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่
เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย
ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปส^{๖๘}ทมการสะสมที่ไม่ใช่ ไปส^{๖๙}ที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่ เป็น
วิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไปส^{๗๐}ทมการสะสมที่ไม่ใช่ ไปส^{๗๑}ที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่
นั่น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นวิปากอันไปส^{๗๒}ทมการสะสมที่ไม่ใช่ ไปส^{๗๓}ที่ไม่มีการสะสม
ที่ไม่ใช่ เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ ๓ ส่วนในขณะปฏิสนธิ^{๗๔}นั้น ขันธ์ทั้งหลาย
เป็นวิปากปัจจัยแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม นั้น และเป็นอินทรีย์ปัจจัย ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั่น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกายัน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั่น คือ เป็นของด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกายัน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั่น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิชั้น ชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ จักขวาทคณเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายาทคณเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ จักขุเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย อันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกายันซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็น
วิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๆ คำว่า
เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลาย อันไปสู่ที่ไม่ม
ีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการ
สะสมนั้น คือ ขั้น ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอรรถปัจจัยแห่งขั้น ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอรรถปัจจัย แห่งธรรมไปสู่ที่มีการสะสม
ก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิด
ภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่ไม่มีการ
สะสม เป็นอรรถปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น
คือ ขั้นทั้งหลายอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม
และแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่มีการไม่สะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่ม
ีการสะสมก็ไม่ใช่นั้น คือ ขั้น ๑ ซึ่งไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอรรถปัจจัยแห่งขั้น ๓
และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขั้น ๒ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขั้น ๒ ส่วนธรรม
อันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมนั้น ก็มีข้อความ ๓ อย่างทั่วมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็น
อรรถปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่นั้น
คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็น
อาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขั้น ๑ ซึ่งไป
สู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขั้น ๓
และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขั้น ๒ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขั้น ๒ ส่วนในขณะ
ปฏิสนธินั้น ขั้นทั้งหลายเป็นอรรถปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นอรรถปัจจัยแห่ง
ขั้นทั้งหลาย มหาภูต ๑ เป็นอรรถปัจจัยแห่งมหาภูต ๓ ๆ ล ๆ คำว่า เป็นของ
เกิดก่อนนั้น คือ พระอรหันต์เล็งเห็นจักษุตลอดถึงวัตถุว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ บังคับไม่ได้ เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพพโสต รูปายตนะ

เป็นอรรถปัจจัยแห่งจักขวัญญาณ โผฏฐัพพะยาตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวัญญาณ
 จักขวาตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่งจักขวัญญาณ กายาตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่งกาย
 วัญญาณ วัตถุเป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายซึ่งไปสู่หมกการสะสมก็ไม่ใช่ ไปส
 ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลาย
 อันไปสู่หมกการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายน
 ซึ่งเกิดก่อน ฯ อาหารที่เป็นคำ ฯ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายน รูปชีวิตินทรีย์
 เป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่หมกการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็น
 อรรถปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่หมกการสะสมนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ฯ คำว่า เป็น
 ของเกิดก่อนนั้น คือ พระเสขอริยปถุชนทั้งหลายเล็งเห็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
 รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
 แล้วยินดีเพลิดเพลิน ปราภาสังแล้ว รากะ ที่เกิดขึ้น บุคคลย่อมเห็นรูปด้วย
 ทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต วัตถุอันเป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย
 ซึ่งไปสู่หมกการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่หมกการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็น
 อรรถปัจจัยแห่งธรรมซึ่งไปสู่สที่ไม่มีการสะสมนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ฯ คำว่า
 เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุที่ไม่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่หมกการสะสม และธรรมอันไปสู่หมกการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสที่
 ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่หมกการสะสมนั้น คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
 คือ ขันธ ๑ กับวัตถุ ซึ่งไปสู่หมกการสะสม เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็น
 อรรถปัจจัยแห่งขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่หมกการสะสม และธรรมอันไปสู่หมกการสะสมก็ไม่ใช่ ไป
 สที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่สที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่
 ไปสที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิด
 ภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
 ขันธและมหาภูตทั้งหลายอันไปสู่หมกการสะสม เป็นอรรถปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้น

ด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือชั้นธอนไปสู่ที่มีการสะสมกับ
อาหารเป็นคำ ฯ เป็นอติปัจจัยแห่งกายนี้ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น
คือชั้นธอนไปสู่ที่มีการสะสมกับรูปชีวิตินทรีย์ เป็นอติปัจจัยแห่งกตัตตารูป
ทั้งหลายดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมที่ไม่ใช่
ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่ เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และที่
เป็นนัตติปัจจัย เป็นวิคตปัจจัย อวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกข้อความไว้เป็น
แต่บอกจำนวนไว้เท่านั้น ดังนี้ ๑ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในปัจจัยว่า ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็น
อาร์มมณปัจจัยตลอดถึงเป็นสหชาตปัจจัย อุปนิสสปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่มี
การสะสมดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอุปนิสสปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการ
สะสมดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นสหชาตปัจจัย อุป-
นิสสปัจจัย บิณฑาชาตปัจจัย กัมมปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม
ที่ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมเป็นสหชาตปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการ
สะสม และแห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมที่ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นสหชาตปัจจัย อุปนิสสปัจจัย แห่ง
ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมเป็นอาร์มมณปัจจัย อุปนิสสปัจจัย แห่ง
ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสส-
ปัจจัย บิณฑาชาตปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมที่ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการ
สะสมที่ไม่ใช่ และไปสู่ที่มีการสะสมที่ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์ปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย บังจฉาชาติปัจจัย อาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอารมณ์ปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสม ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไม่มีการสะสมก็ไม่ไชนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดก่อน เป็นของเกิดภายหลัง เป็นอาหาร เป็นอินทรีย์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่ไม่มีการสะสมนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสม และธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ใช่ ไปสู่ที่ไม่มีการสะสมก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมอันไปสู่ที่มีการสะสมก็ไม่ไชนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดภายหลัง เป็นอาหาร เป็นอินทรีย์ดังนี้ ๑ ๆ จมปัจจัย ส่วนในอนุโลมปัจจัย และปัจจัยยานโลมนั้นมีแต่ท่านบอกจำนวนข้อความไว้เพียงเท่านั้น และจบอาจยคามติกมาติกาเพียงเท่านั้น

เอวံ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๔

คัมภีร์พระมหาปฏฐาน

ว่าด้วยปฏิจจวาร ในเสขติกมัตติกา

เสกขัม ชมมัม ปฏิจจ เสกโข ชมโม อุปปชชาติ เหตุปัจจยา เสกขัม
เอกัม ขนธัม ปฏิจจ ตโยติ.

ณ บัณฑิต^๕ อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์พระมหาปฏฐาน กัณฑ์ที่ ๘๔ ว่าด้วย
ปฏิจจวาร ในเสขติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
ธรรมของอุคคก^๖ ซึ่งจะเรียกต่อไปตามคำบาลีว่า เสขธรรม อาศัยเสขธรรม
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นของพระเสขะ
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่
อาศัยอเสขธรรม เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
ขันธ์ทั้งหลาย ของพระเสขะ ฯ ธรรมของพระเสขะ และของพระเสขะ
ที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระเสขะ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ของพระเสขะ
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมของพระอเสขะ อาศัยธรรมของพระอเสขะ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นของพระอเสขะ ฯ ธรรมของพระ
เสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระอเสขะ เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายของพระ
เสขะ ฯ ธรรมของพระอเสขะ และของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะ
ที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระอเสขะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓

กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ของพระอเสชะ ชั้น ๒ อาศัย
ชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสชะที่ไม่ใช่ ของพระอเสชะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
เสชะที่ไม่ใช่ ของพระอเสชะที่ไม่ใช่ นั้น คือ ชั้น ๓ กับรูป อันเกิดขึ้นด้วย
จิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นของพระเสชะที่ไม่ใช่ ของพระอเสชะที่ไม่ใช่ ชั้น ๒
อาศัยชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น วัตถุอาศัยชั้นทั้งหลาย ซึ่งเป็นของ
พระเสชะที่ไม่ใช่ ของพระอเสชะที่ไม่ใช่ ชั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓
อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กตัตตารูป
อุปาทายรูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสชะที่ไม่ใช่ ของพระอเสชะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของ
พระเสชะ และของพระเสชะที่ไม่ใช่ ของพระอเสชะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะ
เหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น และมหาภูตทั้งหลายของ
พระเสชะ ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสชะที่ไม่ใช่ ของพระอเสชะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
อเสชะ และของพระเสชะที่ไม่ใช่ ของพระอเสชะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นและมหาภูตทั้งหลาย ของพระ
อเสชะ ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสชะ อาศัยธรรมของพระเสชะ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณ-
ปัจจัย เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น ไม่มีข้อกล่าวถึงปฏิสนธิ ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะ
อนันตรปัจจัย เพราะสมันตรปัจจัย เพราะสหชาติปัจจัยนั้น ท่านบอกว่า
ควรกล่าวถึงมหาภูตทั้งปวง ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัย เพราะนิสสย
ปัจจัย เพราะอุปนิสสปัจจัย เพราะปุเรชาติปัจจัย เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น
คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นของพระเสชะ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒
ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสชะที่ไม่ใช่ ของพระอเสชะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
เสชะที่ไม่ใช่ ของพระอเสชะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๒
อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นของพระเสชะที่ไม่ใช่ เป็นของพระอเสชะที่ไม่ใช่ ชั้น ๒

อาศัยขันธ ๒ ๆ ส่วนที่เกิดขึ้น เพราะกัมมปัจจัย เพราะวิปากปัจจัยนั้น คือ
ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งเป็นวิปากเป็นของพระเสขะ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ๆ
ในข้อนี้ ท่านบอกไว้ว่ามีข้อความ ๓ ตามที่ถามมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของพระอเสขะ อาศัยธรรมของพระอเสขะ เกิดขึ้นเพราะวิปากปัจจัย
นั้น คือ ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๓ ซึ่งเป็นของพระอเสขะ ๆ ในข้อนี้ ท่านก็บอก
ไว้ว่ามีข้อความ ๓ ตามที่ถามมาแล้ว ดังนี้

ธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
เสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะวิปากปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓
กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งเป็นวิปาก เป็นของพระเซกะที่
ไม่ใช่ เป็นของพระอเสขะที่ไม่ใช่ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
นั้น วัตถุอาศัยขันธทั้งหลาย ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑
ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
เสขะ และของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะวิปาก
ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเป็น
ของพระเสขะ เป็นวิปาก ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
อเสขะ และของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะวิปาก
ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเป็น
ของพระอเสขะ ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสขะ อาศัยธรรมของพระเสขะ เกิดขึ้นเพราะอาหารปัจจัย
อินทริยปัจจัย ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย วิปปยุตตปัจจัย อตถิ
ปัจจัย นัตถิปัจจัย วิคตปัจจัย อวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ เป็น
แต่บอกกำหนดไว้เท่านั้น ๆ จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัจจุันนี้ว่า ธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของ
พระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย

ขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งเป็นของพระเสขะก็ไม่ใช่ เป็นของพระอเสขะก็ไม่
ใช่ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ส่วนในอเนกปฏิสนธินี้ วัตถุอาศัยขันธทั้งหลาย
ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหาร
และฤดู เป็นของอสัญญสัตว์ทั้งหลาย อาศัยมหาภูต ๑ โมหะอันติดไปกับ
วิจิจฉาและอุทัจจะ อาศัยขันธทั้งหลาย อันติดไปกับวิจิจฉาและอุทัจจะ
ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
เสขะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มณปัจฉัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
ขันธทั้งหลายของพระอเสขะ ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
อเสขะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มณปัจฉัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
ขันธทั้งหลายของพระอเสขะ ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
เสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มณปัจฉัยนั้น คือ
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลาย ของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระ
อเสขะที่ไม่ใช่ ส่วนในขณะปฏิสนธินี้ วัตถุอาศัยขันธทั้งหลาย มหาภูต ๑
แห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและ
ฤดู อาศัยมหาภูต ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
เสขะ และของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะอาร์มณปัจฉัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูต
ทั้งหลาย ของพระอเสขะ ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
อเสขะ และธรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะอาร์มณปัจฉัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้ง
หลายของพระอเสขะ ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสขะ อาศัษธรรมของพระเสขะ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะอธิ-
ปัตติปัจจัยนั้น คือ ความเป็นใหญ่ของพระเสขะ อาศัษันธ์ทั้งหลายของพระ
เสขะ ฯ ธรรมของพระอเสขะ อาศัษธรรมของพระอเสขะ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะ
อธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ความเป็นใหญ่ของพระอเสขะ อาศัษันธ์ทั้งหลายของ
พระอเสขะ ฯ ธรรมของพระเสขะก็ไม่ไช้ ของพระอเสขะก็ไม่ไช้ อาศัษธรรม
ของพระเสขะก็ไม่ไช้ ของพระอเสขะก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะอธิปัตติ-
ปัจจัยนั้น มีข้อความบริบูรณ์ ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะอนันตรปัจจัย ไม่ไช้
เพราะสมนันตรปัจจัย ไม่ไช้เพราะอัญญมัญญปัจจัย ไม่ไช้เพราะอุปนิสสปัจจัย
ไม่ไช้เพราะปุเรชาตปัจจัยนั้น คล้ายกับในกุสลติกมัตถิกา ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ไช้
เพราะปัจฉาชาตปัจจัยนั้นท่านมิได้ว่าไว้อย่างไร เป็นแต่ละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ ันธ์ ๓ อาศัษันธ์ ๑ ซึ่ง
เป็นวิบาก เป็นของพระเสขะ ันธ์ ๒ อาศัษันธ์ ๒ ฯ ธรรมของพระ
เสขะก็ไม่ไช้ ของพระอเสขะก็ไม่ไช้ อาศัษธรรมของพระเสขะก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นไม่ไช้
เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษันธ์ทั้งหลายของพระ
เสขะ ฯ ธรรมของพระเสขะ และธรรมของพระเสขะก็ไม่ไช้ ของพระอเสขะ
ก็ไม่ไช้ อาศัษธรรมของพระเสขะ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ
พันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษพันธ์ ๑ ซึ่งเป็นของพระเสขะ อัน
เป็นฝ่ายวิบาก พันธ์ ๒ อาศัษพันธ์ ๒ ฯ ธรรมของพระอเสขะ อาศัษธรรม
ของพระอเสขะ เกิดขึ้นไม่ไช้ เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อ
ความ ๓ ฯ ธรรมของพระเสขะก็ไม่ไช้ ของพระอเสขะก็ไม่ไช้ อาศัษธรรม
ของพระเสขะก็ไม่ไช้ ของพระอเสขะก็ไม่ไช้ เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะอาเสวนปัจจัย
นั้น คือ พันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษพันธ์ ๑ ซึ่งเป็นของพระ
เสขะก็ไม่ไช้ เป็นของพระอเสขะก็ไม่ไช้ พันธ์ ๒ อาศัษพันธ์ ๒ ส่วนที่อาศัษ
ธรรมของพระเสขะ และอาศัษธรรมของพระเสขะก็ไม่ไช้ ของพระอเสขะก็ไม่ไช้นั้น
ท่านบอกว่า มีข้อความ ๘ แต่ท่านไม่ได้จำแนกไว้ ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ไช้เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาของพระเสขะ อาศัษพันธ์
ทั้งหลายของพระเสขะ ฯ ธรรมของพระเสขะก็ไม่ไช้ ของพระอเสขะก็ไม่ไช้

ใช้ อาศัยกรรมของพระเสขะ ที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
กัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่อาศัยขันธ
ทั้งหลายของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑
ซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู ดังนี้

กรรมของพระเสขะ อาศัยกรรมของพระเสขะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
วิปากปัจจัยนั้น ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งเป็นของพระเสขะ ๑ กรรมของ
พระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยกรรมของพระเสขะ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะวิปากปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลายของพระเสขะ ๑
กรรมของพระเสขะและของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัย
กรรมของพระเสขะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งเป็นของพระเสขะ ดังนี้ ๑

กรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยกรรมของพระ
เสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีความ
บริบูรณ์ แต่ไม่มีปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

กรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยกรรมของพระ
เสขะ และของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
วิปากปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลายอัน
เป็นของพระเสขะ ดังนี้ ๑

กรรมของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยกรรมของ
พระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาหารปัจจัยไม่ใช่
เพราะอินทริยปัจจัย ไม่ใช่เพราะมานปัจจัย ไม่ใช่เพราะมกคปัจจัย ๑ กรรม
ของพระเสขะที่ไม่ใช่ ของพระอเสขะที่ไม่ใช่ อาศัยกรรมของพระเสขะ เกิดขึ้นไม่
ใช่เพราะสัมปยุตตปัจจัย ดังนี้ ๑

กรรมของพระเสขะ อาศัยกรรมของพระเสขะ เกิดขึ้นไม่ใช่ เพราะ
วิปปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งเป็นของพระเสขะในรูป ๑
กรรมของพระอเสขะ อาศัยกรรมของพระอเสขะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปปยุตต-

ปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นของพระอเสขะในรูป ๆ ธรรม
 ของพระเสขะก็ไม่ใช่ ของพระอเสขะก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระเสขะก็ไม่ใช่
 ของพระอเสขะก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓
 อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นของพระเสขะก็ไม่ใช่ เป็นของพระอเสขะก็ไม่ใช่ ในรูป
 ในข้อนี้ ท่านกล่าวถึงชั้น ๑ ของพวกอสังญสัตว์ ซึ่งเป็นภายนอก เป็น
 ของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอดีตปัจจัย ไม่ใช่เพราะ
 วิกฤตปัจจัยนั้น ท่านไม่ได้แจกข้อความไว้ จบปัจจัยนี้เพียงเท่านั้น ส่วนอนุโลม
 ปัจจัย และปัจจัยอนุโลมนั้น เพียงแต่บอกกำหนดข้อความไว้เท่านั้น สำ
 หรับสหชาตวาร คือ ข้อความอันว่าด้วยการเกิดพร้อมกันนั้น ท่านบอกว่า
 เหมือนกับในปฏิจจวาร จบปฏิจจวารเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัจจุวารว่า ธรรมของพระเสขะ มีธรรมของ
 พระเสขะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยกิด ธรรมของพระอเสขะ มีธรรม
 ของพระอเสขะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยกิด ท่านบอกว่ามีข้อความอย่าง
 ละ ๓ ตามที่หาไว้แล้วในปฏิจจวาร ดังนี้ ๑

ธรรมของพระเสขะก็ไม่ใช่ ของพระอเสขะก็ไม่ใช่ อาศัยธรรมของพระ
 เสขะก็ไม่ใช่ ของพระอเสขะก็ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ท่านบอกว่า
 มีข้อความบริบูรณ์ และกล่าวต่อไปว่า คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กตัตตารูป
 และอุปาทารูป มหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย ชั้นทั้งหลายของพระเสขะก็ไม่ใช่
 ของพระอเสขะก็ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นปัจจัย ๆ ธรรมของพระเสขะ มีธรรมของ
 พระเสขะก็ไม่ใช่ ของพระอเสขะก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
 คือ ชั้นทั้งหลายของพระเสขะ มีวัตถุเป็นปัจจัย ๆ ธรรมของพระอเสขะ มี
 ธรรมของพระเสขะก็ไม่ใช่ ของพระอเสขะก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้นทั้งหลาย ของพระอเสขะ มีวัตถุเป็นปัจจัย ๆ ธรรม
 ของพระเสขะและธรรมของพระเสขะก็ไม่ใช่ ของพระอเสขะก็ไม่ใช่ มีธรรม
 ของพระเสขะก็ไม่ใช่ ของพระอเสขะก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
 นั้น คือ ชั้นทั้งหลายของพระเสขะ มีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต

มีมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย ๆ ธรรมของพระอเสขะ คือ ของผู้หมดการศึกษามาแล้ว และของพระเสขะก็ไม่ใช่ คือ ของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของพระอเสขะ คือ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ มีธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายของผู้หมดการศึกษาแล้ว มีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑ สันข้อความในกัณฺหาณเพียงเท่านั้น.
 เอิว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฺหาณ ๘๕

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วย ปัจจัยวาร ในเสขติกมัตติกา

เสกฺขณฺณ เณวเสกฺขณานาเสกฺขณฺณ ธมฺมํ ปจฺจุยา เสกฺโขธมฺโม อุป-
 ปชฺชติ เหตุปัจจัยา เสกฺโข เอกนฺติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฺหาณ ๘๕ ว่าด้วย
 ปัจจัยวารในเสขติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
 และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
 ธรรมของผู้ศึกษา มีธรรมของผู้ศึกษา และของผู้ศึกษาก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการ
 ศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑
 กับวัตถุของผู้ศึกษาเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ธรรมของผู้ศึกษา
 ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ มีธรรมของผู้ศึกษาและของผู้ศึกษาก็
 ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
 คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และมหาภูตทั้งหลายของผู้ศึกษาเป็นปัจจัย ๆ

ธรรมของผลศึกษา และของผลศึกษาก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่
 มีธรรมของผลศึกษาและของผลศึกษาก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
 ปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ และวัตถุของผลศึกษา
 เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และ
 มหาภูตทั้งหลายของผลศึกษาเป็นปัจจัย ฯ หมดธรรมของผู้หมดการศึกษา และ
 ของผู้ยังศึกษาก็ไม่ใช่ ผู้หมดการศึกษาก็ไม่ใช่เป็นปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓
 เหมือนกับของผู้ยังศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผลศึกษา มีธรรมของผลศึกษาเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณ-
 ปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างเดียวกัน ฯ หมดธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้วเป็น
 ปัจจัย ก็มีข้อความเดียวกัน ฯ หมดธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมด
 การศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น ก็มีข้อความเดียวกัน
 คือ ขันธ์ทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ และของผู้หมดการศึกษาแล้ว มีวัตถุเป็น
 ปัจจัย จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ มีกายาทนะเป็น
 ปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่
 มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ มีธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของ
 ผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์
 ทั้งหมดของผู้ยังศึกษาอยู่ มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมของผู้หมดการศึกษา
 แล้ว มีธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็น
 ปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายของผู้หมดการศึกษา
 แล้ว มีวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ มีธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ และของผู้
 ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุของผู้ยังศึกษาอยู่เป็นปัจจัย
 ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย
 ของผู้ยังศึกษาอยู่เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว มีธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว และ
 ของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะ

อาร์มมณปัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มัชฌิม ๑ กับวัตถุของผู้หมดการศึกษาแล้วเป็น
ปัจจย ขันธ์ ๒ มัชฌิม ๒ เป็นปัจจย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ มีธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่เป็นปัจจย เกิดขึ้น เพราะ
อธิปคิปัจจย เพราะอนันตรปัจจย เพราะสมันตรปัจจย เพราะสาธาตปัจจย
เพราะอัญญมัญญปัจจย เพราะนิสสยปัจจย เพราะอปนิสสยปัจจย เพราะปเรชาต-
ปัจจย เพราะอาเสวนปัจจย คือ ขันธ์ ๓ มัชฌิม ๑ ซึ่งเป็นของผู้ยังศึกษาอยู่เป็น
ปัจจย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ มีธรรม
ของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจย เกิดขึ้น
เพราะอาเสวนปัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มัชฌิม ๑ ซึ่งเป็นของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่
เป็นของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจย ขันธ์ทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่
ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ มีวัตถุเป็นปัจจย ฯ ธรรมของผู้ยังศึกษา
อยู่ มีธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
ปัจจย เกิดขึ้นเพราะอาเสวนปัจจยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่
มีวัตถุเป็นปัจจย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ มีธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ และของผู้ยังศึกษาอยู่
ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจย เกิดขึ้นเพราะอาเสวนปัจจย
นั้น คือ ขันธ์ ๓ มัชฌิม ๑ กับวัตถุ ซึ่งเป็นของผู้ยังศึกษาอยู่เป็นปัจจย ขันธ์ ๒
มัชฌิม ๒ เป็นปัจจย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ มีธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่เป็นปัจจย เกิดขึ้นเพราะ
กัมมปัจจย เพราะวิปากปัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มัชฌิม ๑ ซึ่งเป็นวิปากของผู้ยัง
ศึกษาอยู่เป็นปัจจย ขันธ์ ๒ มัชฌิม ๒ เป็นปัจจย ส่วนที่เกิดขึ้นเพราะอาหาร-
ปัจจย อินทริยปัจจย ฌานปัจจย มัคคปัจจย สัมปยุตตปัจจย วิปปยุตตปัจจย
อคติปัจจย นคติปัจจย วิคตปัจจย อวิคตปัจจยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้
เป็นแต่บอกกำหนดไว้เท่านั้น ดังนี้ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในปัจจนี คือ ข้อความที่คำปฏิเสทว่า ไม่ อยู่ด้วย
ต่อไปว่า ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ มีธรรม

ของผู้อยู่ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้น ๑ ซึ่งไม่
 มีเหตุ ๑ เป็นของผู้อยู่ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็น
 ปัจจัย ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในอเหตุกปฏิสนธิ นั้น วัตถุมีชั้น
 หกหลายเป็นปัจจัย ชั้นทั้งหลายมัตถุเป็นปัจจัย มหาภูต ๑ ของอสัญญสัตว์
 หกหลายซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู มีมหาภูต ๑
 เป็นปัจจัย กายวิญญานมีกายาตนะเป็นปัจจัย ชั้นทั้งหลายของผู้อยู่ศึกษาอยู่
 ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ ซึ่งเป็นชั้นไม่มีเหตุ มัตถุเป็นปัจจัย
 โมหะอันติดไปกับวิจิกิจจาและอหระจะ มีชั้นและมหาภูตอันติดไปกับวิจิกิจจา
 และมหาภูตเป็นปัจจัย ๑ ธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็
 ไม่ใช่ มีธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่เป็นปัจจัย ข้อมเกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย ดังนี้ ๑
 ธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ มีธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่
 ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ความเป็นใหญ่ของผู้อยู่ศึกษาอยู่ มีชั้นทั้งหลาย
 ของผู้อยู่ศึกษาอยู่เป็นปัจจัย ๑ ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว มีธรรมของผู้
 หมดการศึกษาอยู่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ความ
 เป็นใหญ่ ของผู้หมดการศึกษาแล้ว มีชั้นทั้งหลายของผู้หมดการศึกษา
 แล้วเป็นปัจจัย ๑ ธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้ว
 ก็ไม่ใช่ มีธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่
 เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความบริบูรณ์
 และกล่าวต่อไปอีกว่า จักขวิญญาน มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย ตลอดถึง
 คำว่า ความเป็นใหญ่ของผู้อยู่ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ มีวัตถุ
 เป็นปัจจัย ๑ ธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ มีธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้
 หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ความ
 เป็นใหญ่ของผู้อยู่ศึกษาอยู่ มีวัตถุเป็นปัจจัย ๑ ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว
 มีธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ความเป็นใหญ่ของผู้หมดการศึกษาแล้ว มีวัตถุ
 เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

มัชฌิมของฝ่ายศึกษาอยู่และไม่ใช้ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช้
 ศึกษาแล้วก็ไม่ใช้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช้เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือความเป็นใหญ่
 ของฝ่ายศึกษาอยู่ มีขันธและวัตถุของฝ่ายศึกษาอยู่เป็นปัจจัย ฯ ธรรมของผู้
 หมดการศึกษาแล้ว มัชฌิมของผู้หมดการศึกษาแล้ว และของผู้ยังศึกษาอยู่
 ก็ไม่ใช้ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช้เพราะอธิปัตติ-
 ปัจจัยนั้น คือความเป็นใหญ่ของผู้หมดการศึกษาแล้ว มีขันธและวัตถุของผู้หมด
 การศึกษาแล้วเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช้ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช้ มัชฌิม
 ของผู้ยังศึกษาอยู่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช้เพราะอนันตรปัจจัย ไม่ใช้เพราะ
 สมันตรปัจจัย ไม่ใช้เพราะอัญญมัญญปัจจัย ไม่ใช้เพราะอุปนิสสยปัจจัย
 ไม่ใช้เพราะปเรชาตปัจจัย ไม่ใช้เพราะปัจฉาชาติปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ
 อย่างละ ๑ ส่วนที่เกิดขึ้นเพราะอาสวณปัจจัยนั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ใช้เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือเจตนาของผู้ยังศึกษาอยู่ มีขันธ
 หงหลายของผู้ยังศึกษาอยู่เป็นปัจจัย ฯ ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช้ ของผู้
 หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช้ มัชฌิมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช้ ของผู้หมดการศึกษา
 แล้วก็ไม่ใช้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช้เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาของผู้ยังศึกษา
 อยู่ก็ไม่ใช้ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช้ มีขันธทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่
 ก็ไม่ใช้ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช้เป็นปัจจัย เจตนาของผู้ยังศึกษาอยู่
 ก็ไม่ใช้ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช้ มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมของผู้ยัง
 ศึกษาอยู่ มัชฌิมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช้ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช้เป็น
 ปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช้เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาของผู้ยังศึกษาอยู่ มีวัตถุเป็น
 ปัจจัย ฯ ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ มัชฌิมของผู้ยังศึกษาอยู่ และของผู้ยังศึกษา
 อยู่ก็ไม่ใช้ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช้เพราะกัมม
 ปัจจัยนั้น คือ เจตนาของผู้ยังศึกษาอยู่ มีขันธและวัตถุของผู้ยังศึกษาอยู่เป็น
 ปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ มัชฌิมของผู้ยังศึกษาอยู่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช้
 เพราะวิปากปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ ๓ ตามที่ว่าไว้แล้วในข้อว่าด้วยธรรม

ของผู้ยังศึกษาอยู่ ๆ ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้ว
 ก็ไม่ใช่ มีธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็น
 ปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ตามที่ว่าไว้แล้ว ในข้อ
 ว่าด้วย ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ ๆ
 ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ มีธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ และของผู้ยังศึกษาอยู่
 ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 วิปากปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ตามที่ว่าไว้แล้ว ในข้อว่าด้วยธรรมของผู้ยังศึกษา
 อยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ มี
 ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นปัจจัย
 เกิดขึ้นไม่ใช่ เพราะอาหารปัจจัย ไม่ใช่เพราะอินทริยปัจจัย ไม่ใช่
 เพราะฌานปัจจัย ไม่ใช่เพราะมัคคปัจจัย ไม่ใช่เพราะสัมปยุตตปัจจัย
 ไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัย ไม่ใช่เพราะนัตถิปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิคตปัจจัย
 นั้น ท่านมิได้จำแนกข้อความไว้ เป็นแต่บอกกำหนดไว้เท่านั้น จบปัจจัยนี้เพียง
 เท่านั้น ในอนโลมปัจจัยนี้ปัจจัย และในปัจจัยนี้ยานุโลมนี้ท่านก็บอกแต่กำหนดข้อ
 ความไว้เท่านั้น สันปัจจัยวารเพียงเท่านั้น ท่านบอกวานิสสยวารนั้น เหมือนกับ
 ในปัจจัยวาร

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในสังสัฏฐีวารว่า ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ คลุกคลี
 กับธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ คลุกคลีกับ
 ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นของผู้ยังศึกษาอยู่ ขันธ์ ๒ คลุกคลีกับขันธ์ ๒ ๆ ธรรมของผู้
 หมดการศึกษาแล้ว คลุกคลีกับธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ คลุกคลีกับขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นของผู้หมดการศึกษาแล้ว ขันธ์ ๒
 คลุกคลีกับขันธ์ ๒ ๆ ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้ว
 ก็ไม่ใช่ คลุกคลีกับธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็
 ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ คลุกคลีกับขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นของผู้
 ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ เป็นของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ ขันธ์ ๒ คลุกคลีกับ
 ขันธ์ ๒ ส่วนในปฏิสนธินี้ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ คลุกคลีกับธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ เกิดขึ้นเพราะ
อารมณ์บังจัญ เพราะอธิปัตติบังจัญ ตลอดถึงอรรถบังจัญนั้น ท่านมิได้จำแนกข้อ
ความไว้ เป็นแต่บอกกำหนดเท่านั้น จนอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจุบันนี้ว่า ธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้ว
ไม่ใช่ คลุกคลีกับธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้ว
ไม่ใช่ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจัญนั้น คือ ขันธ์ ๓ คลุกคลีกับขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นของ
ไม่มีเหตุ เป็นของผู้อยู่ศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ เป็นของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่
ขันธ์ ๒ คลุกคลีกับขันธ์ ๒ ส่วนในอเหตุกปฏิสนธินั้น ได้แก่โมหะอันติดไปกับ
วิจิกิจฉา และอุทธัจจะ คลุกคลีกับขันธ์ทั้งหลายซึ่งติดไปกับวิจิกิจฉา และ
อุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ คลุกคลีกับธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะอธิปัตติบังจัญนั้น คือ ความเป็นใหญ่ของผู้อยู่ศึกษาอยู่ คลุกคลีกับขันธ์
ของผู้หมดการศึกษาแล้ว เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติบังจัญนั้น คือ ความเป็นใหญ่
ของผู้หมดการศึกษาแล้ว คลุกคลีกับขันธ์ทั้งหลายของผู้หมดการศึกษาแล้ว ๆ
ธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ คลุกคลีกับ
ธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะอธิปัตติบังจัญนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ ๑ ซึ่งเป็นข้อความบริบูรณ์เท่านั้น
ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ คลุกคลีกับธรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะปุเรชาตบังจัญ ไม่ใช่เพราะปัจฉาชาตบังจัญ ไม่ใช่เพราะอาเสวนบังจัญ
ไม่ใช่เพราะกัมมบังจัญนั้นก็ดี ไม่ใช่เพราะวิปากบังจัญนั้นก็ดี ท่านบอกว่ามีข้อ
ความอย่างละ ๒ ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉานบังจัญ ไม่ใช่เพราะมคคบังจัญ
ไม่ใช่เพราะวิปยุคตบังจัญนั้น ท่านมิได้ว่าไว้อย่างไร เป็นแต่บอกจำนวนไว้เท่า
นั้น จบปัจจุบันนี้เพียงเท่านั้น ส่วนในอนุโลมปัจจุบันนี้ และในปัจจุบันยานุโลมนี้ ท่าน
ก็บอกแต่กำหนดข้อความไว้ว่า สำหรับสัมปยุตตวาระนั้น ท่านบอกว่าคล้ายกับ
สังสญญาวาร ดังนี้

ต่อไปนี้เป็นข้อความในบัญญัติว่า ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น คือ เหตุทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นเหตุบังจยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั้น คือ เหตุทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นเหตุบังจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ และของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั้น คือ เหตุทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นเหตุบังจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้วนั้น มีข้อความ ๓ ๑ ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั้น คือ เหตุทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นเหตุบังจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑ ของตมโนความในกัณฐ์นั้นไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐ์ที่ ๘๖

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ
ว่าด้วยบัญญัติ ในเสขติกมัตถิกา

เสกโช ชมโม เนวเสกขานาเสกขสฺส ชมมสฺส อารมมณปฺพจฺเจน
ปฺพจโย อริยา มคฺคาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๙๖ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในเสกขัตติกมาติกาสืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมของผู้ศึกษา เป็นอรัมมณปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่
ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว
ย่อมพิจารณาผลของผู้ยังศึกษาอยู่ ย่อมรู้จักจิตของผู้จิต
ยังศึกษาอยู่ด้วย เจโตปริยญาณ จันทรทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็น
อรัมมณปัจจัย แห่งเจโตปริยญาณ และบุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ
อวัชชนาการ ดังนี้

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอรัมมณปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยัง
ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั้น คือ พระอรหันต์ย่อมพิจารณา
ผลของผู้หมดการศึกษาแล้ว ย่อมรู้จักจิตของผู้จิตอันหมดการศึกษาแล้ว ด้วย
เจโตปริยญาณ จันทรทั้งหลายของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอรัมมณปัจจัยแห่ง
เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ อวัชชนาการ ดังนี้ •

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
อรัมมณปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้ว
ก็ไม่ใช่ คือ บุคคลให้ทาน ถิโส ล ทำอุโบสถกรรมแล้ว ย่อมพิจารณา สิ่ง
ตนประพฤติก่อนแล้ว ก็ย่อมเก็บไปพิจารณา ออกมานแล้วก็พิจารณา
พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณานิพพาน นิพพานเป็นอรัมมณปัจจัยแห่งโคตรภ
และความมั่งใส การนึก พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลสที่ละแล้ว ย่อม
พิจารณากิเลสที่ข่มไว้แล้ว ย่อมรู้จักกิเลสที่เคยกำเริบมาแล้ว ย่อมรู้เห็นแจ้ง
ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุและจันทร
ทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ ว่าเป็นของ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วยินดีเพลิดเพลิน โทมนัสย่อมเกิด และได้เห็น

รูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รู้จักจิตของผู้มีจิตชั้นบงกษา
 อยู่ก็ไม่ใช่ ชั้นหมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสนัญจา
 ยตนะ เป็นอาร์มมณัจฉัย แห่งวิญญูณัญจาตนะ อากิญจัญญายตนะ เป็น
 อาร์มมณัจฉัย แห่งเนวสัณญานาสัณญายตนะ รูปายตนะ เป็นอาร์มมณัจฉัย
 แห่งจักขุวิญญูณ โผฏฐัพพายตนะ เป็นอาร์มมณัจฉัย แห่งกายวิญญูณ
 ชันธทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
 อาร์มมณัจฉัย แห่งอิทธิวิชฌญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ
 ขณิกัมมุปลคตญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนการ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
 อาร์มมณัจฉัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ นิพพานเป็นอาร์มมณัจฉัยแห่ง
 มรรคและแห่งผลของผู้ยังศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นอาร์มมณ-
 ัจฉัย แห่งธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว นิพพานเป็นอาร์มมณัจฉัย แห่งผล
 ของผู้หมดการศึกษาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอธิปัตติัจฉัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น
 คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่ของ
 ผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอธิปัตติัจฉัย แห่งชั้นธัมมประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอธิปัตติัจฉัยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่
 ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั้น คือ มีอาร์มมณเป็นใหญ่ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๆ
 คำว่า มีอาร์มมณเป็นใหญ่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรค
 ให้เป็นที่เคารพแล้ว พิจารณาทำผลของผู้ยังศึกษาอยู่ ให้เป็นที่เคารพแล้ว
 พิจารณา ๆ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่ของผู้ยังศึกษาอยู่
 เป็นอธิปัตติัจฉัย แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอธิปัตติัจฉัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่
 และของผู้ศึกษาอยู่ยังไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั้น คือ มีสหชาติเป็น
 ใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่ของผู้ยังศึกษาอยู่
 เป็นอธิปัตติัจฉัย แห่งชั้นธัมมประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมของผู้หมด
การศึกษาแล้วนั้น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น
คือ คนเป็นใหญ่ของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งชั้นธัมมประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยัง
ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่เช่นนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑
มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระอรหันต์ทำผล
ของผู้หมดการศึกษาแล้ว ให้เป็นที่เคารพ แล้วพิจารณา ๑ คำว่า มีสหชาติ
เป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่ของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอธิปัตติปัจจัย
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมของผู้หมด
การศึกษาแล้ว และของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็
ไม่เช่นนั้น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ
ความเป็นใหญ่ของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งชั้นธัมมประกอบ
กันและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
อธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้ว
ก็ไม่เช่นนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มี
อารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน ถิรศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว ทำสัง
หัง ๑ นั้นให้เป็นที่เคารพ แล้วพิจารณา ทำสังหัตถ์ประพฤดีไว้แล้ว ให้เป็น
ที่เคารพแล้วพิจารณา ออกจากมานแล้ว ทำทานให้เป็นที่เคารพ แล้วพิจารณา
พระอริยะทั้งหลาย ทำนิพพานให้เป็นที่เคารพแล้วพิจารณา นิพพานเป็นอธิปัตติ-
ปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส บุคคลทำตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วิตก และชั้นของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้
หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ ให้เป็นที่เคารพ ราคะทำสังหัตถ์ให้เป็นที่เคารพ
แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็น
ใหญ่ของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นอธิปัตติ-
ปัจจัย แห่งชั้นธัมมประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
อธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๆ คำว่า
มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือนิพพาน เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งมรรคและแห่งผลของผู้ยัง
ศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
อธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้วนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๆ
คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือนิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งผลของผู้หมด
การศึกษาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่
นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ ซึ่งมาแล้วก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งขันธ์ทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่หลัง ๆ มรรคเป็นอนันตรปัจจัย แห่งผลของ
ผู้ยังศึกษาอยู่ ผลของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งผลของผู้ยังศึกษา
อยู่ ดังนี้

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมของผู้หมดการศึกษา
แล้วนั้น คือ มรรคเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลของผู้ยังศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็
ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ นั้น คือ ผลของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งการออก ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมของผู้หมด
การศึกษาแล้วนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายของผู้หมดการศึกษาแล้วก่อน ๆ เป็นอนันตร-
ปัจจัย แห่งขันธ์ทั้งหลายของผู้หมดการศึกษาแล้วหลัง ๆ ผลของผู้หมดการศึกษา
แล้ว เป็นอนันตรปัจจัย แห่งผลของหมดการศึกษาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยัง
ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ คือ ผลของผู้หมดการศึกษา
แล้ว เป็นอนันตรปัจจัย แห่งการออกแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นอนันตร-
ปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ นั้น

คือ ขันธ์ทั้งหลาย ของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งขันธ์ทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่หลัง ๆ อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส การนึกเป็นอนันตรปัจจัย แห่งขันธ์ทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ คือ โคตรภูเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค ความผ่องใสเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติของผู้ยังศึกษาอยู่ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ของผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติของผู้ยังศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้วนั้น คือ อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัย แห่งผลสมบัติ ของผู้หมดการศึกษาแล้ว เนวสัญญานาสัญญายตนะ ของผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งผลสมบัติ ของผู้หมดการศึกษาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นสมนันตรปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น มี ๘ ปัญหา เหมือนกับในอนันตรปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นสหชาตปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น มี ๘ ปัญหา คล้ายกับในสหชาตวาร ซึ่งว่าไว้ในปฎิจจวาร มี ๓ ปัญหา ในอัญญมัญญปัจจัย คล้ายกับในอัญญมัญญปัจจัย ซึ่งว่าไว้ในปฎิจจวาร ฯ ส่วนในนิสสขปัจจัยนั้น มี ๑๒ ปัญหา คล้ายกับนิสสขปัจจัย ในกุสลติกมัตติกา ดังนี้

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น คือ อาศัขนันตระ ๑ อาศัปปกตติ ๑ ฯ คำว่า อาศัปปกตินั้น คือ มรรคที่แรก เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งมรรคที่ ๒ มรรคที่ ๒ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งมรรคที่ ๓ มรรคที่ ๓ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งมรรคที่ ๔ มรรคเป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งผลสมบัติ ของผู้ยังศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอุปนิสัยสขบัจจย ของผู้หมดการศึกษาแล้วนั้น คือ อาศัขนันตระ ๑ อาศัปปกติ ๑ คำว่า อาศัปปกตินั้น คือ มรรคเป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งผลสมบัติ ของผู้หมดการศึกษาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ คือ อาศัขอารมณ ๑ อาศัขนันตระ ๑ อาศัปปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัปปกตินั้น คือ พระอริยะทั้งหลาย ได้อริยมรรคแล้วทำให้เกิดสมบัติที่ยังไม่เกิด เข้าสมบัติที่เกิดแล้ว เล็งเห็นสังขารทั้งหลายว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ มรรคเป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งปฏิสัมภิทา ๔ และแห่งความฉลาดในฐานะ และไม่ใช่ว่าฐานะของพระอริยะทั้งหลาย ผลสมบัติของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งความสุขกาย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว คือ อาศัขนันตระ ฯ คำว่า อาศัขนันตระนั้น คือ ชั้นทั้งหลายของผู้หมดการศึกษาแล้วก่อน ๆ เป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งชั้นทั้งหลายของผู้หมดการศึกษาหลังๆ ผลของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งผลของผู้หมดการศึกษาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ นั้น คือ อาศัขนันตระ ๑ อาศัปปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัปปกตินั้น คือ ผลสมบัติของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งความสุขกาย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ นั้น คือ อาศัขอารมณ ๑ อาศัขนันตระ ๑ อาศัปปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัปปกตินั้น คือ บุคคลลอาศัขสรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ บัณเฑาะ รากะ โมหะ ความสุขกาย ฤค โภชนะ เสนาสนะ แล้วให้ทาน ถวายศีล ทำอุโบสถกรรม ทำให้เกิดฌานและวิปัสสนา อภิญญาสมบัติ และฆ่าสัตว์ ทำสงฆ์ได้แตกกัน สรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ บัณเฑาะ รากะ ความปรารถนา ความสุข เสนาสนะ ของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ นั้น เป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่ง

ศรัทธาและปัญญา ราคะ ความปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย ของผู้
ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ การบริกรรมปฐมฌานเป็น
อุปนิสสขบัจจยแห่งปฐมฌาน การบริกรรมเนวสัญญานาสัญญายตนะ เป็น
อุปนิสสขบัจจย แห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ ปฐมฌานเป็นอุปนิสสขบัจจย
แห่งทุติยฌาน อากิญจัญญายตนะ เป็นอุปนิสสขบัจจย แห่งเนวสัญญานา-
สัญญายตนะ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
อุปนิสสขบัจจย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัย
อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ การบริกรรมปฐมมรรค
เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งปฐมมรรค การบริกรรมจตุตถมรรค เป็นอุปนิสสขบัจจย
แห่งจตุตถมรรค ดังนี้

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นอุป-
นิสสขบัจจย แห่งธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้วนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัย
อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ ความสุขกาย ความ
ทุกข์กาย ฤๅ โภชนะ เสนาสนะ เป็นอุปนิสสขบัจจย แห่งผลสมบัติของผู้
หมดการศึกษาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นปุเรชาต-
บัจจย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ นั้น
คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น
คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วจึงคิด
เพ้อคิดเพลิน ปรารถนาลงแล้วก็เกิดราคะและโทมนัส บุคคลย่อมแลเห็นรูปด้วย
ทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รูปลายตนะเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งจักขุ-
วิญญาณ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจย แห่งกายวิญญาณ ๑ จักขวายตนะ
เป็นปุเรชาตบัจจย แห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งกาย-
แห่งวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจจย แห่งขันธทั้งหลาย ของผู้ยังศึกษาอยู่
ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ ดังนี้ ๑ สันข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๘๗

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยบัญญัติในเสขติกมัตติกา

เนวเสกขานาเสกโข ชมโม เสกขสฺส ชมมสฺส ปุเรชาตปจฺเจเน
ปจฺจโย ฯ วัตถุ ปุเรชาตนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๘๗ ว่าด้วย
บัญญัติในเสขติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นปุเรชาตปจฺจย
แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น คือ มีวัตถุเกิดก่อน ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อน
นี้ คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปจฺจยแห่งขันธทั้งหลาย ของผู้ยังศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
ปุเรชาตปจฺจยแห่งธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้วนั้น คือ มีวัตถุเกิดก่อน ฯ คำว่า
มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปจฺจยแห่งขันธทั้งหลายของผู้หมดการ
ศึกษาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นปัจฉาชาตปจฺจยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่
ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ฯ คำว่า
เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นปัจฉาชาตปจฺจย
แห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นปัจฉาชาตปจฺจย แห่งธรรมของผู้ยัง
ศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ฯ

คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลายของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็น
 บัณฑิตบิณฑิตแห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เป็น
 บัณฑิตบิณฑิตแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่
 นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้น
 ทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เป็นบัณฑิต-
 บิณฑิตแห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เป็น
 อาเสวนบิณฑิตแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่
 นั้น คือ ชั้นทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่
 ก่อน ๆ เป็นอาเสวนบิณฑิตแห่งชั้นทั้งหลาย ของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมด
 การศึกษาแล้วที่ไม่ใช่หลัง ๆ อนุโลมเป็นอาเสวนบิณฑิตแห่งโคตรภู และแห่งความ
 ผ่องใส ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เป็น
 อาเสวนบิณฑิตแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น คือ โคตรภูเป็นอาเสวนบิณฑิตแห่งมรรค
 ความผ่องใส เป็นอาเสวนบิณฑิตแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นกัมมบิณฑิตแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น
 คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
 นั้น คือ เจตนาของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นกัมมบิณฑิตแห่งชั้นอันประกอบกัน ๆ
 คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นกัมมบิณฑิต
 แห่งชั้นของผู้ยังศึกษาอยู่ ซึ่งเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นกัมมบิณฑิตแห่งธรรม ของผู้หมดการศึกษา
 แล้วนั้น คือ เป็นของมีขณะต่างกัน ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ
 เจตนาของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นกัมมบิณฑิตแห่งชั้นทั้งหลายของผู้หมดการศึกษาแล้ว
 ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นกัมมบิณฑิตแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่
 ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๆ คำว่า เป็นของ

เกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ และ
ของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ คือ เจตนาของผู้ยังศึกษา
อยู่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมของผู้หมดการ
ศึกษาแล้วนั้น คือ เจตนาของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอัน
ประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่
ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั้น คือ เจตนาของผู้หมดการศึกษาแล้ว
เป็นกัมมปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมของผู้หมดการ
ศึกษาแล้ว และของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั้น
คือ เจตนาของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่ง
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นกัมม-
ปัจจัยแห่งธรรม ของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั้น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิด
ด้วยกันนั้น คือ เจตนาของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่
เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วน
ในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ
เจตนาของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นกัมมปัจจัย
แห่งขันธทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ ซึ่งเป็น
วิบากและแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นวิปากปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาย่อม
คือ ขันธ ๑ ซึ่งเป็นวิบาก ซึ่งเป็นของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ ๓ ๆ

ข้อนี้ ท่านบอกว่ามี ๓ ปุณฺนา เหมือนในข้อที่ว่าด้วยกรรมมัตถมของผู้อยู่ศึกษาอยู่
เป็นมุลราก ดังนี้ ๑

กรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นวิปากปัจจัยแห่งกรรมของผู้หมดการ
ศึกษาแล้ว คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นวิปากปัจจัย
แห่งขันธ์ ๓ ๆ ข้อนี้ ๓ ปุณฺนา เหมือนกับในข้อที่ว่าด้วยกรรมมัตถมของผู้อยู่
หมดการศึกษาแล้วเป็นคําทอง ดังนี้ ๑

กรรมของผู้อยู่ศึกษาก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
วิปากปัจจัยแห่งกรรมของผู้อยู่ศึกษาก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั่น
คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นวิปาก และเป็นของผู้ที่อยู่ศึกษาอยู่ ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษา
แล้วก็ไม่ใช่ เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็น
วิปากปัจจัยแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

กรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ เป็นอาการปัจจัย เป็นอินทริยปัจจัย ฌานปัจจัย
มคคปัจจัย สัมปัตตปัจจัย แห่งกรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

กรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่
ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั่น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็น
ของเกิดภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายของ
ผู้อยู่ศึกษาอยู่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ คำว่า เป็น
ของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายของผู้อยู่ศึกษาอยู่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่ง
กายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

กรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกรรมของผู้อยู่
ศึกษาก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั่น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑
เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คล้ายกับในข้อที่ว่าด้วยกรรมของผู้อยู่ศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

กรรมของผู้อยู่ศึกษาก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็น
วิปปยุตตปัจจัยแห่งกรรมของผู้อยู่ศึกษาก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่นั่น
คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ
คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายของผู้อยู่ศึกษาก็ไม่ใช่ ของผู้
หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์

๑. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาอิสลาม
 ๒. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาคริสต์
 ๓. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาฮินดู
 ๔. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธ
 ๕. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาเชน
 ๖. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาซิกข์
 ๗. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาท
 ๘. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน
 ๙. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายวัชรยาน
 ๑๐. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายทิเบต
 ๑๑. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายวัชรยานทิเบต
 ๑๒. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายวัชรยานทิเบต
 ๑๓. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายวัชรยานทิเบต
 ๑๔. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายวัชรยานทิเบต
 ๑๕. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายวัชรยานทิเบต
 ๑๖. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายวัชรยานทิเบต
 ๑๗. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายวัชรยานทิเบต
 ๑๘. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายวัชรยานทิเบต
 ๑๙. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายวัชรยานทิเบต
 ๒๐. ธรรมเนียมของผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายวัชรยานทิเบต

ธรรมของผู้เมตการศึกษมาแล้ว เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมของผู้เมตการ
ศึกษาแล้วนั้น มี ๓ ปัญญา คล้ายกับในข้อว่าด้วยธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้เมตการศึกษาก็ไม่ใช่ เป็นอรรถ-
ปัจจัยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้เมตการศึกษาก็ไม่ใช่ นั้น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็น
อาหาร ๑ เป็นอนารย ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้น ๑ ของ
ผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้เมตการศึกษาก็ไม่ใช่ เป็นอรรถปัจจัยแห่งชั้น ๓
และแห่งรูปอื่นเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๒ เป็นอรรถปัจจัยแห่งชั้น ๒ ชั้นทั้ง
หลายในขณะปฏิสนธิ เป็นอรรถปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นอรรถปัจจัยแห่งชั้น
ทั้งหลาย ๑ ๑ ๑ มหาภูต ๓ เป็นอรรถปัจจัยแห่งมหาภูต ๑ ตลอดถึงมหาภูตแห่ง
อสังขยสत्त्वทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุ
เป็นต้น ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วยินดีเพลิดเพลิน ปราบก
สิ่งนั้นแล้วราคะก็เกิด โทมนัสก็เกิด บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยิน
เสียงด้วยทิพโสต รูปลายตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพา-
ยตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวิญญาณ จักขวยตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวิญญาณ
กายายตนะ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นอรรถปัจจัยแห่งชั้นทั้ง
หลายของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้เมตการศึกษาก็ไม่ใช่ ๑ คำว่า เป็นของ
เกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลายของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้เมต
การศึกษาก็ไม่ใช่ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ๑ อาหารที่
เป็นคำ ๑ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายน รูปขวตนทริยเป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตตารูป
ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้เมตการศึกษาก็ไม่ใช่ เป็น
อรรถปัจจัยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วัตถุ เป็นอรรถปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายของผู้ยังศึกษา
อยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้เมตการศึกษาก็ไม่ใช่ เป็น
อรรถปัจจัยแห่งธรรมของผู้เมตการศึกษานั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑

คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วัตถุเป็นอภิปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายของผู้หมด
การศึกษาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ และของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษา
แล้วที่ไม่ใช่ เป็นอภิปัจจัยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่นั้น คือ เป็นของเกิด
ด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
ขันธ ๑ กับวัตถุของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอภิปัจจัยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็น
อภิปัจจัยแห่งขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ และของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการ
ศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เป็นอภิปัจจัยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมด
การศึกษาแล้วที่ไม่ใช่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑
เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ
กับมหาภูตทั้งหลาย ของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอภิปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายของพระเสขะ กับ
อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอภิปัจจัยแห่งกายนี้ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลัง
นั้น คือ ขันธทั้งหลายกับรูปชีวิตินทรีย์ ของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอภิปัจจัยแห่ง
กตัตถารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว และของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมด
การศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เป็นอภิปัจจัย แห่งธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้วนั้น
ท่านบอกว่ามีปัญหา ๒ เหมือนกับในข้อว่าด้วยธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑
จนอนุโลมเพียงเท่านั้น ต่อไป เป็นข้อความในข้อนี้ว่า ธรรมของผู้ยังศึกษา
อยู่ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ และเป็นอุปนิสสยปัจจัยด้วย ฯ
ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว
ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นปุเรชาติปัจจัย อุปนิสสย-
ปัจจัย บัณฑิตปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการ
ศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ เป็นสหชาติปัจจัยของผู้ยังศึกษาอยู่ และของ
ผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาติปัจจัย
แห่งธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาติปัจจัย
อุปนิสสยปัจจัย ปุจฉาชาติปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมด
การศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรมของผู้หมดการ
ศึกษาแล้ว และของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เป็น
สหชาติปัจจัย เป็นอาร์มมณปัจจัย ตลอดถึงเป็นอินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมของ
ผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เป็น
อุปนิสสยปัจจัย เป็นปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เป็น
อุปนิสสยปัจจัย เป็นปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ และของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษา
แล้วที่ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยปัจจัย เป็นปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยัง
ศึกษายุทธนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ และของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษา
แล้วที่ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่
ของผู้หมดการศึกษาแล้วที่ไม่ไยนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดภายหลัง
เป็นอาหาร เป็นอินทรีย์ ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว และของผู้ยังศึกษาอยู่ที่ไม่ใช่ ของผู้หมด
การศึกษาแล้วที่ไม่ใช่ เป็นอุปนิสสยปัจจัย เป็นปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมของ
ผู้หมดการศึกษานั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมของผู้หมดการศึกษาแล้ว และของผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เป็นอุปนิสัยสยบปัจจัยแห่งธรรมผู้ยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ของผู้หมดการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ นั่น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดภายหลัง เป็นอาหาร เป็นอินทรีย์ ดังน ๑ จบปัจจัยและข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๘

คัมภีร์พระมหาปฏฐาน

ว่าด้วยปฏิจจวาร ในปริตตติกมาติกา

ปริตติ ฌมม ปฏิจจ ปริตโต ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจัย ปริตติ เอถิ ฌนุธิ ปฏิจจ ตโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปฏฐาน กัณฑ์ที่ ๘๘ ว่าด้วยปฏิจจวาร ในปริตตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น ว่า ธรรมเล็กน้อยอาศัยธรรมเล็กน้อย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ฌันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งเป็นขันธเล็กน้อย และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตก็อาศัยด้วยเหมือนกัน ฌันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ฌันธ ๓ กัมภัตตารูป อาศัยขันธ ๑ ซึ่งเป็นขันธเล็กน้อย ในขณะที่ปฏิสนธิ ฌันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ วัตถุอาศัยขันธทั้งหลาย ฌันธทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต

อาศัสมหาภูต ๒ ๆ ธรรมใหญ่อาศัสมหาภูตเล็กน้อย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ ขันธ์ใหญ่อาศัษวัตถุในขณะปฏิสนธิ ๆ ธรรมน้อยและธรรมใหญ่อาศัสมหาภูต
น้อย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ใหญ่อาศัษวัตถุในขณะปฏิสนธิ
กตัตตารูปอาศัสมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่อาศัสมหาภูตใหญ่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓
อาศัษขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัษขันธ์ ๒ ขันธ์ใหญ่อาศัษวัตถุใน
ขณะปฏิสนธิ ๆ ธรรมอันเล็กน้อยอาศัสมหาภูตใหญ่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัษขันธ์ทั้งหลาย กตัตตารูปอาศัษขันธ์ใหญ่ทั้งหลาย
ในขณะปฏิสนธิ ๆ ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมใหญ่ อาศัสมหาภูตใหญ่ เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษขันธ์ ๑ ซึ่งเป็น
ขันธ์ใหญ่ ขันธ์ ๓ กับกตัตตารูป อาศัษขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ในขณะปฏิสนธิ
ขันธ์ ๒ อาศัษขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ อาศัสมหาภูตอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นเพราะ
เหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัษขันธ์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ ขันธ์ ๒ อาศัษ
ขันธ์ ๒ ๆ ธรรมอันเล็กน้อย อาศัสมหาภูตอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษขันธ์ทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ๆ
ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมอันหาประมาณมิได้ อาศัสมหาภูตอันหาประมาณมิได้
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษขันธ์ ๑
ซึ่งหาประมาณมิได้ ขันธ์ ๒ อาศัษขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยอาศัสมหาภูตอันเล็กน้อย และอาศัสมหาภูตอันหาประมาณ
มิได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษขันธ์และ
มหาภูตทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัสมหาภูตอันเล็กน้อยและอาศัสมหาภูตใหญ่ เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย
ซึ่งเป็นของใหญ่ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ อาศัษวัตถุในขณะปฏิสนธิ ๆ
ธรรมใหญ่อาศัสมหาภูตอันเล็กน้อย และอาศัสมหาภูตใหญ่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
นั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัษขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งเป็นของใหญ่ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒

อาศัยชั้น ๒ ๆ ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมใหญ่ อาศัยธรรมอันเล็กน้อยและ
อาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ กับวัตถุ
ซึ่งเป็นของใหญ่ในขณะปฏิสนธิ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ กตัตตารูปอาศัยชั้นและ
มหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเป็นชั้นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยอาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น
คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นเล็กน้อย ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ชั้น
ทั้งหลายอาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ ๆ ธรรมใหญ่อาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้น
เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ชั้นใหญ่ทั้งหลายอาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่อาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓
อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นใหญ่ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ชั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ
ในขณะปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นเพราะ
อาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ ชั้น ๒ อาศัย
ชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นเพราะ
อาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ กับวัตถุ ซึ่งเป็นของใหญ่ในขณะ
ปฏิสนธิ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น
คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นของเล็กน้อย ชั้น ๒
อาศัยชั้น ๒ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับอุปาทารูป
อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่อาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓
อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นใหญ่ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ๆ ธรรมอันเล็กน้อย
อาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
ชั้นทั้งหลายซึ่งเป็นชั้นใหญ่ ๆ ธรรมอันเล็กน้อยกับธรรมใหญ่ อาศัยธรรม
ใหญ่ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นใหญ่ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นเพราะ
อธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ ขันธ์ ๒ อาศัย
ขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นเพราะ
อธิปัตติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันหาประมาณ
มิได้ ฯ ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมอันหาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันหา
ประมาณมิได้ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยอาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมอันหาประมาณ
มิได้ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์
และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยอาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้น
เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ใหญ่และมหาภูต
ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นเพราะอนันตรปัจจัย
เพราะสมันตรปัจจัย เพราะสหชาติปัจจัยนั้น ท่านบอกว่าควรกล่าวถึงมหาภูต
ทั้งปวง ส่วนที่เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัย เพราะนิสสยปัจจัย เพราะ
อุปนิสสยปัจจัย เพราะปุเรชาติปัจจัย เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น ท่านบอกว่าควร
กล่าวถึงปัญหา ๓ คือข้อความ ๓ ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะกัมมปัจจัย เพราะวิปาก-
ปัจจัยนั้น มีปัญหา ๑ ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะอาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัย ฌาน-
ปัจจัย มัคคปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย วิปยุตตปัจจัย อตถิปัจจัย นัตถิปัจจัย
อวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกข้อความไว้ เป็นแต่บอกกำหนดไว้เท่านั้น จบ
อนุโลมเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็ก
น้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์เล็กน้อย เป็นขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒
วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลายในขณะอเหตุกปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหา
ภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ และอาศัยมหาภูต ๑ แห่งอสังขยสัคค์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นของ

ภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู โมหะอันติดไปกับวิจิกิจฉาและ
อุทฺธัจจะ อาศัยชั้นทั้งหลายอันติดไปกับวิจิกิจฉาและอุทฺธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณ-
บัจฉิยนัน คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลายซึ่งเป็นชั้นเล็กน้อย
กตัตถารูปอาศัยชั้นทั้งหลาย ซึ่งเป็นชั้นเล็กน้อยในขณะปฏิสนธิ วัตถุอาศัย
ชั้นทั้งหลาย มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ และอาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นของ
ภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และมหาภูต ๑ แห่งอสัญญสัตว์
ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณบัจฉิยนัน
คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลายซึ่งเป็นชั้นใหญ่ กตัตถารูป
อาศัยชั้นทั้งหลาย ซึ่งเป็นชั้นใหญ่ในขณะปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
อาร์มมณบัจฉิยนัน คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลายอันหาประมาณ
มิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมอันหาประ-
มาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณบัจฉิยนัน คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยชั้นอันหาประมาณมิได้ และอาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะอาร์มมณบัจฉิยนัน คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นและ
มหาภูตทั้งหลายซึ่งเป็นของใหญ่ กตัตถารูป อาศัยชั้นและมหาภูตทั้งหลาย
ซึ่งเกิดขึ้นในขณะปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปติ-
บัจฉิยนัน คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นเล็กน้อย วัตถุอาศัยชั้น
ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ ชั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑
และอาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหาร และฤดู
และมหาภูต ๑ แห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ๗ ธรรมใหญ่อาศัยธรรมอันเล็กน้อย
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปติบัจฉิยนัน คือ ชั้นทั้งหลายซึ่งเป็นชั้นใหญ่ อาศัย

วัตถุในขณะปฏิสนธิ ๑ ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมใหญ่ อาศัยธรรมอันเล็กน้อย
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่
อาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ กตัตตารูปอาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่อาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ
อธิปัตติอันเป็นของใหญ่ อาศัยขันธ์ใหญ่ทั้งหลาย ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็น
วิบาก เป็นขันธ์ใหญ่ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นท่านละข้อความไว้ ๑ ธรรมอัน
เล็กน้อยอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายซึ่งเป็นของใหญ่ฝ่ายวิบาก ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น
กตัตตารูป อาศัยขันธ์ทั้งหลายซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ ๑ ธรรมอันเล็กน้อยและธรรม
ใหญ่ อาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ฝ่ายวิบาก ขันธ์ ๒ อาศัย
ขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ความเป็นใหญ่อันหาประมาณมิได้ อาศัยขันธ์
ทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์และมหาภูต
ทั้งหลาย ซึ่งเป็นของใหญ่ฝ่ายวิบาก กตัตตารูป อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย
ซึ่งเป็นของใหญ่ในขณะปฏิสนธิ ๑ ธรรมใหญ่อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และ
อาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑
กับวัตถุ ซึ่งเป็นของใหญ่ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอัน
เล็กน้อยกับธรรมใหญ่ อาศัยธรรมอันเล็กน้อยและอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งเป็นของ
ใหญ่ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ กตัตตารูป อาศัยขันธ์และมหาภูต
ทั้งหลายซึ่งเป็นของใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอนันตร-
ปัจจัย ไม่ใช่เพราะสมนันตรปัจจัย ไม่ใช่เพราะอัญญมัญญปัจจัย ไม่ใช่เพราะ
อุปนิสสยปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาต-
ปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งเป็นของเล็กน้อยในรูป จันท์ ๒ อาศัย
จันท์ ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยจันท์ทั้งหลายอันเล็กน้อย ส่วนในขณะ-
ปฏิสนธินั้น จันท์ ๓ กับกตัตตารูป อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งเป็นจันท์เล็กน้อย จันท์ ๒
อาศัยจันท์ ๒ ๑ ในข้อที่ท่านบอกว่า ควรให้มหาภูตทั้งปวงพิสดาร ทั้งบอก
ไว้ว่ามี ๓ ปัญหา ในข้อความซึ่งธรรมอันเล็กน้อยเป็นคำตั้ง ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่อาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจัยนั้น คือ
จันท์ ๓ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งเป็นจันท์ใหญ่ในรูป ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นท่านละ
ข้อความไว้ ๑ ธรรมอันเล็กน้อยอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาต-
ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยจันท์ทั้งหลายซึ่งเป็นจันท์ใหญ่
กตัตตารูป อาศัยจันท์ใหญ่ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ ๑ ธรรมอันเล็กน้อยและ
ธรรมใหญ่ อาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓
กับกตัตตารูป อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งเป็นจันท์ใหญ่ในขณะปฏิสนธิ จันท์ ๒ อาศัย
จันท์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะปุเรชาตปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ในรูป
ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาต-
ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยจันท์ทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมอันหาประ-
มาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยจันท์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยจันท์และมหาภูต
ทั้งหลาย ซึ่งเป็นของใหญ่ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นท่านละข้อความไว้ ๑ ธรรม
ใหญ่อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาต-
ปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัยจันท์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งเป็นของใหญ่ ในขณะปฏิ-

สนธิ ๑ ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมใหญ่ อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัย
 ธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปฐาตบัจจันนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑
 กับวัตถุ ซึ่งเป็นของใหญ่ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ กตัตถารูป
 อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปฐา-
 ชาติบัจจย และไม่ใช่เพราะอาเสวนบัจจันนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์เล็กน้อย ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะ
 ปฏิสนธินั้น วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัย
 มหาภูต ๑ ๑ ล ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่อาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนบัจจันนั้น
 คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ อาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ ๑ ธรรมอัน
 เล็กน้อยและธรรมใหญ่ อาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวน-
 บัจจันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ อาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ
 กตัตถารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑ สันข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๘๘

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปฏิจจวาร ในปริตติกมาติกากาเป็นต้น

มหาคัคคิ ฐมมํ ปฏิจจ มหาคัคโค ฐมโม อุปฺปชฺชติ น อาเสวนปจฺจยา
 วิปากํ มหาคัคคิ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจจาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๘๘ ว่าด้วย
 ปฏิจจวาร ในปริตติกมาติกากาเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ-
 ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้น ว่า ธรรมใหญ่อาศัยธรรมใหญ่เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจฉิมันนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ฝ่ายวิบาก ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ ในขณะปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันเล็กน้อยอาศัยธรรมใหญ่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจฉิมันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ ในขณะปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมใหญ่ อาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจฉิมันนั้น คือ ขันธ์ ๓ อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ฝ่ายวิบาก ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ ในขณะปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจฉิมันนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นวิบาก เป็นขันธ์หาประมาณมิได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจฉิมันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ฯ ธรรมอันเล็กน้อยและหาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจฉิมันนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นวิบาก ซึ่งหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจฉิมันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายซึ่งหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจฉิมันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายซึ่งเป็นของใหญ่ กตัตถารูป อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายซึ่งเป็นของใหญ่ ในขณะปฏิสนธิ ฯ ธรรมใหญ่อาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัย

กรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจฉิมัน คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ กับ
 วัตถุ ซึ่งเป็นของใหญ่ ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๆ กรรมอัน
 เล็กน้อยและกรรมใหญ่ อาศัยกรรมอันเล็กน้อยและอาศัยกรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่
 ใช่เพราะอาเสวนปัจฉิมัน คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งเป็นของ
 ใหญ่ ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ กตัตตารูปอาศัยขันธ์และมหาภูต
 หกหลายซึ่งเป็นของใหญ่ ดังนี้ ๑

กรรมอันเล็กน้อย อาศัยกรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจฉิมัน
 นั้น คือ เจตนาอันเล็กน้อย อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันเล็กน้อย และอาศัยมหาภูต ๑
 ซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู ดังนี้ ๑

กรรมใหญ่อาศัยกรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจฉิมันนั้น คือ เจตนา
 ใหญ่อาศัยขันธ์ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

กรรมอันหาประมาณมิได้ อาศัยกรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะกัมมปัจฉิมันนั้น คือ เจตนาอันหาประมาณมิได้ อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันหา
 ประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

กรรมอันเล็กน้อยอาศัยกรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจฉิมัน
 นั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์เล็กน้อย
 ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กับ
 อุปาทารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ๆ ล ๆ ดังนี้ ๑

กรรมใหญ่อาศัยกรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจฉิมันนั้น คือ ขันธ์ ๓
 กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๆ
 กรรมอันเล็กน้อยอาศัยกรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจฉิมันนั้น คือ รูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ใหญ่ทั้งหลาย กรรมอันเล็กน้อยและกรรมใหญ่อาศัย
 กรรมใหญ่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจฉิมันนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วย
 จิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

กรรมอันหาประมาณมิได้ อาศัยกรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะวิปากปัจฉิมันนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ ๆ กรรม
 อันเล็กน้อยอาศัยกรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจฉิมัน
 คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ กรรมอันเล็ก

น้อยและหาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากบังจันนั้น คือ จัน ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยจัน ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ จัน ๒ อาศัยจัน ๒ ดังนี้

ธรรมอันเล็กน้อยอาศัยธรรมอันเล็กน้อย แล้วอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากบังจันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยจันและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยอาศัยธรรมอันเล็กน้อย และอาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากบังจันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยจันและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเป็นของใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย อาศัยธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาหารบังจัน ท่านพูดถึงมหาภูตภายนอก แต่พูดอย่างละเอียดความไว้ ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอินทริยบังจันนั้น คือ รูปจิตินทรีย์ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอกเป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และมหาภูตทั้งหลายแห่งสัณญัตตวัตถุที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉานบังจันนั้น คือ จัน ๓ อาศัยจัน ๑ ซึ่งไปกับวิญญาน ๔๕ และท่านบอกว่า ควรกล่าวถึงมหาภูตด้วย ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะมคคบังจันนั้น คือ จัน ๓ อาศัยจัน ๑ ซึ่งเป็นจันเล็กน้อย เป็นจันไม่มีเหตุ และท่านก็ละเอียดความไว้เหมือนกัน ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะสัมปยุตตบังจันนั้น เหมือนกับคำว่า ไม่ใช่เพราะสัมปยุตตบังจัน ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตบังจันนั้น คือ จัน ๓ อาศัยจัน ๑ ซึ่งเป็นของเล็กน้อย ในรูป จัน ๒ อาศัยจัน ๒ และอาศัยจัน ๑ ซึ่งเป็นภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และจัน ๑ แห่งสัณญัตตวัตถุทั้งหลาย ธรรมใหญ่อาศัยธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตบังจันนั้น คือ จัน ๓ อาศัยจัน ๑ ซึ่งเป็นจันใหญ่ในรูป ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตบังจันนั้น คือ จัน ๓ อาศัยจัน ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ในรูป ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะนัตถิบังจัน ไม่ใช่เพราะวิคตบังจันนั้น ท่านบอกแต่จำนวนข้อความไว้เท่านั้น จบบังจันนี้และปฏิจวาร เพียงเท่านั้น ท่านบอกว่า ถึงแม้สหชาตวารก็คล้ายกันกับปฏิจวาร

ต่อไป เป็นข้อความในปัจฉิมวารว่า ธรรมอันเล็กน้อย มีธรรมอันเล็กน้อย เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์เล็กน้อย ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ อุปาทารูปมีมหากุต ๑ เป็นปัจจัย ขันธ์อันเล็กน้อย มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมใหญ่ซึ่งมีธรรมเล็กน้อยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ มีวัตถุเป็นปัจจัย ขันธ์ใหญ่ทั้งหลาย มีวัตถุในขณะปฏิสนธิเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันหาประมาณมิได้ มีธรรมอันเล็กน้อยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันเล็กน้อย และหาประมาณมิได้ มีธรรมอันเล็กน้อยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ มีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหากุตทั้งหลายเป็นปัจจัย ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมใหญ่ มีธรรมอันเล็กน้อยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ใหญ่ทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหากุตทั้งหลายเป็นปัจจัย ขันธ์ใหญ่ทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่มีธรรมใหญ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ก็มีขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่เป็นปัจจัยเหมือนกัน ฯ ธรรมอันเล็กน้อย มีธรรมใหญ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ใหญ่ทั้งหลายเป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ขันธ์ใหญ่ทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมใหญ่ มีธรรมใหญ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ขันธ์ ๓ ก็มีขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่เป็นปัจจัยเหมือนกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ มีธรรมอันหาประมาณมิได้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความตามทว่ามาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย มีธรรมอันเล็กน้อย และมีธรรมหาประมาณมิได้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และมหา

ภุคทั้งหลาย ซึ่งหาประมาณมิได้เป็นปัจจัย ๆ ๑ ธรรมอันหาประมาณมิได้ มีธรรมอันเล็กน้อย และมรรมาหาประมาณมิได้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุซึ่งหาประมาณมิได้เป็นปัจจัย ๆ ๑ ธรรมอันเล็กน้อย และหาประมาณมิได้ มีธรรมอันเล็กน้อย และหาประมาณมิได้เป็นปัจจัย เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีวัตถุกับวัตถุ ซึ่งหาประมาณมิได้เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และมหาภุคทั้งหลาย ซึ่งหาประมาณมิได้เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย มีธรรมอันเล็กน้อย และธรรมใหญ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความตามทว่ามาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย มีธรรมอันเล็กน้อยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณ-ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์เล็กน้อยเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายมีวัตถุในขณะปฏิสนธิเป็นปัจจัย จักขุวิญญาณ มีจักขวา-ยชนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ มีกายายชนะเป็นปัจจัย ๆ ล ๆ ขันธ์ทั้งหลายอันเล็ก น้อย มีวัตถุเป็นปัจจัย ข้อความอก ๖ ๆ ล ๆ นอกจากทว่าแล้วกับข้อความ อีก ๑ คล้ายกับในเหตุปัจจัย ๆ ในอธิปัตติปัจจัยนั้น ไม่ใช่อธิปัตติสนธิ แต่มี ข้อความ ๑๗ บริบูรณ์ ส่วนที่เกิดขึ้นเพราะอนันตรปัจจัย และเพราะอวิคตปัจจัย นั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ เป็นแต่บอกกำหนดไว้เท่านั้น จบอนโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันเล็กน้อย มีธรรมอันเล็กน้อย เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วย จิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์เล็กน้อย เป็นขันธ์ไม่มีเหตุเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มี ขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย วัตถุมีขันธ์ทั้งหลายในขณะอเหตุกปฏิสนธิเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ ทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย มหาภุค ๓ มีมหาภุค ๑ เป็นปัจจัย ๆ ล ๆ จักขุวิญญาณ มีจักขวา-ยชนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ มีกายายชนะเป็นปัจจัย ๆ ขันธ์ทั้งหลาย อันเล็กน้อยซึ่งเป็นขันธ์ไม่มีเหตุ มีวัตถุเป็นปัจจัย โมหะอันติดไปกับวิจิกิจฉา และ อุทธัจจะ มีขันธ์และวัตถุ ซึ่งมีได้ไปกับวิจิกิจฉา และอุทธัจจะ เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย มีธรรมอันเล็กน้อยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ อาร์มมณปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ ๕ คล้ายกับในปฏิจจวาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย มีธรรมอันเล็กน้อยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติ
ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์เล็กน้อย
เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อ
ความไว้ แล้วกล่าวต่อไปว่า จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ
มีกายาทนะเป็นปัจจัย ฯลฯ ขันธ์ทั้งหลายอันเล็กน้อย มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ
ธรรมใหญ่มีธรรมอันเล็กน้อยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ
อธิปัตติซึ่งเป็นของใหญ่ มีวัตถุเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันใหญ่อันเป็นวิบาก มีวัตถุ
เป็นปัจจัย ขันธ์ใหญ่ทั้งหลายมีวัตถุในขณะปฏิสนธิเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันหา
ประมาณมิได้ มีธรรมอันเล็กน้อยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น
คือ อธิปัตติอันหาประมาณมิได้ มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันเล็กน้อยและธรรม
ใหญ่ มีธรรมอันเล็กน้อยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์
ใหญ่ทั้งหลายอันเป็นวิบาก มีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหาภูต
ทั้งหลายเป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่มีธรรมใหญ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ
อธิปัตติใหญ่ มีขันธ์ใหญ่ทั้งหลายเป็นปัจจัย ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่
ซึ่งเป็นวิปากปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่าน
ละข้อความไว้ ฯ ธรรมอันเล็กน้อย มีธรรมใหญ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
อธิปัตติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ทั้งหลายซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ เป็น
วิบาก เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละไว้ ฯ ธรรมอันเล็กน้อยและ
ธรรมใหญ่ มีธรรมใหญ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ เป็นวิปากปัจจัย ขันธ์ ๒
มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ มีธรรมอันหาประมาณมิได้เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ อธิปัตติอันหาประมาณมิได้ มีขันธ์ทั้งหลายอันหา
ประมาณมิได้ เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ มีธรรมอันเล็กน้อย และหาประมาณมิได้เป็น
ปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ อธิปัตติอันหาประมาณมิได้ มีขันธ์
และวัตถุอันหาประมาณมิได้ เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย มีธรรมอันเล็กน้อย และธรรมใหญ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะอธิปไตยปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขั้นและมหาภูตทั้ง
หลายซึ่งเป็นวิบาก เป็นใหญ่ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนกับ
ที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมใหญ่มีธรรมอันเล็กน้อย และธรรมใหญ่เป็นปัจจัย เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปไตยปัจจัยนั้น คือ อธิปไตยอันใหญ่มีขั้นทั้งหลาย ซึ่งเป็นขั้นใหญ่
กับวัตถุเป็นปัจจัย ขั้น ๓ มีขั้น ๑ ซึ่งเป็นขั้นใหญ่ เป็นขั้นวิบากกับวัตถุ
เป็นปัจจัย ขั้น ๒ มีขั้น ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับ
ที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมใหญ่ มีธรรมอันเล็กน้อยและธรรม
ใหญ่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปไตยปัจจัยนั้น คือ ขั้น ๓ มีขั้น ๑ ซึ่ง
เป็นขั้นใหญ่ เป็นวิบาก กับวัตถุเป็นปัจจัย ขั้น ๒ มีขั้น ๒ เป็นปัจจัย รูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขั้นและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเป็นของใหญ่ เป็นวิบาก เป็น
ปัจจัย ขั้นทั้งหลายซึ่งเป็นขั้นใหญ่ มีขั้นใหญ่ทั้งหลาย ในขณะปฏิสนธิเป็น
ปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย มีธรรมอันเล็กน้อยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอนันตร-
ปัจจัย ไม่ใช่เพราะอาร์มณปัจจัย ไม่ใช่เพราะอัญญมัญญปัจจัย ไม่ใช่เพราะ
อุปนิสสปัจจัย ไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างละ ๑๒ คล้ายกับ
ในปฏิจจวาร ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ
บริบูรณ์ ฯ คำว่า วิบาก ฯ ไม่ควรถือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตเป็นวิบาก ฯ ที่
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาหารปัจจัย ไม่ใช่เพราะอินทริยปัจจัย ไม่ใช่เพราะถานปัจจัย
ไม่ใช่เพราะมัลลปัจจัย ไม่ใช่เพราะสัมปยุตตปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิปปยุตตปัจจัย
ไม่ใช่เพราะนัตถิปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ เป็น
แต่บอกจำนวนไว้เท่านั้น จนปัจจัยและจบปัจจัยวารเพียงเท่านั้น ท่านบอกว่านิสส-
วารคล้ายกับในปัจจัยวาร สั้นข้อความในกัณฑ์เพียงเท่านั้น

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณหาที่ ๙๐

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ
ว่าด้วยสังสัฏฐวาร ในปริตตติกมาติกา

ปริศคัม ฌมมํ สัฏฐโจ ปริตฺโต ฌมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจย ปริตฺตา เอก
ชนธํ สัฏฐจา คโยติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณหาที่ ๙๐ ว่าด้วย
สังสัฏฐวาร ในปริตตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันเล็กน้อย คลุกคลีกับธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
ชั้น ๓ คลุกคลีกับชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นเล็กน้อย ชั้น ๒ คลุกคลีกับชั้น ๒ ส่วน
ในขณะปฏิสนธินั้นท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่คลุกคลีกับธรรมใหญ่ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓
คลุกคลีกับชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นใหญ่ ชั้น ๒ คลุกคลีกับชั้น ๒ ส่วนในขณะ
ปฏิสนธินั้นท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ คลุกคลีกับธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ คลุกคลีกับชั้น ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ ชั้น ๒
คลุกคลีกับชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยคลุกคลีกับธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นเพราะอารัมมณปัจจัย
เพราะอหิปัจจัย เพราะอนันตรปัจจัย เพราะสมนันตรปัจจัย เพราะสหชาตปัจจัย
เพราะอัญญมัญญปัจจัย เพราะนิสสยปัจจัย เพราะอุปนิสสยปัจจัย เพราะปเรชาต-
ปัจจัยนั้น ไม่มีกล่าวถึงปฏิสนธิ ฯ เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น วิจารณ์ไม่มี ปฏิสนธิ
ก็ไม่มี ฯ เพราะกัมมปัจจัย เพราะวิปากปัจจัย เพราะอาหารปัจจัย เพราะอินทริย

บั้งจัย เพราะณานบั้งจัย เพราะมคคบั้งจัย เพราะสัมปยุตตบั้งจัย เพราะวิปปยุตต-
บั้งจัย เพราะอถถิบั้งจัย เพราะนัตถิบั้งจัย เพราะวิคตบั้งจัย เพราะอวิคตบั้งจัยนั้น
ท่านมิได้แจกข้อความไว้ เป็นแต่บอกกำหนดไว้เท่านั้น จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในบั้งจันนี้ว่า ธรรมอันเล็กน้อยคลุกคลีกับธรรมอันเล็ก
น้อยเกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบั้งจัยนั้น คือชั้น ๓ คลุกคลีกับชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นเล็ก
น้อย เป็นชั้นที่ไม่มีเหตุ ชั้น ๒ คลุกคลีกับชั้น ๒ โมหะอันติดไปกับวิกิจฉา
และอุทธัจจะ คลุกคลีกับชั้นทั้งหลายซึ่งติดไปกับวิกิจฉาและอุทธัจจะ ในขณะที่
อเหตุกปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยคลุกคลีกับธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอริปติ-
บั้งจัยนั้น คือชั้น ๓ คลุกคลีกับชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นเล็กน้อย ชั้น ๒ คลุกคลี
กับชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิที่ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่ คลุกคลีกับธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอริปติบั้งจัยนั้น คือ
อริปติใหญ่ คลุกคลีกับชั้นใหญ่ ชั้น ๓ คลุกคลีกับชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นใหญ่
ที่เป็นวิบากในขณะปฏิสนธิที่ท่านละไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ คลุกคลีกับธรรมอันหาประมาณมิได้เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะปุเรชาตบั้งจัยนั้น คือชั้น ๓ คลุกคลีกับชั้น ๑ ในอรุณ ส่วนในขณะ
ปฏิสนธิที่ท่านละไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่คลุกคลีกับธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตบั้งจัยนั้น
คือ ชั้น ๓ คลุกคลีกับชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นใหญ่ในอรุณ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
ที่ท่านละไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ คลุกคลีกับธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะปุเรชาตบั้งจัยนั้น คือ ชั้น ๓ คลุกคลีกับชั้น ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้
ในอรุณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยคลุกคลีกับธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะบังฉา-
ชาตบั้งจัย ไม่ใช่เพราะอาเสวนบั้งจัยนั้น คือชั้น ๓ คลุกคลีกับชั้น ๑ ซึ่งเป็น
ชั้นเล็กน้อย ส่วนในขณะปฏิสนธิที่ท่านละไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่คลุกคลีกับธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น
คือขั้น ๓ คลุกคลีกับขั้น ๑ ซึ่งเป็นขั้นใหญ่ เป็นวิบาก ส่วนในขณะปฏิสนธิ
นั้น ท่านละไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ คลุกคลีกับธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ ขั้น ๓ คลุกคลีกับขั้น ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้
ซึ่งเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย คลุกคลีกับธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมม
ปัจจัยนั้น คือเจตนาอันเล็กน้อย อาศัยขั้น ๔ ๕ หลายอันเล็กน้อย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่คลุกคลีกับธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ
เจตนาใหญ่คลุกคลีกับขั้น ๔ ๕ ซึ่งเป็นของใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ คลุกคลีกับธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือเจตนาอันหาประมาณมิได้ คลุกคลีกับขั้น ๔ ๕
อันหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย คลุกคลีกับธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปาก-
ปัจจัยนั้น คือ ขั้น ๓ คลุกคลีกับขั้น ๑ ซึ่งเป็นขั้นเล็กน้อย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่คลุกคลีกับธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น คือ
ขั้น ๓ คลุกคลีกับขั้น ๑ ซึ่งเป็นขั้นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ คลุกคลีกับธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น คือขั้น ๓ คลุกคลีกับขั้น ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้
ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย คลุกคลีกับธรรมอันเล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉาน-
ปัจจัย ไม่ใช่เพราะมคปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิปปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขั้น ๓ คลุกคลี
กับขั้น ๑ ซึ่งเป็นขั้นเล็กน้อยในรูป ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่คลุกคลีกับธรรมใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปปยุตตปัจจัยนั้น คือ
ขั้น ๓ คลุกคลีกับขั้น ๑ ซึ่งเป็นขั้นใหญ่ในรูป ดังนี้

ธรรมอันหาประมาณมิได้ คลุกคลีกับธรรมอันหาประมาณมิได้ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะวิปปยุตตปัจจัยนั้น คือ ขั้น ๓ คลุกคลีกับขั้น ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้

ในรูป ดังนี้ ๑ จบสังสังฐวารเพียงเท่านั้น ท่านบอกไว้ว่าสัมปยุตตวารก็คล้ายกับสังสังฐวาร

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมอันเล็กน้อยเป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเล็กน้อยนั้น เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นอื่น ประกอบกันและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นท่านละไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น ท่านก็บอกว่ามีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วเก็บมาพิจารณา สิ่งประพฤติก่อนแล้ว เก็บมาพิจารณา พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาโคตรภู พิจารณาความผ่องใส พิจารณากิเลสที่ละแล้ว พิจารณากิเลสที่ข่มไว้แล้ว รู้จักกิเลสที่เคยกำเริบมาแล้ว เห็นแจ้งซึ่ง ตา ห จมก ลิ่น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุ และชั้นทั้งหลายอันเล็กน้อย ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ปราภวสิ่งนั้นแล้ว ก็เกิดราคะและโทมนัส รุบายตนะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ ฯลฯ โผฏฐัพพะตนะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพพโสต รู้จักจิตของผู้อื่นด้วยจิตอันเล็กน้อยด้วยเจโตปริยญาณ จันทรอันเล็กน้อยเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งอิทธิวิญาณ และเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ อากาสาณัญญาตนะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งวิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ บุคคลย่อมรู้จักของผู้อื่นด้วยเจโตปริยญาณ จันทรใหญ่เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งอิทธิวิญาณ และเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ บุคคลย่อมพิจารณาปฐมฌาน พิจารณาเนวสัญญานาสัญญายตนะ พิจารณาทิพพจักขุ พิจารณาทิพพ-

โสศ และอหริวิชญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขกาทัมมปคญาณ
อนาคตังสญาณ เห็นแจ้งขั้นนี้ใหญ่ทั้งหลายว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับ
ไม่ได้ แล้วขันธ์ก็พลัดเปลี่ยน ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะและโมหะนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งธรรมอันหาประมาณมิได้
นั้น คือ นิพพานเป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งมรรคผล ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ
พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้วย่อมพิจารณาจรก พิจารณาผล พิจารณา
นิพพาน นิพพานเป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งโคตรกและแห่งความผ่องใส แห่งการ
นึก ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งธรรมใหญ่นั้น คือ
พระอริยะทั้งหลายย่อมรู้จักของผู้จัดทำประมาณได้ ด้วยเจโตปริยญาณ ขั้น
อันหาประมาณมิได้ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติ-
ญาณ อนาคตังสญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอธิปัตติบ่งชี้แห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ มีอารมณ์
เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือบุคคลให้
ทาน ถูศีล ทำอโบสถกรรมแล้ว ย่อมเก็บมาพิจารณาโดยเคารพ ย่อมพิจารณา
สิ่งที่ตนประพฤติดีไว้แล้วโดยเคารพ พระเสขะทั้งหลายย่อมพิจารณาโคตรก
และความผ่องใสโดยเคารพ ย่อมยินดีพลัดเปลี่ยนต่ออีกเป็นต้นโดยเคารพ ทำ
สิ่งนั้นให้เป็นเหตุเคารพแล้ว ราคะและทัญญูก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาตเป็น
ใหญ่นั้น คืออธิปัตติอันเล็กน้อย เป็นอธิปัตติบ่งชี้แห่งขั้นอันประกอบกัน และ
แห่งรูปอันเล็กน้อย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอธิปัตติบ่งชี้แห่งธรรมใหญ่ คือ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑
คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คืออธิปัตติใหญ่ เป็นอธิปัตติบ่งชี้แห่งขั้นอันประกอบ
กัน ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอธิปัตติบ่งชี้แห่งธรรมน้อยนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑
มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือบุคคลพิจารณาปฐมฌาน
และเนวสัญญานาสัญญายตนะ ทิพพจักขุ ตลอดถึงอนาคตังสญาณโดยเคารพ

ข้อมบดินดีเพลิงเพลิงต่อชั้นใหญ่โดยเคารพ ทำสิ่งนั้นให้เป็นทีเคารพแล้วก็เกิด
 ราคะและทิฏฐิ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือ อธิปัตติใหญ่ เป็นอธิปัตติบังจย
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่ เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมน้อยและใหญ่ นั่น คือ มีสหชาติเป็น
 ใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือ อธิปัตติใหญ่ เป็นอธิปัตติบังจยแห่งชั้น
 อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้
 นั่น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่
 นั่น คือ นิพพานเป็นอธิปัตติบังจยแห่งมรรคผล ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือ
 อธิปัตติอันประมาณมิได้ เป็นอธิปัตติบังจยแห่งชั้นอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั่น คือ
 มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่ นั่น คือ
 พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ข้อมพิจารณา มรรคผลนิพพานโดยเคารพ
 นิพพานเป็นอธิปัตติบังจยแห่งโคตรกุ และแห่งความผ่องใส ฯ คำว่า มีสหชาติ
 เป็นใหญ่ นั่น คือ อธิปัตติอันหาประมาณมิได้ เป็นอธิปัตติบังจยแห่งรูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมอันเล็กน้อยและอัน
 หาประมาณมิได้ นั่น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือ
 อธิปัตติอันหาประมาณมิได้ เป็นอธิปัตติบังจยแห่งชั้นอันประกอบกัน และแห่งรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอนันตรบังจยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั่น คือ ชั้น
 อันเล็กน้อยก่อน ๆ เป็นอนันตรบังจยแห่งชั้นหลัง ๆ อนุโลมเป็นอนันตรบังจย
 แห่งโคตรกุ และแห่งความผ่องใส การนึกเป็นอนันตรบังจยแห่งชั้นอันเล็กน้อย
 ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอนันตรบังจยแห่งธรรมใหญ่นั่น คือ จิตจิตอันเล็ก
 น้อย เป็นอนันตรบังจยแห่งอุปบัติจิตอันใหญ่ ชั้นอันเล็กน้อยเป็นอนันตรบังจย
 แห่งการออกอันใหญ่ และแห่งอนาคตังสญาณ การบริกรรมปฐมฌานและเนว-

สัญญาณาสัญญาตนะ ทิพพจักขุ อนาคตังสญาณ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งปฐมกถา และแห่งแนวสัญญาณาสัญญาตนะ ทิพพจักขุ อนาคตังสญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น คือ โคตรภเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค ความผ่องใสเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ จันท์ใหญ่ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งจันท์ใหญ่หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ จตจิตตชนิโคใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปปัตตจิตตชนิโคเล็กน้อย ภวังค์อันใหญ่เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการนึก จันท์ใหญ่เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกเล็กน้อย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น คือ แนวสัญญาณาสัญญาตนะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติของผู้ออกจากนิโรธ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น คือ จันท์อันหาประมาณมิได้ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งจันท์อันหาประมาณมิได้หลัง ๆ มรรคเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล ผลเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ ผลเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกอันเล็กน้อย ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ ผลเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกอันใหญ่ ๆ สมณันตรปัจจัย คล้ายกับในอนันตรปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ จันท์ ๑ ซึ่ง เป็นจันท์อันเล็กน้อย เป็นสหชาตปัจจัยแห่งจันท์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต จันท์ ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งจันท์ ๒ จันท์ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นสหชาตปัจจัยแห่งจันท์ทั้งหลาย มหาภูต ๑ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งมหาภูต ๓ ๆ ล ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันใหญ่นั้น คือ วัตถุในขณะปฏิสนธิ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งจันท์ทั้งหลายอันใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันใหญ่ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันใหญ่นั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งเป็น
ชั้นใหญ่ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งชั้น ๓ ชั้น ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งชั้น ๒
ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนหมามาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันใหญ่เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ ชั้นใหญ่
ทั้งหลายเป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้นใหญ่ทั้งหลายในขณะ
ปฏิสนธิ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งกตัตตารูป ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อย และแห่งธรรมใหญ่นั้น
คือ ชั้น ๑ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๒
เป็นสหชาตปัจจัยแห่งชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว
ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้
นั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งชั้น ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ
ชั้นอันหาประมาณมิได้ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑ สัน
ข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยปรกาสจะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๑

คัมภีร์พระมหาปฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวาร ในปริตตติกมาติกา

อปฺปมาโน ฌมฺโม ปริตฺตสฺส จ อปฺปมาณสฺส จ ฌมฺมสฺส อปฺปมาโน
เอโก ขนฺโธ คินฺณนฺนํ ขนฺธานนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปฏฐาน กัณฑ์ที่ ๕๑ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในปริตตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมหาประมาณมิได้ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อย และหา
ประมาณมิได้นั้น คือขันธ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ ๓
และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย และหาประมาณมิได้ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอัน
เล็กน้อยนั้น คือ ขันธและมหาภูตทั้งหลาย อันหาประมาณมิได้ เป็นสหชาต-
ปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย และธรรมใหญ่เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อย
นั้น คือ ขันธและมหาภูตทั้งหลายอันใหญ่ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ขันธและมหาภูตทั้งหลายอันใหญ่ในขณะปฏิสนธิ เป็นสหชาตปัจจัย
แห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมใหญ่ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ
ขันธ ๑ ซึ่งเป็นขันธใหญ่ในขณะปฏิสนธิ และวัตถุ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขันธ ๓
ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ ขันธ ๑
ซึ่งเป็นขันธอันเล็กน้อย เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งขันธ ๓ ขันธทั้งหลายในขณะ
ปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ
ทั้งหลาย มหาภูต ๑ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งมหาภูต ๓ ๆ ล ๆ แห่งอสัญญสัคค
ทั้งหลาย ๆ ล ๆ ดังนี้

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ วัตถุใน
ขณะปฏิสนธิเป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งเป็นขันธ
ใหญ่ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ ๓ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนข้อที่ว่า
มาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ ขันธ์ใหญ่
ในขณะปฏิสนธิเป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรมน้อย และแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ
ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ในขณะปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และ
แห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมหาประมาณมิได้ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรมหาประมาณมิได้นั้น
คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็น
อัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมน้อยและธรรมใหญ่ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรมใหญ่ คือ
ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ในขณะปฏิสนธิกับวัตถุ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขันธ์ ๓
ดังนี้ ๑

ธรรมน้อยเป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์น้อย
เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นนิสสย-
ปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ทั้งหลายเป็นนิสสยปัจจัยแห่ง
วัตถุ วัตถุเป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย มหาภูต ๑ เป็นนิสสยปัจจัยแห่ง
มหาภูต ๓ ๆ ล ๆ มหาภูต ๑ แห่งอสังขยัตถ์ทั้งหลาย เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์
ทั้งหลาย จักขวยตนะเป็นนิสสยปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายตนะ เป็นนิสสย-
ปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์น้อยทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมน้อยเป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ วัตถุเป็นนิสสยปัจจัย
แห่งขันธ์ใหญ่ทั้งหลาย วัตถุในขณะปฏิสนธิ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ใหญ่
ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมน้อยเป็นนิสสยปัจจัย แห่งธรรมหาประมาณมิได้นั้น คือ วัตถุเป็น
นิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่
เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ส่วนในขณะ
ปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่มาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ ขันธ์ใหญ่ทั้งหลาย เป็นนิสสยปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ใหญ่ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมน้อย และแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินี้ เหมือนที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมหาประมาณมิได้ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมหาประมาณมิได้นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมหาประมาณมิได้ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย อันหาประมาณมิได้ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมหาประมาณมิได้ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมน้อย และแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมน้อยและธรรมหาประมาณมิได้ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย อันหาประมาณมิได้ กับมหาภูต เป็นนิสสยปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมน้อยและธรรมหาประมาณมิได้ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ กับวัตถุ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมน้อยและธรรมใหญ่ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ ขันธ์ใหญ่กับมหาภูต เป็นนิสสยปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ใหญ่กับมหาภูตในขณะปฏิสนธิ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมน้อยและธรรมใหญ่ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ กับวัตถุ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่กับวัตถุ ในขณะปฏิสนธิ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมน้อยเป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมน้อยนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑
 อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัย
 ศรัทธา ศีล ปัญญา รากะ ความปรารถนา ความสุขกาย เสนาสนะ แล้วให้
 ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม ทำให้เกิดวิปัสสนา แล้วก็มีมานะ ทิฏฐิ และ
 ม่าสัตว์ ทำสงฆ์ให้แตกกัน ศรัทธา และปัญญา กับรากะ ความปรารถนา ความ
 สุขกาย เสนาสนะ อันเล็กน้อยนั้น เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งศรัทธาและปัญญา
 รากะ ความปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย อันเล็กน้อย กรรมอันเป็นกุศล
 และอกุศล เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งวิบาก ปาณาติบาต เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่ง
 ปาณาติบาต ตลอดถึงการทำมาตุฆาต เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งการทำมาตุฆาต ดังนี้ ๑

ธรรมน้อยเป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑
 อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล ปัญญา รากะ
 เสนาสนะ อันเล็กน้อย แล้วทำให้เกิดมานอันใหญ่ ทำให้เกิดอภิญญาและ
 สมาบัติ ศรัทธาเป็นต้นอันเล็กน้อยนั้น เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งศรัทธาเป็นต้น
 ซึ่งเป็นของใหญ่ การบริกรรมปฐมฌาน และแนวสัจญานาสัจญายตนะ เป็น
 อุปนิสสขปัจจัยแห่งปฐมฌาน และแห่งแนวสัจญานาสัจญายตนะ การบริกรรม
 ทิพพจักขุ และอนาคตังสญาณ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งทิพพจักขุ และแห่ง
 อนาคตังสญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันประมาณมิได้นั้น
 คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัย
 ศรัทธาเป็นต้น ซึ่งเป็นของเล็กน้อย แล้วทำให้เกิดมาน มรรค ผล สมาบัติ ซึ่งเป็น
 ของใหญ่ ศรัทธาเป็นต้น ซึ่งเป็นของเล็กน้อยนั้น ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่ง
 ศรัทธา และปัญญา มรรค ผล สมาบัติ อันหาประมาณมิได้ การบริกรรมมรรคที่ ๑
 เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งมรรคที่ ๑ การบริกรรมมรรคที่ ๔ เป็นอุปนิสสขปัจจัย
 แห่งมรรคที่ ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑
 อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล ปัญญา อัน

ใหญ่แล้ว ทำให้เกิดมาน อภิญญา สมาเจตอันใหญ่ สรรพธาและปัญญาอันใหญ่ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งสรรพธา และปัญญาอันใหญ่ มรรคที่ ๑ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งมรรคที่ ๒ อภิญญเจตนาเป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งแนวสัญญา นาสัญญาขตนะ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัย สรรพธา ศีล ปัญญา ความสุขกาย ความทุกข์กาย อันใหญ่แล้วก็ให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม ทำให้เกิดวิปัสสนาแล้วก็มีมานะทิฎฐิ สรรพธาและปัญญาอันใหญ่นั้น เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งสรรพธาและปัญญา และแห่งความสุขกาย ทุกข์กาย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมหาประมาณมิได้ คือ อาศัย อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยสรรพธา ศีล ปัญญาอันใหญ่ แล้วทำให้เกิดมาน มรรค ผล สมาบัติ สรรพธา และปัญญาอัน ใหญ่นั้น ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งสรรพธา และปัญญา มรรค ผล สมาบัติอันหา ประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันหาประมาณ มิได้นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยสรรพธา ศีล ปัญญา อันหาประมาณมิได้ แล้ว ทำให้เกิดมรรค ผล สมาบัติ สรรพธา และปัญญา อันหาประมาณมิได้นั้น ก็เป็น อุปนิสสขปัจจัยแห่งสรรพธาและปัญญา อันหาประมาณมิได้ มรรคที่ ๑ เป็น อุปนิสสขปัจจัยแห่งมรรคที่ ๒ มรรคที่ ๒ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งมรรคที่ ๓ มรรคที่ ๓ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งมรรคที่ ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันเล็กน้อย นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยสรรพธา ศีล ปัญญา อันหาประมาณมิได้ แล้วก็ให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรมให้เกิดวิปัสสนา สรรพธาและปัญญาอันหาประมาณมิได้ นั้น เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งสรรพธาและปัญญา ความสุขกาย ความทุกข์กาย อัน

เล็กน้อย ผลสมาบัติเป็นอุปนิสัยสขบัจจยแห่งสขกาย พระอริยะทั้งหลาย
อาศัยมรรคแล้ว ก็เห็นแจ้งสังขารทั้งหลายตามทแบบของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
บังคับไม่ได้ มรรคเป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งปฏิสัมภิทา ๔ และแห่งความฉลาด
ในฐานะและไม่ใช่นฐานะของพระอริยะทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอุปนิสัยสขบัจจยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ
อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา
ศีล ปัญญา อันหาประมาณมิได้ แล้วทำให้เกิดญาณอภิญาสมาบัติอันใหญ่
ศรัทธาและปัญญาอันหาประมาณมิได้นั้น เป็นอุปนิสัยสขบัจจย แห่งธรรม และ
ศรัทธาอันใหญ่ พระอริยะทั้งหลายอาศัยมรรคแล้ว ก็ทำให้เกิดสมาบัติที่ยังไม่เกิด
เข้าสมาบัติเกิดแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ มีอารมณ์
เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้ง
ซึ่งจักขุเป็นต้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วขยิบตพลัดเปลี่ยน
ปรารภสิ่งนั้นแล้ว ก็เกิดราคะและโทมนัส รุบายชนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งจักขุ
วิญญาณ โภญฐัพพายชนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งกายวิญญาณ ๑ คำว่า มีวัตถุ
เกิดก่อนนั้น คือ จักขวยายชนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งจักขุวิญญาณ กายายชนะ เป็น
ปุเรชาตบัจจยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจจย แห่งขันธอันเล็กน้อย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นปุเรชาตบัจจย แห่งธรรมใหญ่นั้น คือ มีอารมณ์
เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลได้เห็นรูป
ด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสทร ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุ
เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งขันธทั้งหลาย ซึ่งเป็นขันธใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นปุเรชาตบัจจย แห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น
คือ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งขันธทั้งหลาย อันหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นปัจฉาชาตบัจจย แห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ
เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายอัน
เล็กน้อย เป็นปัจฉาชาตบัจจยแห่งกายน ซึ่งเกิดก่อนดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นปัจฉาชาติปัจจัย แห่งธรรมน้อยนั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ใหญ่ทั้งหลาย เป็นปัจฉาชาติปัจจัย แห่งกายน ชงเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย อันหาประมาณมิได้ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกายน ชงเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอาเสวนปัจจัย แห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ ขันธ์อันเล็กน้อยก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัย แห่งขันธ์อันเล็กน้อยหลัง ๆ อนุโลมเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอาเสวนปัจจัย แห่งธรรมใหญ่นั้น คือ การบริกรรมฌานที่ ๑ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งฌานที่ ๑ การบริกรรมเนวสัญญานาสัญญายตนะเป็นอาเสวนปัจจัย แห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น การบริกรรมทิพพักษเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งทิพพักษ การบริกรรมอนาคตังสญาณ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งอนาคตังสญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอาเสวนปัจจัย แห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น คือ โคตรภู เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ความผ่องใสเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นอาเสวนปัจจัย แห่งธรรมใหญ่นั้น คือ ขันธ์ใหญ่ก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งขันธ์หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นกัมมปัจจัย แห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันเล็กน้อย เป็นกัมมปัจจัย แห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันเล็กน้อย ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย คำว่า มีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันเล็กน้อย เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ์อันเล็กน้อย ซึ่งเป็นวิบากและแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นกัมมปัจจัย แห่งธรรมใหญ่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑
เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาใหญ่เป็น
กัมมปัจจัย แห่งขันธอันประกอบด้วยเจตนาใหญ่ในขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมปัจจัย
แห่งขันธอันประกอบกัน ๑ คำว่า มีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาใหญ่เป็นกัมม-
ปัจจัยแห่งขันธใหญ่ ซึ่งเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐกัณฐ ๙๒

คัมภีร์พระมหาปฐฐาน

ว่าด้วยบัญญัติในปริตตติกมาติกา

มหคฺคโต ฐมโม ปรีตสฺส ฐมสฺส กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย สหชาตา
นानาขณิกว สหชาตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปฐฐาน กัณฐกัณฐ ๙๒ ว่าด้วย
บัญญัติในปริตตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเป็นความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมใหญ่เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ เกิดด้วยกัน ๑ มีขณะต่าง
กัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาใหญ่เป็นกัมมปัจจัยแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาใหญ่ในขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมปัจจัยแห่งกตัตตารูป
ทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาใหญ่เป็นกัมมปัจจัยแห่ง
กตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่เป็นกัมมปัจจัย แห่งธรรมน้อยและแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาใหญ่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาใหญ่ในขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาใหญ่เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธใหญ่ ซึ่งเป็นขันธใหญ่ และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันหาประมาณมิได้ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันหาประมาณมิได้ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันหาประมาณมิได้ซึ่งเป็นวิตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ เจตนาอันหาประมาณมิได้ เป็นกัมมปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อย และแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น คือ เจตนาอันหาประมาณมิได้ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งเป็นขันธเล็กน้อย ซึ่งเป็นวิปาก เป็นวิปากปัจจัย แห่งขันธ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปากปัจจัยแห่งวิตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันใหญ่เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันใหญ่นั้น ท่านบอกว่ามีข้อความอยู่ ๓ ประการ แต่มิได้จำแนกไว้ เพราะเหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นปัจจัยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น ก็มีข้อความ ๓ ประการ เหมือนกับดังที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอาหารปัจจัย อินทริยปัจจัย ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย วิปปยุตตปัจจัย แห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของ

เกิดด้วยกันนั้น คือ จันทรอันเล็กน้อย เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต จันทรอันเล็กน้อยในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย
จันทรทั้งหลายเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจันทร
ทั้งหลาย ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยตนะเป็นวิปยุตตปัจจัย แห่ง
จักขวิญญาน กายายตนะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายวิญญาน วัตถุเป็น
วิปยุตตปัจจัยแห่งจันทรอันเล็กน้อย ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ จันทร
อันเล็กน้อยเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ เป็นของเกิด
ด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วัตถุ
ในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจันทรทั้งหลาย ฯ คำว่า เป็นของเกิด
ก่อน คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจันทรใหญ่ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น คือ
เป็นของเกิดก่อน ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัย
แห่งจันทรอันหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ เป็นของเกิดด้วย
กัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ จันทรใหญ่
ทั้งหลาย เป็นวิปยุตตปัจจัย แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของ
เกิดภายหลังนั้น คือ จันทรใหญ่ทั้งหลาย เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายน ซึ่งเกิด
ก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อย คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
นั้น คือ จันทรอันหาประมาณมิได้ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ
คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ จันทรอันหาประมาณมิได้ เป็นวิปยุตตปัจจัย
แห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ เป็นของ
เกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑

เป็นอันเปรียบ ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งเป็นของ
เล็กน้อย เป็นอภิปัจจยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๒
เป็นอภิปัจจยแห่งชั้น ๒ ชั้นทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นอภิปัจจยแห่ง
วัตถุ วัตถุเป็นอภิปัจจยแห่งชั้นทั้งหลาย มหาภูต ๑ เป็นอภิปัจจยแห่ง
มหาภูต ๓ ๆ ล ๆ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักหลุด
ถึงวัตถุว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วขยัดเพ็ดเพลิน ปรรก
ลงนั้นแล้ว รากะและโหมนัสก็เกิดขึ้น รูปายตนะ เป็นอภิปัจจยแห่งจักข-
วิญญาณ โสภณูปะเขยตนะ เป็นอภิปัจจยแห่งกายวิญญาณ จักขวยตนะ เป็น
อภิปัจจยแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ เป็นอภิปัจจยแห่งกายวิญญาณ วัตถุ
เป็นอภิปัจจยแห่งชั้นอันเล็กน้อย ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ
ชั้นอันเล็กน้อย เป็นอภิปัจจยแห่งกายนชงเกิดก่อน ๆ อาหารที่เป็นคำ ๆ
เป็นอภิปัจจยแห่งกายน ช รุปชีวิตินทรีย์ เป็นอภิปัจจยแห่งกตัตตารูป
ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ เป็นของเกิด
ด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วัตถุ
ในขณะปฏิสนธิ เป็นอภิปัจจยแห่งชั้นใหญ่ทั้งหลาย ๆ คำว่า เป็นของเกิด
ก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต จักขุเป็น
อภิปัจจยแห่งชั้นใหญ่ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น คือ เป็น
ของเกิดก่อน ๆ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นอภิปัจจยแห่งชั้น
ทั้งหลายอันหาประมาณมิได้

ธรรมใหญ่ เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นใหญ่
เป็นอภิปัจจยแห่งชั้น ๓ ชั้น ๒ เป็นอภิปัจจยแห่งชั้น ๒ ส่วนในขณะ
ปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่ เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑
เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นใหญ่เป็น
อภิปัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้นใหญ่ในขณะปฏิสนธิ เป็นอภิปัจจย

แห่งกตัตถารูปทั้งหลาย ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ใหญ่เป็น
อภิปัจจยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่ เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมน้อยและแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ
ขันธ์ ๑ ซึ่งเกินขันธ์ใหญ่ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือน
ที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมหาประมาณมิได้ เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น คือ
ขันธ์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ์ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมน้อยนั้น คือ เป็นของ
เกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
ขันธ์อันหาประมาณมิได้ เป็นอภิปัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ คำว่า
เป็นของเกิดภายหลัง คือ ขันธ์อันหาประมาณมิได้ เป็นอภิปัจจยแห่งกายนซึ่ง
เกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมอันเล็กน้อย และแห่ง
ธรรมอันหาประมาณมิได้นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ เป็นอภิปัจจย
แห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอภิปัจจยแห่งธรรม
อันเล็กน้อยนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑
เป็นอินทรีย์ ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย
อันหาประมาณมิได้ เป็นอภิปัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ คำว่า เป็น
ของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์อันหาประมาณมิได้ และอาหารที่เป็นคำ ๆ เป็น
อภิปัจจยแห่งกายน ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์อันหาประมาณ
มิได้ กับรูปชีวิตินทรีย์ เป็นอภิปัจจยแห่งกตัตถารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยและหาประมาณมิได้ เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมอันหา
ประมาณมิได้นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ ๆ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งหาประมาณมิได้ กับวัตถุ เป็นอภิปัจจย
แห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมใหญ่ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันเล็กน้อยนั้น คือ แก่นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดกายแล้ง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเป็นของใหญ่ เป็นอรรถปัจจัยแห่งรูปอันเกิดด้วยจิต ขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเป็นของใหญ่ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ใหญ่กับอาหารที่เป็นคำ ๑ เป็นปัจเจกชาติปัจจัยแห่งกายนี้ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ใหญ่กับรูปชีวิตินทรีย์ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อยและธรรมใหญ่ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมใหญ่นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเมื่อขันธ์ใหญ่กับวัตถุ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ใหญ่ ในขณะปฏิสนธิ กับวัตถุ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ กับวัตถุ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ส่วนที่เป็นอรรถปัจจัย และวิคตปัจจัย อวิคตปัจจัยนั้น ก็เหมือนกับที่เข้ามาแล้วจนอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ขอความในปัจจัยว่า ธรรมอันเล็กน้อยเป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัย เป็นปุเรชาตปัจจัย เป็นปัจเจกชาติปัจจัย เป็นกัมมปัจจัย เป็นอาหารปัจจัย เป็นอินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมอันเล็กน้อย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัย เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเล็กน้อย เป็นอุปนิสสขปัจจัย เป็นปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรมอันหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่ เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่ เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัย เป็นปัจเจกชาติปัจจัย เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมน้อย ดังนี้ ๑

ธรรมใหญ่ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

กรรมใหญ่ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นกัมมปัจจัย แห่งกรรมน้อยและแห่ง
กรรมใหญ่ ดังนี้ ๑

กรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นสหชาติปัจจัย อุปนิสสปัจจัย แห่งกรรม
อันหาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

กรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นสหชาติปัจจัย เป็น
อุปนิสสปัจจัย เป็นปัจจกขาชาติปัจจัย แห่งกรรมอันเล็กน้อย ดังนี้ ๑

กรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นอุปนิสสปัจจัย แห่ง
กรรมใหญ่ ดังนี้ ๑

กรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นสหชาติปัจจัย แห่งกรรมอันเล็กน้อยและ
หาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

กรรมอันเล็กน้อยและกรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นสหชาติปัจจัยแห่ง
กรรมอันเล็กน้อย คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดภายหลัง เป็นอาหาร
เป็นอินทรีย์ ดังนี้ ๑

กรรมอันเล็กน้อยและกรรมอันหาประมาณมิได้ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งกรรม
อันหาประมาณมิได้ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดก่อน ดังนี้ ๑

กรรมอันเล็กน้อยและกรรมใหญ่ เป็นสหชาติปัจจัย แห่งกรรมอันเล็กน้อย
นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดภายหลัง เป็นอาหาร เป็นอินทรีย์ ดังนี้ ๑

กรรมอันเล็กน้อยและกรรมใหญ่ เป็นสหชาติปัจจัย แห่งกรรมใหญ่
ดังนี้ ๑ ๑ จบปัจจัยเพียงเท่านั้น ส่วนในอนุโลมปัจจัย และปัจจัยยานุโลมนั้นมีแต่
ท่านบอกกำหนดข้อความไว้เท่านั้น มิได้แจกข้อความไว้ประการใด หากจะยกมา
แสดงก็ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังทั้งหลาย จึงมิได้ยกมาแสดง

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กณฑ์ที่ ๙๓

คัมภีร์พระมหาปฐฐาน

ว่าด้วยปฏิจจวาร ในปริตตารัมมณตีกมาติกา

ปริตตารมฺมณํ ฐมฺมํ ปฏิจฺจ ปริตตารมฺโถ ฐมฺโม อุปฺปชฺชติ
เหตุปจฺจยา ปริตตารมฺมณํ เอกํ ขนฺธนฺติ.

ณ บัณฑิต อตมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปฐฐาน กณฑ์ที่ ๙๓ ว่า
ด้วยปฏิจจวาร ในปริตตารัมมณตีกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันมีอารมณ์เล็กน้อย อาศัยธรรมอันมีอารมณ์เล็กน้อย เกิดขึ้นเพราะเหตุ
บังจັນน์ คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย ขันธ์ ๒ อาศัย
ขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมมีอารมณ์ใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจันน์
นั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓
อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมมีอารมณ์หาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้
เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจันน์นั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณ
มิได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย อาศัยธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย เกิดขึ้น
เพราะอาร์มมณบังจันน์ ตลอดถึงเพราะอวิคตบังจันน์ ท่านมิได้แจกข้อความไว้
เป็นแต่บอกกำหนดไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น เป็นอันว่าจบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัจจนียว่า ธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย อาศัย
 ธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัย
 ขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนใน
 ขณะอเหตุกปฏิสนธินั้น ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย ขันธ์ ๒
 อาศัยขันธ์ ๒ โมหะอันติดไปกับกัณวีจิกจณาและอุทธัจจะ อาศัยขันธ์ทั้งหลายอัน
 ติดไปกับกัณวีจิกจณาและอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 เหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ซึ่งเป็นขันธ์ไม่มีเหตุ
 ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๑ โมหะอันติดไปกับกัณวีจิกจณาและอุทธัจจะ อาศัยขันธ์
 ทั้งหลายอันติดไปกับกัณวีจิกจณาและอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์อันหาประมาณมิได้ อาศัยธรรมมีอารมณ์อันหาประมาณ
 มิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์
 หาประมาณมิได้ ซึ่งเป็นขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ โมหะอันไป
 กับกัณวีจิกจณาและอุทธัจจะ อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันติดไปกับกัณวีจิกจณาและอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย อาศัยธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะอธิปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย
 ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะอเหตุกปฏิสนธินั้น ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑
 ซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ โมหะอันติดไปกับกัณวีจิกจณาและ
 อุทธัจจะ อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันติดไปกับกัณวีจิกจณาและอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์ใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 อธิปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัย
 ขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์หาประมาณ
 มิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์
 หาประมาณมิได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย อาศัยธรรมอันมีอารมณ์น้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
ปุเรชาตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อยในรูป ส่วน
ในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนหมดมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอารมณ์ใหญ่ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์ใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะปุเรชาตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ในรูป
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ปฏิสนธิในธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ไม่มี ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์หาประมาณ
มิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งหา
ประมาณมิได้ในรูป ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมที่มีอารมณ์หาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปัจเจกชาตปัจจัย และไม่ใช้เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คล้ายกับ
ในคำว่าไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์ใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
กัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันมีอารมณ์ใหญ่ อาศัยขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย อาศัยธรรมอันมีอารมณ์น้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
กัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันมีอารมณ์น้อย อาศัยขันธ์ทั้งหลาย อันมีอารมณ์
น้อย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ อาศัย
ขันธ์ทั้งหลาย อันมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย อาศัยธรรมอันมีอารมณ์เล็กน้อย เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น ไม่มีปฏิสนธิ ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฌานปัจจัยนั้น
คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิญญูญาณ ๕ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนใน
อเหตุกปฏิสนธินั้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์ใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
มัคคปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ซึ่งเป็นขันธ์ไม่มีเหตุ
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ อาศัยธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะมีเหตุบังเกิดขึ้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ซึ่งเป็นขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย อาศัยธรรมอันมีอารมณ์น้อย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตบังเกิดขึ้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์น้อย ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตบังเกิดขึ้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ในรูป ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตบังเกิดขึ้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ในรูป ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑ จบปัจจัยนี้และปฏิจจวารเพียงเท่านั้น ท่านบอกว่าถึงแม้ว่าสหชาตวาร ปัจจยวาร นิสสยวาร สังสญญวาร สัมปยุตตวาร ก็คล้ายกันกับปฏิจจวาร ดังนี้ ๑

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย เป็นเหตุบังเกิดขึ้นแห่งธรรมอันมีอารมณ์เล็กน้อยนั้น คือ เหตุทั้งหลายซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อยเป็นเหตุบังเกิดขึ้นแห่งขันธ์อันประกอบกัน เหตุทั้งหลาย ซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อยในขณะปฏิสนธิ เป็นเหตุบังเกิดขึ้นแห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นเหตุบังเกิดขึ้นแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่นั้น คือ เหตุทั้งหลายซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นเหตุบังเกิดขึ้นแห่งขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีอารมณ์ประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธิท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นเหตุบังเกิดขึ้นแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นเหตุบังเกิดขึ้นแห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย เป็นอารมณ์มณปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อยนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วพิจารณาสิ่งของตน

ประพฤติกว้างไวก่อน แล้วพิจารณาสิ่งนั้น พระอริยะทั้งหลาย ย่อมพิจารณา
 กิเลสแต่ละแล้ว ที่มีอารมณ์น้อย ย่อมพิจารณาภิเลสที่ข่มไว้แล้ว ย่อมรู้จักกิเลส
 ที่เคยกำเริบมาแล้ว ย่อมเล็งเห็นขันธทั้งหลายซึ่งเป็นขันธเล็กน้อย เป็นขันธมี
 อารมณ์น้อย ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน
 ปราภาส่งนั้นแล้ว รากะอันมีอารมณ์เล็กน้อยก็เกิดขึ้น โทมนัสก็เกิดขึ้น บุคคล
 ย่อมรู้จักของผู้มีจิตน้อย ซึ่งมีอารมณ์น้อย ด้วยเจโตปริยญาณ ขันธทั้งหลาย
 อันเป็นขันธเล็กน้อย ซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งเจโตปริยญาณ
 ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งธรรมใหญ่ ซึ่งมีอารมณ์
 ใหญ่ นั่น คือ บุคคลย่อมพิจารณาทิพพจักขุ พิจารณาทิพพโสต พิจารณา
 อิทธิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ และ
 ขันธทั้งหลาย ซึ่งเป็นของใหญ่ซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
 บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน ปราภาส่งนั้นแล้ว รากะอันมีอารมณ์ใหญ่
 ก็เกิดขึ้น โทมนัสก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมรู้จักของผู้มีจิตใหญ่ซึ่งมีอารมณ์น้อยด้วย
 เจโตปริยญาณ ขันธใหญ่ทั้งหลาย ซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่ง
 เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ นั่น
 คือ บุคคลพิจารณาวิญญานัญญาขตนะ เนวสัญญานาสัญญาขตนะ พิจารณาธรรม
 ซึ่งมามีอารมณ์ใหญ่ พิจารณาเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมม-
 ุปคญาณ อนาคตังสญาณ และเห็นแจ้งซึ่งขันธใหญ่ทั้งหลาย อันมีอารมณ์ใหญ่
 ว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์ รากะอันมีอารมณ์ใหญ่ปราภาส่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น โทมนัส
 ก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมรู้จักของผู้มีจิตใหญ่ ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ด้วยเจโตปริยญาณ
 ขันธทั้งหลายซึ่งเป็นขันธใหญ่ เป็นขันธมีอารมณ์ใหญ่ ย่อมเป็นอารมณ์บ่งชี้
 แห่งเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ
 อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอรัมมณบัจจยแห่งธรรม ซึ่งมีอารมณ์น้อยเป็น
คือ บุคคลพิจารณาซึ่งการพิจารณาณที่ ๑ พิจารณาซึ่งการพิจารณาซึ่งแนวสัญญา-
นาสัญญาตนะ พิจารณาซึ่งการพิจารณาที่พพักขุ พิจารณาซึ่งการพิจารณา
ที่พพโสธ พิจารณาซึ่งการพิจารณา อธิวัธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสา-
นุสสติญาณ อนาคตังสญาณ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาเกเลสหะแล้ว ทม
อารมณ์ใหญ่ ย่อมพิจารณากิเลสหะที่ข้ามไว้แล้ว ย่อมเห็นแจ้งขั้นอันเล็กน้อย ซึ่ง
มีอารมณ์ใหญ่ซึ่งเคยกำเริบมาแล้วว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น บุคคลย่อมรู้จัก
ของผู้น้อย ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ด้วยเจโตปริยญาณ ขั้นอันเล็กน้อยซึ่งมี
อารมณ์ใหญ่ ย่อมเป็นอรัมมณบัจจย แห่งเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาसानุสสติ-
ญาณ ขตากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอรัมมณบัจจยแห่งธรรม ซึ่งมี
อารมณ์หาประมาณมิได้นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ย่อม
พิจารณามรรค ย่อมพิจารณาผล ย่อมรู้จักของผู้น้อย ซึ่งมีอารมณ์
หาประมาณมิได้ ด้วยเจโตปริยญาณ ขั้นทั้งหลายซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้
เป็นอรัมมณบัจจยแห่งเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ ขตากัมมุปคญาณ
อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอรัมมณบัจจยแห่งธรรมซึ่งมี
อารมณ์น้อยนั้น คือ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาโคตรภ พิจารณาความผ่องใส
พิจารณาซึ่งการพิจารณาในเรื่องมรรค ผล นิพพาน เห็นแจ้งขั้นอันเล็กน้อยซึ่งมี
อารมณ์หาประมาณมิได้ว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น รู้จักของผู้น้อย
ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ด้วยเจโตปริยญาณ ขั้นอันเล็กน้อยซึ่งมีอารมณ์
หาประมาณมิได้ เป็นอรัมมณบัจจยแห่งเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ
ขตากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอรัมมณบัจจยแห่งธรรมซึ่งมี
อารมณ์ใหญ่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลาย ย่อมพิจารณาเจโตปริยญาณ อันมี
อารมณ์หาประมาณมิได้ ๑ ล ๑ ขั้นอันเล็กน้อยซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้

ก็เข็นอารมณ์บัจจยแห่งเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ
อวิชชณาการ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมามีอารมณ์เล็กน้อย เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งธรรมอันมามีอารมณ์เล็กน้อย
นั้น คือ มามีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มามีอารมณ์
เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว พิจารณาสิ่งทั้ง ๓
นั้นโดยเคารพ พิจารณาสิ่งที่ตนประพฤติดีไว้แล้วโดยเคารพ ขันติพลัดเปลี่ยน
ต่อข้ามอันเล็กน้อย ซึ่งมีอารมณ์น้อยโดยเคารพ ทำสิ่งนั้นให้เป็นที่เคารพแล้ว
ระคะและทญฐก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่
อันมามีอารมณ์น้อย เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมามีอารมณ์น้อย เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งธรรมซึ่งมามีอารมณ์ใหญ่นั้น
คือ มามีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ คำว่า มามีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลพิจารณา
ทิพพจักขุ ทิพพโสต โดยเคารพ พิจารณาอิทธิวิญาณ เจโตปริยญาณ
ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขตากัมมปคญาณ อนาคตังสญาณ ซึ่งมีอารมณ์เล็ก
น้อย ทำขันธใหญ่ซึ่งมามีอารมณ์ ให้เป็นที่เคารพ แล้วขันติ ระคะอันมามีอารมณ์
ใหญ่ ทำสิ่งนั้นให้เป็นที่เคารพแล้วก็เกิดขึ้น ทญฐก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมามีอารมณ์ใหญ่ เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งธรรมซึ่งมามีอารมณ์ใหญ่นั้น คือ
มามีอารมณ์ใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มามีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคล
ขันติต่อวิญญานัญจาตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ และอิทธิวิญาณ เจโตปริย-
ญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขตากัมมปคญาณ อนาคตังสญาณ และขันธใหญ่
ซึ่งมามีอารมณ์ใหญ่โดยเคารพ ระคะอันมามีอารมณ์ใหญ่ ทำสิ่งนั้นให้เป็นที่เคารพแล้ว
ก็เกิดขึ้น ทญฐก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่
อันมามีอารมณ์เป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมามีอารมณ์ใหญ่ เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งธรรมซึ่งมามีอารมณ์น้อยนั้น
คือ มามีอารมณ์ใหญ่ ๑ คำว่า มามีอารมณ์ใหญ่นั้น คือ บุคคลพิจารณา ซึ่งการ
พิจารณาในปฐมฌาน และอนาคตังสญาณโดยเคารพ ขันติต่อข้ามอันเล็กน้อย
ซึ่งมามีอารมณ์เป็นใหญ่โดยเคารพ ระคะอันมามีอารมณ์น้อยทำสิ่งนั้นให้เป็นที่เคารพ
แล้วเกิดขึ้น ทญฐก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ข้อมพิจารณา มรรคผลโดยเคารพ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันหาประมาณมิได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นธัมมอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีอารมณ์น้อย นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระเสขะทั้งหลาย ข้อมพิจารณาโคตรภู และความผ่องใส และการพิจารณาในเรื่อง มรรค ผล นิพพาน โดยเคารพ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระเสขะทั้งหลาย ข้อมพิจารณาเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้โดยเคารพ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอารมณ์เล็กน้อย เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย นั้น คือ ชั้นธัมมอันมีอารมณ์เล็กน้อยก่อน ฯ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นธัมมหลัง ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอารมณ์เล็กน้อย เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีอารมณ์ใหญ่นั้น คือ จตจิตซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปบัติจตจิตซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ กวักซึ่งมีอารมณ์เล็กน้อย เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการนึกซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ชั้นธัมมอันมีอารมณ์น้อย เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอารมณ์เล็กน้อย เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์อันหาประมาณมิได้นั้น คือ อนโลมอันมีอารมณ์น้อย เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภูและความผ่องใส ผลสมบัติ ดังนี้ ๑ ฯ สันข้อความในกถาบทนี้เพียงเท่านั้น

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๔

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยบัญญัติหาวาร ในปริตตารัมมณัตติกมาติกา

มหะคตารมมโน ฐมโม มหะคตารมมณสฺส ฐมมสฺส อนนฺตรปจฺเจยน
ปจฺจโย ปุริมา ปุริมา มหะคตารมมณาทิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๕๔ ว่าด้วย
บัญญัติหาวาร ในปริตตารัมมณัตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่นั้น คือ ชั้น
ทั้งหลายมีอารมณ์ใหญ่ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีอารมณ์น้อยนั้น
คือ จติจตอันมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอปัตติจตอันมีอารมณ์น้อย ภาวัก
ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการนึกซึ่งมีอารมณ์น้อย ชั้น ซึ่ง
อารมณ์ใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกซึ่งมีอารมณ์น้อย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณ
มิได้นั้น คือ อนโลมอันมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่ง
ความผ่องใส แห่งผลสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญาขตนะของผู้ออกจากนิโรธ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งผลสมาบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมี
อารมณ์หาประมาณมิได้นั้น คือ ชั้นอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้ก่อน ๆ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งชั้นหลัง ๆ โคตรภูเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค ความผ่องใส

๗ เป็นอนันตรบัจจแห่งมรรค มรรคเป็นอนันตรบัจจแห่งผล ผลเป็นอนันตรบัจจแห่งผล ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอนันตรบัจจแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อยนั้น คือ การพิจารณามรรคเป็นอนันตรบัจจแห่งการออกซึ่งมีอารมณ์น้อย การพิจารณาผล เป็นอนันตรบัจจแห่งการออกซึ่งมีอารมณ์น้อย การพิจารณาวิพพาน เป็นอนันตรบัจจแห่งการออกซึ่งมีอารมณ์น้อย เจโตปริยญาณ ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอนันตรบัจจแห่งการออกซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เป็นอนันตรบัจจแห่งการออกซึ่งมีอารมณ์น้อย ผลเป็นอนันตรบัจจแห่งการออกซึ่งมีอารมณ์น้อย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอนันตรบัจจแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ คือการพิจารณามรรค ผล วิพพาน และผลเป็นอนันตรบัจจแห่งการออกซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นสมันตรบัจจแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อยนั้น คล้ายกับในข้อว่าด้วยอนันตรบัจจ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นอนันตรบัจจ เป็นอัญญมัญญบัจจ เป็นนิสสยบัจจแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อยนั้น มีข้อความอย่างละ ๓ ตามที่ว่าไว้ในปัจจุจวาร ๑ ส่วนในอุปนิสสยบัจจนั้น อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล บุญญา รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย แล้วก็ให้ทาน ถิอศีล ทำอุโบสถกรรม ทำให้เกิดมานอันมีอารมณ์น้อย ทำให้เกิดวิปัสสนา อภิญญาสมบัติแล้วก็มีมานะทิฏฐิ แล้วก็ฆ่าสัตว์ทำสงฆ์ให้แตกกัน ศรัทธา บุญญา รากะ ความปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย ซึ่งมีอารมณ์น้อยนั้น เป็นอุปนิสสยบัจจ แห่งศรัทธาและบุญญา รากะ ความปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นอุปนิสสยบัจจแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธาเป็นต้น แล้วก็ทำให้เกิดมานซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ทำ

ให้เกิดวิบัสสนา อภิญญา สมาบัติแล้วก็มีมานะ ทิฏฐิ ศรัทธาเป็นต้นซึ่งมี
อารมณ์น้อยนั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธาและปัญญา รากะ ความปรารถนา
ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณ
มิได้นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ บุคคล
อาศัยศรัทธาเป็นต้น ซึ่งมีอารมณ์น้อย แล้วทำให้เกิดมานอันมีอารมณ์หาประมาณ
มิได้ ทำให้เกิดมรรคและอภิญญา สมาบัติ ศรัทธา เป็นต้น ซึ่งมีอารมณ์น้อยนั้น
ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธา และปัญญา ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่นั้น
คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกตินั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา
เป็นต้น ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่แล้วทำให้เกิดมานซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ทำให้เกิดวิบัสสนา
อภิญญาสมาบัติ แล้วก็มีมานะ ทิฏฐิ ศรัทธาเป็นต้น ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่นั้น ก็เป็น
อุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธา และความปรารถนาซึ่งมีอารมณ์เป็นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อยนั้น
คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินั้น
คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล ความปรารถนา ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่แล้วก็ให้ทาน ถอด
ทำอุโบสถกรรม ทำให้เกิดมาน ซึ่งมีอารมณ์น้อย ทำให้เกิดวิบัสสนา อภิญญา
สมาบัติ แล้วก็มีมานะ ทิฏฐิ ศรัทธาและความปรารถนา ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่นั้น
ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธา และความปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย
ซึ่งมีอารมณ์น้อย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์เป็นใหญ่ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หา
ประมาณมิได้นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า ปกตินั้น
คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล ความปรารถนาซึ่งมีอารมณ์ใหญ่แล้ว ก็ทำให้เกิดมาน
ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ทำให้เกิดมรรค อภิญญา สมาบัติ ศรัทธา
และความปรารถนาซึ่งมีอารมณ์ใหญ่นั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธาและปัญญา
ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมี
อารมณ์หาประมาณมิได้นั้น คือ อาสยอารมณ์ ๑ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ฯ
คำว่า อาสยปกตินั้น คือ บุคคลอาสยศรัทธา ศีล บัญญา แล้วทำให้เกิดฉาน
อันมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ทำให้เกิดมรรค อภิญญา สมาบัติ ศรัทธา และ
ปัญญาซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้นั้น ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งศรัทธา และ
ปัญญา และผลสมาบัติซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมี
อารมณ์น้อยนั้น คือ อาสยอารมณ์ ๑ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ฯ
คำว่า อาสยปกตินั้น คือ บุคคลอาสยศรัทธา ศีล บัญญา ซึ่งมีอารมณ์
หาประมาณมิได้ แล้วให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม ทำให้เกิดฉานซึ่งมี
อารมณ์น้อย ทำให้เกิดวิปัสสนา อภิญญา สมาบัติ ศรัทธา และปัญญา ซึ่งมี
อารมณ์หาประมาณมิได้ ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งศรัทธา และปัญญา ความ
สุขกาย ความทุกข์กาย ซึ่งมีอารมณ์ปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมี
อารมณ์ใหญ่นั้น คือ อาสยอารมณ์ ๑ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ฯ
คำว่า อาสยปกตินั้น คือ บุคคลอาสยศรัทธา ศีล บัญญา ซึ่งมีอารมณ์หา
ประมาณมิได้ แล้วทำให้เกิดฉานซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ทำให้เกิดวิปัสสนา อภิญญา
สมาบัติ ศรัทธา และปัญญา ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัย
แห่งศรัทธา และปัญญาซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นอาเสวนปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อยนั้น
คือ ขันธ์ซึ่งมีอารมณ์น้อยก่อน ฯ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งขันธ์ซึ่งมีอารมณ์น้อย
หลัง ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นอาเสวนปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณ
มิได้นั้น คือ อนโลมซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่ง
ความผ่องใส ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่นั้น
คือ ขันธ์ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ก่อน ฯ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งขันธ์ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่
หลัง ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์เป็นใหญ่ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หา
ประมาณมิได้นั้น คือ อนุโลมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งโคตรภู และ
แห่งความเฝ้าใส ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์
หาประมาณมิได้นั้น คือ ขันธ์ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัย
แห่งขันธ์ซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้หลัง ๆ โคตรภูเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค
ความเฝ้าใสเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอารมณ์น้อยเป็นกัมมปัจจัย แห่งธรรมอันมีอารมณ์น้อยนั้น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
นั้น คือ เจตนาอันมีอารมณ์น้อย เป็นกัมมปัจจัย แห่งขันธ์อื่นประกอบกัน ๆ คำว่า
มีเจตนาต่างกันนั้น คือ เจตนาอันมีอารมณ์น้อย เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ์อันมีอารมณ์
น้อยซึ่งเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่นั้น
คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิด
ด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันมีอารมณ์ใหญ่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ์อื่นประกอบ
กัน ๆ คำว่า มีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันมีอารมณ์ใหญ่ เป็นกัมมปัจจัยแห่ง
ขันธ์อันมีอารมณ์ใหญ่ อันเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อยนั้น
คือ เป็นของมีขณะต่างกัน ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันมี
อารมณ์ใหญ่ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ์อันมีอารมณ์น้อย อันเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หา
ประมาณมิได้นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็น
ของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ์
อื่นประกอบกัน ๆ คำว่า มีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้
เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ์อันมีอารมณ์หาประมาณมิได้ อันเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์
น้อยนั้น คือ เป็นของมีขณะต่างกัน ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ

เจตนาซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นกัมมปัจจัยแห่งชั้นซึ่งมีอารมณ์น้อย ซึ่ง
เป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นวิปากปัจจัย เป็นอาหารปัจจัย เป็นอินทริย-
ปัจจัย เป็นฌานปัจจัย เป็นมคคปัจจัย เป็นสมณันตรปัจจัย เป็นอภิสปัจจัย เป็นนัตถิ-
ปัจจัย เป็นวิคตปัจจัย เป็นอวิคตปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อยนั้น ท่านมิได้
แจกข้อความไว้ เป็นแต่บอกกำหนดไว้เท่านั้น ดังนี้ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัจจัยนี้ ว่าธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อยเป็นอาร์มมณ-
ปัจจัย เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย เป็นกัมมปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมี
อารมณ์น้อย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งธรรม
ซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณ
มิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นสหชาตปัจจัย เป็น
อุปนิสสยปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย เป็นกัมม-
ปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณ
มิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นสหชาตปัจจัย
เป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย
เป็นกัมมปัจจัย แห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์น้อย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย
แห่งธรรมซึ่งมีอารมณ์ใหญ่ ดังนี้ ๑ จบปัจจัยและปริตติการัมมณคิกมาติกา
เพียงเท่านี้ ส่วนอนุโลมปัจจัยและปัจจัยานุโลมนั้น มีแต่บอกกำหนดข้อความ

ไว้ว่า ในปัจจุปัณณามีข้อความเท่าไร แต่มิได้แจกข้อความไว้ หากจะยกมาแสดง ก็ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังทั้งหลาย ๆ จึงขอข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๕๕

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน ว่าด้วยปฏิจจวาร ในหีนัตติกมาตिका

หีนํ ชมมํ ปฏิจจํ หีนโน ชมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา หีนํ เอกํ ชนฺธํ
ปฏิจจํ คโย ชนฺธาคิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๕๕ ว่าด้วย
ปฏิจจวาร ในหีนัตติกมาตिका สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันต่ำช้า อาศัยธรรมอันต่ำช้า เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัย
ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ต่ำช้า ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๆ ธรรมปานกลาง อาศัยธรรม
ต่ำช้า เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์อันต่ำช้า ๆ
ธรรมอันต่ำช้าและปานกลาง อาศัยธรรมอันต่ำช้า เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งต่ำช้า ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้

ธรรมปานกลางอาศัยธรรมปานกลาง เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย คือ ขันธ์ ๓
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นขันธ์ปานกลาง ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒
วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓
อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตถารูป อุปาทายรูป อาศัยมหาภูต
ทั้งหลาย ดังนี้

ธรรมอันประณีตอาศัยธรรมอันประณีต เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมปานกลาง อาศัยธรรมปานกลางและประณีต เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ และมหาภูตทั้งหลายอันประณีต ดังนี้ ๑

ธรรมปานกลาง อาศัยธรรมต่ำช้าและปานกลาง เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายอันต่ำช้า ดังนี้ ๑

หินัตถกมัตถิกานี้ ท่านบอกว่ามีข้อความพิสดารเหมือนกับในสังกสิณสูตรกมัตถิกา แต่ท่านมิได้จำแนกไว้ เป็นอันว่าจบมัตถิกาไว้เพียงเท่านี้

ต่อไปนี้จะเป็นมิจฉัตถกมัตถิกา ฝ่ายปฏิจจวารว่า ธรรมอันผลิตอาศัยธรรมอันผลิตและแน่น เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นของผลิตของแน่น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันไม่แน่น อาศัยธรรมอันผลิตและแน่นเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันผลิตและแน่น ๑ ธรรมอันผลิตและแน่น และไม่แน่น อาศัยธรรมอันผลิตและแน่นเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งผลิตและแน่น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่น อาศัยธรรมอันถูกและแน่น เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ท่านบอกว่า มีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่น อาศัยธรรมอันไม่แน่น เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่แน่น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ ๓ กับกตัตตารูปอาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่แน่น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทายรูป อาศัยมหาภูต ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่น อาศัยธรรมอันผลิตและแน่น และไม่แน่น เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งผลิตและแน่น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่น อาศัยธรรมอันถูกและแน่น และอาศัยธรรมอันไม่แน่น เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายซึ่งเป็นของถูกและแน่น ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดแผก อาศัยธรรมอันผิดแผกและแน่ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งแกมของผิดของแน่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่ อาศัยธรรมอันถูกและแน่ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งถูกและแน่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่ อาศัยธรรมอันไม่แน่ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่แน่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ในขณะที่ปฏิสนธินั้น ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่แน่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย ๆ ท่านบอกไว้ท้ายข้อนี้ว่า ควรแจกปัจจัยทั้งปวงให้พิสดารตามแนว ดังนี้ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในข้อนี้ว่า ธรรมอันไม่แน่ อาศัยธรรมอันไม่แน่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่แน่ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะที่อเหตุกปฏิสนธินั้น โมหะอันติดไปกับวิจิกิจฉา และอุทธัจจะ อาศัยมหาภูต ๑ และอาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู ซึ่งเป็นของอสัญญสัตว์ทั้งหลาย และอาศัยขันธ์ทั้งหลาย อันติดไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ ดังนี้ ๑ (ข้อนี้สงสัย)

ธรรมอันไม่แน่นอนอน อาศัยธรรมอันผิดและแน่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์อันผิดและแน่ ในข้อนี้ ท่านย่อไว้เพียงเท่านั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่ อาศัยธรรมอันผิดและแน่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอริปัตติปัจจัยนั้น คือ อริปัตติซึ่งผิดและแน่ อาศัยขันธ์ทั้งหลายซึ่งผิดและแน่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่ อาศัยธรรมอันถูกและแน่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอริปัตติปัจจัยนั้น คือ อริปัตติอันถูกและแน่ อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันถูกและแน่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่ อาศัยธรรมอันไม่แน่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอริปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่แน่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธินั้น วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๑ ๆ ล ฯ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่ อาศัยธรรมอันผิดและแน่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอนันตรปัจจัย
นั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ เป็นแต่บอกว่า ควรจำแนกปัจจัยทั้งปวงให้พิสดาร ดังนี้
เท่านั้น จบปัจจัยนี้เพียงเท่านั้น

สหชาตวารคล้ายกับในปฏิจจวาร ซึ่งว่ามาแล้ว ทั้งจบปฏิจจวารเพียงเท่านั้น
ต่อไปนี้เป็นปัจจัยวารว่า ธรรมอันผิดและแน่ อาศัยธรรมอันผิดและแน่
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ ๓ และท่านละข้อความไว้
ทั้งกล่าวต่อไปว่า ธรรมอันถูกและแน่ มีธรรมอันถูกและแน่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น ก็มีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่ มีธรรมอันไม่แน่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งไม่แน่เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒
เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิในวิบากมีขันธ์ทั้งหลายเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลาย
มีวิบากเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันไม่แน่ มีมหาภูต ๑ เป็นปัจจัย มีวิบากเป็นปัจจัย ฯ
ธรรมอันผิดและแน่ มีธรรมอันไม่แน่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ ขันธ์อันผิดและแน่ มีวิบากเป็นปัจจัย ธรรมอันถูกและแน่ มีธรรมอันไม่แน่
เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์อันถูกและแน่ มีวิบากเป็นปัจจัย ฯ
ธรรมอันผิดและแน่ และธรรมอันไม่แน่ มีธรรมอันไม่แน่เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์อันผิดและแน่ มีวิบากเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
มีมหาภูตเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันถูกและแน่ และธรรมอันไม่แน่ มีธรรมอันไม่แน่
เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์อันถูกและแน่ มีวิบากเป็นปัจจัย
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่ มีธรรมอันผิดและแน่ และธรรมอันไม่แน่เป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวิบากซึ่งผิดและแน่เป็นปัจจัย
ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไม่แน่มีธรรมอันผิดและแน่ และไม่
แน่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธ์และมหาภูต
ทั้งหลาย ซึ่งผิดและแน่เป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันผิดและแน่ และไม่แน่ มี
ธรรมอันผิดและแน่ และไม่แน่เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวิบากซึ่งผิดและแน่เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย

รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งผลและเนเป็นปัจจัย ดังนี้ ๐

ธรรมอันถูกและเน มีธรรมอันถูกและเนและไม่เน เป็นปัจจัย เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามี ๓ บัญญัติคล้ายกับชื่อว่าด้วยธรรมอันผล ดังนี้ ๐

ธรรมอันผลและเน มีธรรมอันผลและเนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะ อารัมมณปัจจัยนั้น เหมือนกับในปัจจัยวารซึ่งมีอยู่ในกุศลติกมาติกา จบนุโลม เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันไม่เน มีธรรมอันไม่เนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่เน ไม่มีเหตุเป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย วัตถุมีขันธทั้งหลาย ในขณะที่เหตุปฏิสนธิ ขันธทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็นปัจจัย ๑ ล ๑ จักขวิญญาณ มีจักขวายนตะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ มีกายายนตะเป็นปัจจัย ขันธอันไม่เน ไม่มีเหตุมีวัตถุเป็นปัจจัย โมหะอันติดไป วิจิกิจฉาและอุทธัจจะ มีขันธกับวัตถุซึ่งติดไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ เป็นปัจจัย ดังนี้ ๐

ธรรมอันไม่เน มีธรรมอันผลและเนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ อารัมมณปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธอันผลและเนเป็นปัจจัย คล้ายกับกุศลติกมาติกา ดังนี้ ๐

ธรรมอันผลและเน มีธรรมอันผลและเนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ อธิปัตติปัจจัยนั้น คือ อธิปัตติซึ่งผลและเน มีขันธซึ่งผลและเนเป็นปัจจัย ดังนี้ ๐

ธรรมอันถูกและเน มีธรรมอันถูกและเนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ อธิปัตติปัจจัยนั้น คือ อธิปัตติอันถูกและเนมีขันธอันถูกและเนเป็นปัจจัย ดังนี้ ๐

ธรรมอันไม่เน มีธรรมอันไม่เนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่เนเป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัยในขณะที่ปฏิสนธิ ๑ ล ๑ จักขวิญญาณ มีจักขวายนตะเป็นปัจจัย กายวิญญาณมีกายายนตะเป็นปัจจัย ขันธอันไม่เนมีวัตถุเป็นปัจจัย ธรรมอันผลและเน มีธรรมอันไม่เนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัย

นั่น คือ อธิปัตอันผิดและแน มีวัตถุเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันถูกและแน มีธรรมอันไม่แนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตปัจจัยนั้น คือ อธิปัตอันถูกและแน มีวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน มีธรรมอันผิดและแนและไม่แน เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตปัจจัยนั้น คือ อธิปัตอันผิดและแน มีขันธและวัตถุซึ่งผิดและแนเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน มีธรรมอันถูกและแนและไม่แน เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตปัจจัยนั้น คือ อธิปัตอันถูกและแน มีขันธและวัตถุอันถูกและแนเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน มีธรรมอันผิดและแนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอนันตรปัจจัย ตลอดถึงไม่ใช่เพราะนัตติปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกข้อความไว้ เป็นแต่บอกกำหนดไว้เท่านั้น ดังนี้ ๑ จบปัจจัย และปัจจัยวารเพียงเท่านี้ ท่านบอกวานิสสยวารนั้น คล้ายกับในปัจจัยวาร

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในสังสัทธวารว่า ธรรมอันผิดแนปะปนกับธรรมอันผิดและแน เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ ปะปนกับขันธ ๑ ซึ่งผิดและแน ขันธ ๒ ปะปนกับขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันแนปะปนกับธรรมอันถูกและแน เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ ปะปนกับขันธ ๑ ซึ่งถูกและแน ขันธ ๒ ปะปนกับขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน ปะปนกับธรรมอันไม่แน เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ ปะปนกับขันธ ๑ ซึ่งไม่แน ขันธ ๒ ปะปนกับขันธ ๒ ส่วนในปฏิสนธิ นั้น เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน ปะปนกับธรรมอันผิดและแน เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย ตลอดถึงเพราะอวิคตปัจจัย ดังนี้ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัจจัยนัยว่า ธรรมอันไม่แนปะปนกับธรรมอันไม่แน เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ ปะปนกับขันธ ๑ ซึ่งไม่แน ไม่มีเหตุ ขันธ ๒ ปะปนกับขันธ ๒ ส่วนในขณะอเหตุกปฏิสนธิ นั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดและแก่ ประปนกับธรรมอันเกิดและแก่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
อธิปัตติปัจจัยนั้น คือ อธิปัตติอันเกิดและแก่ ประปนกับขันธอันเกิดและแก่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแก่ ประปนกับธรรมอันถูกและแก่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
อธิปัตติปัจจัยนั้น คือ อธิปัตติอันถูกและแก่ ประปนกับขันธอันถูกและแก่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แก่ประปนกับธรรมอันไม่แก่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น
คือ ขันธ ๓ ประปนกับขันธ ๑ ซึ่งไม่แก่ ขันธ ๒ ประปนกับขันธ ๒ ส่วนในขณะ
ปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแก่ ประปนกับธรรมอันถูกและแก่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
ปุเรชาติปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ ประปนกับขันธ ๑ ซึ่งถูกและแก่ในรูป ขันธ ๒
ประปนกับขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แก่ ประปนกับธรรมอันไม่แก่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจัย
นั้น คือ ขันธ ๓ ประปนกับขันธ ๑ ซึ่งไม่แก่ในรูป ขันธ ๒ ประปนกับขันธ ๒
ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดและแก่ ประปนกับธรรมอันเกิดและแก่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
ปัจฉาชาติปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความบริบูรณ์ แต่ไม่ได้จำแนกไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แก่ ประปนกับธรรมอันไม่แก่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัย
นั้น คือ ขันธ ๓ ประปนกับขันธ ๑ ซึ่งไม่แก่ ขันธ ๒ ประปนกับขันธ ๒ ส่วนใน
ขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดและแก่ ประปนกับธรรมอันเกิดและแก่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
กัมมปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แก่ ประปนกับธรรมอันไม่แก่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉานปัจจัยนั้น
ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแก่ ประปนกับธรรมอันถูกและแก่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
วิปปยัคคปัจจัย คือ ขันธ ๓ ประปนกับขันธ ๑ ซึ่งถูกและแก่ในรูป ขันธ ๒
ประปนกับขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แก่ ประปนกับธรรมอันไม่แก่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปปยัคคปัจจัย
นั้น คือ ขันธ ๓ ประปนกับขันธ ๑ ขันธ ๒ ประปนกับขันธ ๒ ดังนี้ ๑ สันเนอความ
ในกัณฑ์เพียงเท่านั้น. เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๖

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยบัญญัติ ในมัจฉัตติกมัตติกา

มัจฉัตตนิยโค ชมโม มัจฉัตตนิยตสฺส ชมมสฺส เหตุปัจจเยน ปัจจโย
มัจฉัตตนิยตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๕๖ ว่าด้วย
บัญญัติในมัจฉัตติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันผิดและแน่ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันผิดและแน่นั้น คือ เหตุทั้งหลายอัน
แน่และผิด เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นั้น คือ เหตุทั้งหลาย
อันผิดและแน่เป็นเหตุปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันผิด และแน่และไม่แน่นั้น
คือ เหตุทั้งหลายอันผิดและแน่เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันถูกและแน่นั้น มีข้อความ ๓
ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นั้น คือ เหตุทั้งหลายอัน
ไม่แน่เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วน
ในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนกับที่เคยมีมา ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่ เป็นอารมณ์มณัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอน คือ พระ
 อริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาภิเสกอันตนละแล้วอันผิดและแน่ ย่อมรู้จักภิเสกที่เคย
 กำเริบมาแล้ว ย่อมเห็นแจ้งขั้นทั้งหลายอันผิดและแน่ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็น
 ทุกข์ บังคับไม่ได้ ย่อมรู้จักจิตของผู้จิตอันผิดและแน่ด้วยเจโตปริยญาณ ขั้นอัน
 ผิดและแน่เป็นอารมณ์มณัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัม-
 มุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่ เป็นอารมณ์มณัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอน คือ พระอริยะ
 ทั้งหลายออกจากมรรคแล้วย่อมพิจารณามรรค ย่อมรู้จักจิตของผู้จิตอันถูกและแน่
 ด้วยเจโตปริยญาณ ขั้นทั้งหลายอันถูกและแน่เป็นอารมณ์มณัจจัยแห่งเจโตปริย-
 ญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่ เป็นอารมณ์มณัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอน คือ บุคคลให้ทาน
 ถ้อยคำ ทำอุโบสถกรรมแล้วเก็บมาพิจารณาสิ่งที่ประพฤติก่อนแล้วเก็บมาพิจารณา
 ออกจากทานแล้วพิจารณาทาน พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาผลและนิพพาน
 นิพพานเป็นอารมณ์มณัจจัยแห่งโคตรก และแห่งความผ่องใส แห่งผลแห่งการนึก
 พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาภิเสกที่ละแล้วที่ไม่แน่นอน ย่อมพิจารณาภิเสก
 ที่ข้ามไว้แล้ว ย่อมรู้จักเลศที่เคยกำเริบมาแล้ว ย่อมเห็นแจ้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย
 รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุและขั้นทั้งหลายอันไม่แน่ว่าเป็นของไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพ่งเล็งพิจารณาสิ่งนั้นแล้ว ระคะอันไม่แน่น
 ก็เกิดขึ้น โทมนัสก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ฟังเสียงด้วย
 ทิพพโสต รู้จิตของผู้จิตไม่แน่ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสาณญายตนะเป็น
 อารมณ์มณัจจัยแห่งวิญญานญายตนะ อากิญจัญญายตนะเป็นอารมณ์มณัจจัย
 แห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ รูปายตนะเป็นอารมณ์มณัจจัยแห่งจักขุวิญญาน
 โผฏฐัพพายตนะเป็นอารมณ์มณัจจัยแห่งกายวิญญาน ขั้นอันไม่แน่เป็นอารมณ์-
 มณัจจัยแห่งอิทธิวิญญาน เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปคญาณ
 อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่ เป็นอารมณ์มณัจจัยแห่งธรรมอันแน่และผิคนั้น คือ รูป
 จีวรคันทรย์เป็นอารมณ์มณัจจัยแห่งการทำมาคณาต บิณฑุมาต อรหันตมาต โลหิตุปปาต

ขันธทั้งหลายอันแน่นและผดของผู้ก่อวัตถุใดเกิดขึ้น วัตถุนั้นก็เป็นอารมณ์บังจย
แห่งขันธอันผดและแน่น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นเป็นอารมณ์บังจยแห่งธรรมอันถูกและแน่นั้น คือ นิพพาน
เป็นอารมณ์บังจยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันผดและแน่น เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมอันผดและแน่นั้น คือ มี
สหชาตเป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันผดและแน่น
เป็นอธิปัตติบังจยแห่งขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันผดและแน่น เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมอันไม่แน่นั้น คือ มีสหชาต
เป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันผดและแน่นเป็น
อธิปัตติบังจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันผดและแน่น เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมอันผดและแน่น และไม่แน่น
นั้น คือ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่
อันผดและแน่น เป็นอธิปัตติบังจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่น เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมอันถูกและแน่นอนั้น คือ มี
สหชาตเป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันถูกและ
แน่นอนเป็นอธิปัตติบังจยแห่งขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่น เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมอันไม่แน่นั้น คือ มีอารมณ์
เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ ๆ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระอริยะ
ทั้งหลายออกจากมรรคแล้วพิจารณาจรโดยเคารพ ๆ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น
คือ ความเป็นใหญ่อันถูกและแน่นเป็นอธิปัตติบังจยอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่น เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมอันถูกและแน่น และไม่แน่นั้น
คือ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันถูกและ
แน่นเป็นอธิปัตติบังจยแห่งขันธอันประกอบกันและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่น เป็นอธิปัตติบังจยแห่งธรรมอันไม่แน่นั้น คือ มีอารมณ์เป็น
ใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ ๆ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน

ถือศีล ทำอุโบสถกรรมแล้วย่อมพิจารณาโดยเคารพ ย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพฤติดีไว้แล้วโดยเคารพ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาผลโดยเคารพ พิจารณานิพพานโดยเคารพ นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใสแห่งผล บุคคลย่อมยินดีเพลิดเพลินต่อจักษุตลอดถึงวัตถุ และต่อขันธอันไม่แน่นอนโดยเคารพ รากะอันไม่แน่นอนทำสิ่งนั้นให้เป็นที่เคารพแล้วเกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไม่แน่นอนเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธ อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันถุกและแน่นอน คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ ขันธอันผิดและแน่นอนเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ดังนี้ ๑

ธรรมอันถุกและแน่นอน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ มรรคเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ ขันธอันไม่แน่นอนก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธอันไม่แน่นอนหลัง ๆ อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส ผลเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนะของผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันผิดและแน่นอนนั้น คือ โทมนัสอันไม่แน่นอนเป็นอนันตรปัจจัยแห่งโทมนัสอันผิดและแน่นอน มิจฉาทิฏฐิอันไม่แน่นอน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งมิจฉาทิฏฐิอันไม่แน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันถุก และแน่นอนนั้น คือ โคตรภูเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค ความผ่องใสเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นสมนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คล้ายกับในอนันตรปัจจัย ๑ ที่เป็นสหชาติปัจจัยนั้นมีปัญหาลักษณะคล้ายกับในปัจจุจวาร ๑ ที่เป็นอัญญมัญญปัจจัยนั้นมีปัญหา ๑ คล้ายกับในปัจจุจวาร ๑ ก็

นิสสยบัจจันนั้น มีปัญหา ๑๓ คล้ายกับในกสสติกัมมาติกา ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นอุปนิสสยบัจจแห่งธรรมอันผิดและแน่นอนนั้น คือ อาศัปปกตติ ๑ คำว่า อาศัปปกตตินั้น คือ การทำมาตุมาตเป็นอุปนิสสยบัจจแห่งการทำมาตุมาต การทำมาตุมาต บิตุมาต อรหันตมาต โลหิตุปบาท สังฆเภท เป็นอุปนิสสยบัจจแห่งมิจฉาทิฏฐิอันแน่นอน ๑ ท่านบอกว่าควรแจกให้เป็นเหมือนกงจักร ๑ มิจฉาทิฏฐิอันแน่นอนเป็นอุปนิสสยบัจจแห่งมิจฉาทิฏฐิอันแน่นอน มิจฉาทิฏฐิอันแน่นอน เป็นอุปนิสสยบัจจแห่งการทำมาตุมาต ตลอดถึงการทำสังฆเภท ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นอุปนิสสยบัจจแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ อาศัขนันตระ ๑ อาศัปปกตติ ๑ ๑ คำว่า อาศัปปกตตินั้น คือ บุคคลฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำโลหิตของพระตถาคตเจ้าให้ห่อด้วยจิตคิดร้าย ทำสงฆ์ให้แตกกัน แล้วให้ทาน ถูศีล ทำอุโบสถกรรม เพื่อบอญกันชงกรรมนั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่นอน เป็นอุปนิสสยบัจจแห่งธรรมอันถูกและแน่นอนนั้น คือ อาศัปปกตติ ๑ คำว่า อาศัปปกตตินั้น คือ มรรคที่ ๑ เป็นอุปนิสสยบัจจแห่งมรรคที่ ๒ มรรคที่ ๓ เป็นอุปนิสสยบัจจแห่งมรรคที่ ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่นอน เป็นอุปนิสสยบัจจแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ อาศัขอารมณ ๑ อาศัขนันตระ ๑ อาศัปปกตติ ๑ คำว่า อาศัปปกตตินั้น คือ พระอริยะทั้งหลายอาศัxmรรคแล้ว ทำให้เกิดสมาบัติที่ยังไม่เกิด เข้าสมาบัติที่เกิดขึ้นแล้ว เห็นแจ้งสังขารทั้งหลายว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ มรรคเป็นอุปนิสสยบัจจแห่งปฏิสัมภิกขา ๔ และแห่งความฉลาดในฐานะและไม่ใช่ฐานะของพระอริยะทั้งหลาย มรรคเป็นอุปนิสสยบัจจแห่งผลสมาบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอุปนิสสยบัจจแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ อาศัขอารมณ ๑ อาศัขนันตระ ๑ อาศัปปกตติ ๑ ๑ คำว่า อาศัปปกตตินั้น คือ บุคคลอาศัขศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา รากะ ความปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย ฤค โภชนะ เสนาสนะ แล้วให้ทาน ถูศีล ทำอุโบสถกรรมทำให้เกิดฉานอกิณฺณสมาบัติ แล้วมีทิฏฐิมานะและทำการปล้นบ้านปล้นเมือง ศรัทธา บัญญา รากะ เสนาสนะอันไม่แน่นอนนั้น ก็เป็นอุปนิสสยบัจจแห่งศรัทธา

และความสขกาย ความทุกข์กายและสมาบัติอันไม่แน่นอน การบริกรรมอาณัติ ๑ ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งอาณัติ ๑ การบริกรรมเนวสัญญานาสัญญายตนะ ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น ปฐมอาณัติเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งทุกขีภพ อาภิญญายตนะเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ ปาณาติบาต เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งปาณาติบาต บัณฑิตควรประกอบข้อความให้เป็นคัมภีร์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอนเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันผิด และแน่นอนนั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ บุคคลอาศัยราคะ โทสะ ความปรารถนา ความสขกาย เสนาสนะ แล้วก็นำมารดา ทำสงฆ์ให้แตกกัน ราคะ และเสนาสนะอันไม่แน่นอนนั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งการนำมารดาบิดา นำพระอรหันต์ ทำโลหิตุปบาท ทำสังฆเภท เป็นมิจฉาทิฏฐิอันแน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันถูกและแน่นอนนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ การบริกรรมมรรค ๑ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งมรรค ๑ การบริกรรมมรรค ๔ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งมรรค ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๗ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งถึงขันธ์ตลอดถึงวัตถุ ว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แต่ที่ยินดีเพลิดเพลิน ราคะอันไม่แน่นอนปรารถนาลงนั้นแล้วก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมได้เห็นรูป ด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รูปลายตนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพะตนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ๗ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวาทนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายวาทนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธ์อันไม่แน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันผิดและแน่นอนนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๗ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ รูป-ขันธ์เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งการนำมารดาบิดา นำพระอรหันต์ ทำโลหิตพระ

พุทธเจ้าให้ห่อ และทำสงฆ์ให้แตกกัน ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุ
เป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันผิดและแน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งธรรมอันถูกและแน่นอนนั้น คือ
มีวัตถุเกิดก่อน ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งชั้น
ทั้งหลายอันถูกและแน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ
เป็นของเกิดภายหลัง ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลาย
อันผิดและแน่นอนเป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่นอน เป็นปัจฉาชาติปัจจัย แห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น
คือ เป็นของเกิดภายหลัง ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นอันถูกและ
แน่นอนเป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ
เป็นของเกิดภายหลัง ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นอันไม่แน่นอน
เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ ชั้น
อันไม่แน่นอนก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งชั้นอันไม่แน่นอนหลัง ๆ อนุโลมเป็น
อาเสวนปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันผิดและแน่นอนนั้น คือ
โทมนัสอันไม่แน่นอน เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งโทมนัสอันผิดและแน่นอน มิจฉาทิฏฐิ
อันไม่แน่นอนเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมิจฉาทิฏฐิอันแน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันถูกและแน่นอนนั้น คือ
โคตรภูเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ความผ่องใสเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๙๗

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน
ว่าด้วยปัญหาวาร ในมิจฉัตตติกมาติกา

มิจฉตุนิยโต ธมโม มิจฉตุนิยตสฺส ธมมสฺส กมฺมปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย
มิจฉตุนิยตา เจตนาติ.

ณ บัณฑิต อาทมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณท์ที่ ๙๗ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในมิจฉัตตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันผิดและแน่นอนนั้น คือ เจตนา
อันผิดและแน่นอนเป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ อันประกอบกัน ดังนี้ •

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน • เป็นของมีขณะต่างกัน • ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
คือ เจตนาอันผิดและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ คำว่า
เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันผิดและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธ
อันเป็นวิบาก และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ •

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันผิดและแน่นอน และ
ไม่แน่นอนนั้น คือ เจตนาอันผิดและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบ
กัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ •

ธรรมอันถูกและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันถูกและแน่นอนนั้น
คือ เจตนาอันถูกและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ดังนี้ •

ธรรมอันถูกและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน • เป็นของมีขณะต่างกัน • ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน

กัณเณ ^๔ คือ เจตนาอันถูกและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ
 คำว่า ^๕ เป็นของมีขณะต่างกัณเณ ^๕ คือ เจตนาอันถูกและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัย
 แห่งขันธอันเป็นวาท ^๕ ดังนี้ ๐

ธรรมอันถูกและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันถูกและแน่นอน และ
 แห่งธรรมอันไม่แน่นอน ^๕ คือ เจตนาอันถูกและแน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่ง
 ขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๐

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอน ^๕ กิณ เป็น
 ของเกิดด้วยกัน ๐ เป็นของมีขณะต่างกัน ๐ ฯ คำว่า ^๕ เป็นของเกิดด้วยกัน ^๕
 คือ เจตนาอันไม่แน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ^๕ เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ฯ
 คำว่า ^๕ เป็นของมีขณะต่างกัณเณ ^๕ คือ เจตนาอันไม่แน่นอน เป็นกัมมปัจจัยแห่ง
 ขันธอันประกอบกัน และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๐

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอน ^๕ คือ ขันธ ๐
 ซึ่งไม่แน่นอนซึ่งเป็นวาท เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิต ขันธทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปากปัจจัยแห่งวัตถุ ดังนี้ ๐

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นอาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัย ฌานปัจจัย
 มัคคปัจจัย สัมปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันผิดและแน่นอน ดังนี้ ๐

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอน ^๕
 คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๐ เป็นของเกิดภายหลัง ๐ ฯ คำว่า ^๕ เป็นของเกิด
 ด้วยกัน ^๕ คือ ขันธทั้งหลายอันผิดและแน่นอน เป็นวิปากปัจจัยแห่งรูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า ^๕ เป็นของเกิดภายหลัง ^๕ คือ ขันธทั้งหลายอันผิดและแน่นอน
 เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกายัน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๐

ธรรมอันถูกและแน่นอน เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอน ^๕
 คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๐ เป็นของเกิดภายหลัง ๐ ฯ คำว่า ^๕ เป็นของเกิด
 ด้วยกัน ^๕ คือ ขันธทั้งหลายอันถูกและแน่นอน เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งรูป อัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า ^๕ เป็นของเกิดภายหลัง ^๕ คือ ขันธทั้งหลายอันถูก
 และแน่นอน เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกายัน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๐

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งธรรม อันไม่แน่นอนนั้น คือ
 ๑. เป็นของเกิดด้วยกัน ๑. ๒. เป็นของเกิดก่อน ๑. ๓. เป็นของเกิดภายหลัง ๑. ๔. คำว่า
 ๑. เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่แน่นอน เป็นวิปปยัตตปัจจัย
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปปยัตตปัจจัย
 แห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ๕. คำว่า เป็นของเกิด
 ก่อนนั้น คือ จักขวาขณะ เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายาขณะ
 เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย
 อันไม่แน่นอน ๖. คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่แน่นอน
 เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑.

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งธรรม อันผิดและแน่นอนนั้น
 คือ ๑. เป็นของเกิดก่อน ๕. คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปปยัตต-
 ปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันผิดและแน่นอน ดังนี้ ๑.

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งธรรม อันถูกและแน่นอนนั้น
 คือ ๑. เป็นของเกิดก่อน ๕. คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปปยัตตปัจจัย
 แห่งขันธ์ทั้งหลาย อันถูกและแน่นอน ดังนี้ ๑.

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นอติปัจจัยแห่งธรรม อันผิดและแน่นอนนั้น
 คือ ขันธ์ ๑. ซึ่งผิดและแน่นอน เป็นอติปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒. เป็นอติ-
 ปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑.

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นอติปัจจัย แห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ
 ๑. เป็นของเกิดด้วยกัน ๑. ๒. เป็นของเกิดภายหลัง ๑. ๓. คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
 คือ ขันธ์ทั้งหลายอันผิดและแน่นอน เป็นอติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๕.
 คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันผิดและแน่นอน เป็นอติปัจจัย
 แห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑.

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นอติปัจจัยแห่งธรรม อันผิดและแน่นอนและ
 ไม่แน่นอนนั้น คือ ขันธ์ ๑. ซึ่งผิดและแน่นอน เป็นอติปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และ
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒. เป็นอติปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑.

ธรรมอันถูกและแน่นอน เป็นอติปัจจัยแห่งธรรม อันถูกและแน่นอนนั้น
 ท่านบอกว่ามี ๓ ปัญหา ดังนี้ ๑.

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอภิปัจจแห่งธรรมอันไม่แน่นอนนั้น คือ เป็น
 ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑
 เป็นอินทรีย์ ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่แน่นอน
 เป็นอภิปัจจแห่งขันธ์ ๑ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นอภิปัจจ
 แห่งขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ทั้งหลาย เป็นอภิปัจจแห่งวัตถุ
 วัตถุเป็นอภิปัจจแห่งขันธ์ทั้งหลาย มหาภูต ๑ เป็นอภิปัจจแห่งมหาภูต ๑ ๆ ล ๆ
 คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้ง ตา ห จมก ลิ้น กาย รูป
 เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ วัตถุ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้
 แล้วกายนต์เปลือย ปราภสังสนแล้วเกิดราคะ และโทมนัส บุคคลย่อมได้
 เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รূบายตนะ เป็นอภิปัจจแห่ง
 จักขุวิญญาณ โสภณูปาทนะ เป็นอภิปัจจแห่งกายวิญญาณ จักขวาทนะ
 เป็นอภิปัจจแห่งจักขุวิญญาณ กายาทนะ เป็นอภิปัจจแห่งกายวิญญาณ
 จักขเป็นอภิปัจจแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันไม่แน่นอน ๆ คำว่า เป็นของเกิด
 ภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่แน่นอน เป็นอภิปัจจแห่งกายน ซึ่งเกิด
 ก่อน ๆ อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอภิปัจจแห่งกายน ๆ รูปชีวิตินทรีย์ เป็น
 อภิปัจจแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอภิปัจจแห่งธรรมอันผิดและแน่นอนนั้น คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ รูปชีวิตินทรีย์เป็น
 อภิปัจจ แห่งอนันตริยกรรม ๕ จักขเป็นอภิปัจจแห่งขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งผิด
 และแน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอภิปัจจแห่งธรรมอันถก และแน่นอนนั้น คือ
 เป็นของเกิดก่อน ๆ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นอภิปัจจแห่ง
 ขันธ์ทั้งหลาย อันถกและแน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอภิปัจจแห่งธรรมอันถก และแน่นอนนั้น คือ
 เป็นของเกิดก่อน ๆ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นอภิปัจจแห่ง
 ขันธ์ทั้งหลายอันถกและแน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่นอน และไม่แน่นอน เป็นอภิปัจจแห่งธรรม อัน
 ผิดและแน่นอนนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า

เป็นของเกิดด้วยกัน คือ ขันธ์ ๑ กัณฑ์ ๑ ซึ่งผิดและแน่นอน เป็นอรรถปัจจัย
แห่งขันธ์ ๑ ขันธ์ ๒ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่นอน และไม่แน่นอน เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรม อัน
ไม่แน่นอนนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑
เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน คือ ขันธ์และมหาภตทั้งหลาย
ซึ่งผิดและแน่นอน เป็นอรรถปัจจัยแห่งรูปซึ่งเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็น
ของเกิดภายหลัง คือ ขันธ์กับอาหารที่เป็นคำ ๆ ซึ่งผิดและแน่นอน เป็นอรรถ
ปัจจัยแห่งกายนี้ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลัง คือ ขันธ์กับรูปชีวิตินทรีย์
ซึ่งผิดและแน่นอน เป็นอรรถปัจจัยแห่งกัฏฐารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่นอน และไม่แน่นอน เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรม อัน
ถูกและแน่นอนนั้น มี ๒ ปัญหาคล้ายกันในชื่อว่าด้วยธรรมอันผิดและแน่นอน
ดังนี้ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ขอความในปัจจัยว่า ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นสหชาติ-
ปัจจัย อุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันผิดและแน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสข-
ปัจจัย บัณฑาตปัจจัย กัมมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่นอน เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรม อันผิดและแน่นอน
และไม่แน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่นอน เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรม
อันถูกและแน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่นอน เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นสหชาติปัจจัย เป็น
อุปนิสสขปัจจัย เป็นบัณฑาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่นอน เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรม อันถูกและแน่นอน
และไม่แน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอาร์มมณปัจจัย เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอุปนิสสข-
ปัจจัย เป็นปุเรชาติปัจจัย เป็นบัณฑาตปัจจัย เป็นกัมมปัจจัย เป็นอาหารปัจจัย
เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่แน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอาร์มมณัจฉัย เป็นอุปนิสสยัจฉัย เป็นปุเร
ชาตัจฉัย แห่งธรรมอันผิดและแน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอาร์มมณัจฉัย เป็นอุปนิสสยัจฉัย เป็นปุเร
ชาตัจฉัยแห่งธรรม อันถูกและแน่นอน ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่นอน และธรรมอันไม่แน่นอน เป็นอาร์มมณัจฉัย
เป็นอุปนิสสยัจฉัย เป็นปุเรชาตัจฉัยแห่งธรรม อันผิดและแน่นอน คือ เป็น
ของเกิดด้วยกัน และเป็นของเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันผิดและแน่นอน และไม่แน่นอน เป็นอาร์มมณัจฉัย เป็นอุป-
นิสสยัจฉัย เป็นปุเรชาตัจฉัย แห่งธรรมซึ่งไม่แน่นอน คือ เป็นของเกิดด้วย
กัน เป็นของเกิดภายหลัง เป็นอาหาร เป็นอินทรีย์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่นอน และไม่แน่นอน เป็นอาร์มมณัจฉัย เป็นอุป-
นิสสยัจฉัย เป็นปุเรชาตัจฉัยแห่งธรรมอันถูกและแน่นอน คือ เป็นของเกิด
ด้วยกัน เป็นของเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกและแน่นอน และไม่แน่นอน เป็นอาร์มมณัจฉัย อุปนิสสย-
ัจฉัย ปุเรชาตัจฉัยแห่งธรรม อันไม่แน่นอน คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็น
ของเกิดภายหลัง เป็นอาหาร เป็นอินทรีย์ ดังนี้ จบัจฉินัยเพียงเท่านั้น ส่วน
ในอนุโลมัจฉินัย และัจฉินัยอนุโลมนั้น มีแต่บอกข้อความไว้เท่านั้น มิจฉัตต
ติกมาติกาที่ ๑๕ เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปฎิจจวาร ซึ่งมีในมคการัมมณัตติกมาติกา ว่าด้วย
ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะ
เหตุปัจฉัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัย
ขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจฉัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรค
เป็นอารมณ์ ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันมี
มรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจฉัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่
อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

๑ ๔ ๗ ๑ ๔ ๗ ๑ ๕
 กรรมชงมมรรคเป็นเหตุ อาศัยกรรมชงมมรรคเป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 บังคับนั้น คือ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๑ ชงมมรรคเป็นเหตุ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ฯ
 ๑ ๔ ๗ ๑ ๔ ๗ ๑ ๕
 กรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยกรรมชงมมรรคเป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังคับ
 นั้น คือ ชั้น ๓ ชงมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยชั้น ๑ ชงมมรรคเป็นเหตุ
 ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ฯ กรรมชงมมรรคเป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังคับ
 คือ ชั้น ๓ ชงมมรรคเป็นเหตุ และมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยชั้น ๓ ชงมมรรค
 เป็นเหตุ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ชงมมรรคเป็นใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัย
 ขันธ์ ๒ ฯ ธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อันมมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยขันธ์ ๑ ชงมมรรค
 เป็นใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ อาศัยธรรมชงม
 มรรคเป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ชงมมรรคเป็นเหตุ
 อาศัยขันธ์ ๑ ชงมมรรคเป็นใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมชงมมรรค
 เป็นอารมณ์ และมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ชงมมรรคเป็นอารมณ์ และมมรรคเป็นใหญ่ อาศัย
 ขันธ์ ๑ ชงมมรรคเป็นใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมชงมมรรคเป็น
 เหตุ และมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ชงมมรรคเป็นเหตุ มมรรคเป็นใหญ่ อาศัยขันธ์ ๑
 ชงมมรรคเป็นใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ฯ

ธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ อาศัยธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ และมีมรรค
 เป็นใหญ่ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยณน คือ ขันธ ๓ อันมมรรคเป็นอารมณ อาศัย
 ขันธ ๑ อันมมรรคเป็นอารมณ และมีมรรคเป็นใหญ่ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ๆ
 ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ และมีมรรคเป็นใหญ่
 เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยณน คือ ขันธ ๓ ชงมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยขันธ ๑ ชง
 มมรรคเป็นอารมณ และมีมรรคเป็นใหญ่ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ๆ ธรรมชง
 มมรรคเป็นอารมณ และมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ และ
 มมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยณน คือ ขันธ ๓ ชงมมรรคเป็นอารมณ

และมีมรรคเป็นใหญ่ อาสยขันธ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่
ขันธ ๒ อาสยขันธ ๒ ดังนี้ ๑ ๗ สันข้อความในกัณฑ์นี้ไว้เพียงเท่านั้น.

เอว่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๗

กัณฑ์ที่ ๔๘

คัมภีร์พระมหาปฏฐาน

ว่าด้วยปฏิจจวาร ในมคการัมมณตติกมัตติกา

มคฺคเหตุกฺกญฺจ มคฺคาธิปฺตฺติญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ มคฺคเหตุโก ธมฺโม อุป-
ปชฺชติ เหตุปจฺจยาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปฏฐาน กัณฑ์ที่ ๔๘ ว่าด้วย
ปฏิจจวาร ในมคการัมมณตติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คํานึความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า
ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ อาสยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๒ ซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ อาสยขันธ ๑ ซึ่งมี
มรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ ขันธ ๒ อาสยขันธ ๒ ธรรมซึ่งมีมรรค
เป็นใหญ่ อาสยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ อาสยขันธ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ
และมีมรรคเป็นใหญ่ ขันธ ๒ อาสยขันธ ๒ ๗ ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ
และมีมรรคเป็นใหญ่ อาสยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่
อาสยขันธ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ ขันธ ๒ อาสยขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น
เพราะอารมณ์ปัจจัย ตลอดจนเพราะอวิคตปัจจัย ดังนี้ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในข้อนี้ว่า ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรม
ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะไม่ใช่เหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑
ซึ่งไม่มีเหตุมีมรรคเป็นอารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรค
เป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ซึ่งมีมรรคเป็น
ใหญ่ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ธรรมซึ่ง
มีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรค
เป็นใหญ่ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ความเป็นใหญ่ซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ อาศัยขันธ์ทั้งหลาย
อันมีมรรคเป็นเหตุ ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ อธิปัตติซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยขันธ์
ทั้งหลาย ซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่
อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ อธิปัตติ ซึ่งมี
มรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ อธิปัตติซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันมี
มรรคเป็นใหญ่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ
ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
อธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็น
ใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรค

ธรรมซึ่งมมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมซึ่งมมรรคเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะปเรชาตปัจจัย ไม่ใช่เพราะปัจฉาชาตปัจจัยนั้น มีข้อความครบทั้งสอง
 ดังที่ถามมาแล้ว ดังนี้

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์
 ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๆ ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็น
 อารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่
 อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๆ ธรรมซึ่งมีมรรค
 เป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรค
 เป็นใหญ่ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะอาเสวนบัจจย่นัน คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่
 ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรค
 เป็นใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนบัจจย่นัน คือ ขันธ์ ๓ ซึ่งมีมรรคเป็น
 อารมณ์ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ธรรม
 ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่
 เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนบัจจย่นัน คือ ขันธ์ ๓ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และ
 มีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ และ
 มีมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ ชั้นที่ ๓ ซึ่งมีมรรค
 เป็นอารมณ์ อาศัยชั้นที่ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ ชั้นที่ ๒
 อาศัยชั้นที่ ๒ ๑ ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์
 และมีมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น คือ ชั้นที่ ๓ อันมี
 มรรคเป็นใหญ่ อาศัยชั้นที่ ๑ ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่
 ชั้นที่ ๒ อาศัยชั้นที่ ๒ ๑ ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่

อาศัยกรรมซึ่งมมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 อาเสวนปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ซึ่งมมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่
 อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒
 คังน ๑

กรรมซึ่งมมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยกรรมซึ่งมมรรคเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัย คือ เจตนาอันมมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยขันธ์ทั้งหลาย
 อันมมรรคเป็นอารมณ์ ๑ กรรมซึ่งมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยกรรมซึ่งมมรรค
 เป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาซึ่งมมรรคเป็นใหญ่
 อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันมมรรคเป็นอารมณ์ ๑ กรรมซึ่งมมรรคเป็นอารมณ์ และ
 มมรรคเป็นใหญ่ อาศัยกรรมอันมมรรคเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมม-
 ปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันมมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยขันธ์
 ทั้งหมดอันมมรรคเป็นอารมณ์ คังน ๑

กรรมอันมมรรคเป็นเหตุ อาศัยกรรมอันมมรรคเป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันมมรรคเป็นเหตุ อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันมมรรค
 เป็นเหตุ ๑ กรรมอันมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยกรรมอันมมรรคเป็นเหตุ
 เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยขันธ์
 ทั้งหมดอันมมรรคเป็นเหตุ ๑ กรรมอันมมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่
 อาศัยกรรมอันมมรรคเป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนา
 อันมมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันมมรรคเป็นเหตุ
 คังน ๑

กรรมอันมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยกรรมอันมมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันมมรรคเป็นใหญ่ อาศัยขันธ์ทั้งหลาย
 อันมมรรคเป็นใหญ่ ท่านบอกว่าข้อนี้มีปัญหา ๕ คังน ๑

กรรมอันมมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยกรรมอันมมรรคเป็นอารมณ์ และ
 มมรรคเป็นใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามี ๓ ปัญหา
 เหมือนกับข้อแรกโน้น คังน ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ อาศัยธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรค
เป็นใหญ่ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกัมมปัจจัยนั้น มี ๓ บัญญัติเหมือนกันในข้อ
ที่ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความครบทุกประการ ดังที่เคย
มีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะมัลลปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ มีมรรคเป็น
อารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความครบถ้วนทุกประการ ดังนี้ ๑
จบปัจจัยและปัจจัยวารเพียงเท่านี้ ถึงแม้ว่าสหชาตวาร บัณฑิตวาร นิสสยวาร
สังสญญวาร สัมปยุตตวาร ท่านก็บอกว่า คล้ายกันกับในปัจจัยวาร ดังนี้ ๑

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็น
เหตุปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันมีมรรคเป็นอารมณ์
เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่
นั้น คือ เหตุทั้งหลายซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย
อันประกอบกัน อันมีมรรคเป็นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ
และมีมรรคเป็นใหญ่นั้น ท่านบอกว่ามี ๑๑ บัญญัติ ดังที่มาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีมรรคเป็น
อารมณ์นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ย่อมพิจารณาธรรม พระ
อริยะทั้งหลาย ย่อมรู้จักของผิดซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ ด้วยเจโตปริยญาณ ขันธ์
ทั้งหลายอันมีมรรคเป็นเหตุ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสา-
นุสสติญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งธรรม ชงมมรรคเป็น
ใหญ่ นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่ แล้ว
พิจารณา ดังนี้ ๐

ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งธรรม ชงมมรรคเป็น
อาร์มมณ และมมรรคเป็นเหตุ นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว
ทำมรรคให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ดังนี้ ๐

ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งธรรม ชงมมรรคเป็น
อุปกีนัน คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่
แล้วพิจารณา ดังนี้ ๐

ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งธรรม ชงมมรรคเป็น
อาร์มมณ นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ข้อมพิจารณามรรค ข้อม
รู้จักของผู้จิตชงมมรรคเป็นใหญ่ ด้วยเจโตปริยญาณ ขันธทั้งหลายชงมมรรค
เป็นใหญ่ เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ
อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๐

ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ เป็นอาร์มมณบัจจยแห่งธรรม ชงมมรรค
เป็นอาร์มมณ และมมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว
ทำมรรคให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา ดังนี้ ๐

ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ และมมรรคเป็นใหญ่ เป็นอาร์มมณบัจจย
แห่งธรรมชงมมรรคเป็นอาร์มมณ นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ข้อม
พิจารณามรรค ข้อมรู้จักของผู้จิต ชงมมรรคเป็นเหตุ และมมรรคเป็นใหญ่
ด้วยเจโตปริยญาณ ขันธทั้งหลายชงมมรรคเป็นเหตุ และมมรรคเป็นใหญ่ เป็น
อาร์มมณบัจจยแห่งเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ
อาวัชชนาการ ดังนี้ ๐

ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ และมมรรคเป็นใหญ่ เป็นอาร์มมณบัจจย
แห่งธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรค
ให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา ดังนี้ ๐

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอารมณ์บังจัญ
 แห่งธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลาย
 ออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา ดังนี้ ๑ ๓ สันเนอความใน
 กณฺฐกนฺเพชงเทวาน.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๓

กณฺฐกนฺ ๔๔

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวาร ในมคฺการัมมณตฺติกมาติกา

มคฺการัมมโณ ชมฺโม มคฺการัมมณสฺส ชมฺมสฺส อธิปฺติปฺจฺเจน
 ปจฺจโยคิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กณฺฐกนฺ ๔๔ ว่าด้วย
 ปัญหาวาร ในมคฺการัมมณตฺติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
 ศาสนา และพุทฺธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า
 ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นอธิปฺติบังจัญแห่งธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์นั้น
 คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๓ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่ซึ่งมีมรรค
 เป็นอารมณ์ เป็นอธิปฺติบังจัญแห่งขันธทั้งหลายซึ่งประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นอธิปฺติบังจัญแห่งธรรมซึ่งมีมรรคเป็น
 ใหญ่นั้น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่
 อันมีมรรคเป็นอารมณ์เป็นอธิปฺติบังจัญแห่งขันธทั้งหลาย ซึ่งมรรคเป็นใหญ่ ซึ่งเป็น
 ขันธที่ประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม ชงมมรรคเป็น
อารมณ์และมมรรคเป็นใหญ่ นั่น คือมีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็น
ใหญ่ นั่น คือความเป็นใหญ่อันมมรรคเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย
ชงมมรรคเป็นอารมณ์ มมรรคเป็นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ นั่น
คือมีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือความเป็นใหญ่อันม
มรรคเป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมมรรคเป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมมรรคเป็นอารมณ์
นั่น คือมีอารมณ์เป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่ นั่น คือพระอริยะทั้งหลาย
ออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมอันมมรรคเป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมมรรคเป็นใหญ่
นั่น คือมีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่
นั่น คือพระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้วทำมรรคให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา
คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือความเป็นใหญ่อันมมรรคเป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัย
แห่งชั้นทั้งหลายอันมมรรคเป็นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมมรรคเป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมมรรคเป็นอารมณ์
มมรรคเป็นใหญ่ นั่น คือมีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือ
ความเป็นใหญ่ชงมมรรคเป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบกับ
มรรคเป็นเหตุ และมมรรคเป็นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมมรรคเป็นใหญ่
นั่น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่
นั่น คือพระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา
คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือความเป็นใหญ่ในมรรค เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้น
ทั้งหลายอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ์
นั่น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่

นั่น คือ พระอริยเจ้าทั้งหลาย ออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา ๆ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือความเป็นใหญ่ อันมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปไตยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบด้วย อันมีมรรคเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ
คือ มีสาขาคือเป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสาขาคือเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันมี
มรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน อันมีมรรค
เป็นเหตุ ดังนี้

ธรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์
และมิมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า
มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่
แล้วพิจารณา ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่ อันมีมรรค
เป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน อันมีมรรคเป็นอารมณ์
มีมรรคเป็นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ
 มีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๓ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น
 คือ ความเป็นใหญ่ อันมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขั้นทั้งหลายซึ่ง
 ประกอบกัน ซึ่งมรรคเป็นเหตุ มีมรรคเป็นใหญ่ ดังนี้ ๐

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม
 ซึ่งมรรคเป็นอารมณ์นั้น คือ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น
 คือ ความเป็นใหญ่อันมีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่ง
 วัชระทั้งหลายอันประกอบกัน อันมีมรรคเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ และมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น
 คือ ความเป็นใหญ่ อันมีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่ง
 จันทรทั้งหลายอันประกอบกัน อันมีมรรคเป็นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม
อันมีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ คำว่า

มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือ ความเป็นใหญ่ อันมีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นใหญ่
เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบกัน อันมีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรค
เป็นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ มีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมี
มรรคเป็นอารมณ์ นั่น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ
พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม
อันมีมรรคเป็นเหตุ นั่น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น
คือ ความเป็นใหญ่อันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่ง
ชั้นทั้งหลายอันประกอบกัน อันมีมรรคเป็นเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม
อันมีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า
มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็น
ใหญ่ แล้วพิจารณา ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่ซึ่งมีมรรค
เป็นเหตุ มีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบกัน อันมี
มรรคเป็นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม
ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่

คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว
ทำมรรคให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม
อันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า
มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่
เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบกัน อันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรค
เป็นใหญ่ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีมรรคเป็น
อารมณ์ นั่น คือ ชั้นทั้งหลายซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ก่อน ฯ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง

ชั้นทั้งหลาย ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ทั้ง ๗ การมีเป็นอนันตบรมปัจจุแห่งชั้น
ทั้งหลาย ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ ดังน ๑

๑๒๖
 ๑๒๗
 ๑๒๘
 ๑๒๙
 ๑๓๐
 ๑๓๑
 ๑๓๒
 ๑๓๓
 ๑๓๔
 ๑๓๕
 ๑๓๖
 ๑๓๗
 ๑๓๘
 ๑๓๙
 ๑๔๐
 ๑๔๑
 ๑๔๒
 ๑๔๓
 ๑๔๔
 ๑๔๕
 ๑๔๖
 ๑๔๗
 ๑๔๘
 ๑๔๙
 ๑๕๐
 ๑๕๑
 ๑๕๒
 ๑๕๓
 ๑๕๔
 ๑๕๕
 ๑๕๖
 ๑๕๗
 ๑๕๘
 ๑๕๙
 ๑๖๐
 ๑๖๑
 ๑๖๒
 ๑๖๓
 ๑๖๔
 ๑๖๕
 ๑๖๖
 ๑๖๗
 ๑๖๘
 ๑๖๙
 ๑๗๐
 ๑๗๑
 ๑๗๒
 ๑๗๓
 ๑๗๔
 ๑๗๕
 ๑๗๖
 ๑๗๗
 ๑๗๘
 ๑๗๙
 ๑๘๐
 ๑๘๑
 ๑๘๒
 ๑๘๓
 ๑๘๔
 ๑๘๕
 ๑๘๖
 ๑๘๗
 ๑๘๘
 ๑๘๙
 ๑๙๐
 ๑๙๑
 ๑๙๒
 ๑๙๓
 ๑๙๔
 ๑๙๕
 ๑๙๖
 ๑๙๗
 ๑๙๘
 ๑๙๙
 ๒๐๐

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

๕ ๔ ๓ ๒ ๑
 ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่

๕ ๔ ๓ ๒ ๑
นน กอ ขนธทงหลายชงมมรรคเป็นใหญ่ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้น

๕ ๔ ๓ ๒ ๑
ทั้งหลายชงมมรรคเป็นใหญ่หลัง ๆ ดังนี้ ๐

ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ์
 นั่น คือชนธทงหลายชงมมรรคเป็นใหญ่ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้น
 ทงหลายชงมมรรคเป็นอารมณ์หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอนันตบริจายแห่งธรรม ซึ่งมีมรรคเป็น
 อารมณ และมีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือขันธทั้งหลายซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่ก่อน ๆ
 เป็นอนันตบริจายแห่งขันธทั้งหลายซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ และมีมรรคเป็นใหญ่
 หลัง ๆ ดังนี้ •

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอนันตบริจายแห่ง
 ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์นั้น คือชั้นทั้งหลายซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมี
 มรรคเป็นใหญ่ก่อน ๆ เป็นอนันตบริจายแห่งชั้นทั้งหลาย ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์
 หลัง ๆ ดังนี้ •

ธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ์ และมมรรคเป็นใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายชงมมรรคเป็นอารมณ์ และมมรรค

เป็นใหญ่ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย ซึ่งมีมรรคเป็นใหญ่หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมรรคเป็นอารมณ์ และมรรคเป็นใหญ่ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ และมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ ชั้นทั้งหลายซึ่งมรรคเป็นอารมณ์และมรรคเป็นใหญ่ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายซึ่งมรรคเป็นอารมณ์ และมรรคเป็นใหญ่หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมรรคเป็นอารมณ์ เป็นสมันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมรรคเป็นอารมณ์นั้น คล้ายกับในอนันตรปัจจัย ๆ ส่วนที่เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีปัญหา คือข้อความอย่างละ ๑๑ ข้อ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมรรคเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมรรคเป็นอารมณ์นั้น คืออาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือการพิจารณา เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งการพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมรรคเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมรรคเป็นใหญ่นั้น คืออาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือการพิจารณา เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งการพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมรรคเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมรรคเป็นอารมณ์ และมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ การพิจารณาเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งการพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมรรคเป็นเหตุ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมรรคเป็นเหตุ คืออาศัยปกติ ๆ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือมรรคที่ ๑ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งมรรคที่ ๒ มรรคที่ ๓ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งมรรคที่ ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมรรคเป็นเหตุ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมรรคเป็นอารมณ์นั้น คืออาศัยอารมณ์ ๆ คำว่า อาศัยอารมณ์นั้น คือพระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมอันมรรคเป็นเหตุ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า อาศัยปกติ นั้น

คือ มรรคที่ ๑ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งมรรคที่ ๓ มรรคที่ ๓ เป็นอุปนิสสขบัจจย
แห่งมรรคที่ ๔ ดังนี้

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ เป็นอุปนิสัยสขบัจจยแห่งธรรมอันมีมรรคเป็น
 อารมณฺ์ มีมรรคเป็นใหญ่หนึ่ คือ อาศัย์อารมณฺ์ ฯ คำว่า อาศัย์อารมณฺ์นั้น คือ พระ
 อริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ดังนี้ ๑

๘. ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ
 และมีมรรคเป็นใหญ่ นั่น คือ อาคัพภกตฺติ ๑ คำว่า อาคัพภกตฺตินั้น คือ มรรคที่ ๑
 เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งมรรคที่ ๒ มรรคที่ ๓ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งมรรคที่ ๔
 ดังนี้ ๑

๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ธรรมซึ่งมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสัยสขบัจจยแห่งธรรมซึ่งมรรคเป็น
 อารมณนั้น คือ อาศัขอารมณ ๑ อาศัxonันตระ ๑ อาศัขปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศั
 ขปกติ นั้น คือ การพิจารณา เป็นอุปนิสัยสขบัจจยแห่งการพิจารณา ดังนี้ ๑

กรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสสขบัจฉัยแห่งกรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ
นั้น คือ อาศัปปกต ๑ คำว่า อาศัปปกตนั้น คือ มรรคที่ ๑ เป็นอุปนิสสขบัจฉัย
แห่งมรรคที่ ๒ มรรคที่ ๓ เป็นอุปนิสสขบัจฉัยแห่งมรรคที่ ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่
 อารมณ์ และมรรคเป็นใหญ่นั้น
 ปกติ ๑ ๆ คำว่า อาศัยปกติ
 พิจารณา ดังนี้ ๑

เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันมีมรรคเป็น
 คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
 คือ การพิจารณา เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งการ

ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสสขบัจฉัยแห่งธรรม ชงมมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ อาศัปปกต ๓ คำว่า อาศัปปกตนั้น คือ มรรคที่ ๑ เป็นอนิสสขบัจฉัยแห่งมรรคที่ ๒ มรรคที่ ๓ เป็นอุปนิสสขบัจฉัยแห่งมรรคที่ ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่ง
ธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ์ คือ อาศัชนันตระ ๑ อาศัปปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศั
ปกตินัน คือ การพิจารณา เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งการพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่ง
ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่ นั้น คือ อาศัชนันตระ ๑ อาศัปปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศั
ปกตินัน คือ การพิจารณา อุปนิสสขบัจจยแห่งการพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสสขบัจจย
แห่งธรรม ชงมมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ อาศัชนันตระ ๑
อาศัปปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัปกตินัน คือ การพิจารณา เป็นอุปนิสสขบัจจย
แห่งการพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรม
ชงมมรรคเป็นอารมณ์นั้น คือ อาศัฆารมณ ๑ คำว่า อาศัฆารมณัน คือ
พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่ง
ธรรม ชงมมรรคเป็นเหตุ นั้น คือ อาศัฆารมณ ๑ อาศัชนันตระ ๑ อาศัปปกติ ๑ ฯ
คำว่า อาศัปปกตินัน คือ มรรคที่ ๑ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งมรรคที่ ๒ มรรคที่ ๓
เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งมรรคที่ ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่ง
ธรรมชงมมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ อาศัฆารมณ ๑ อาศัชนันตระ ๑ อาศัปปกติ ๑ ฯ
คำว่า อาศัปปกตินัน คือ มรรคที่ ๑ ๑๒๑ ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่ง
ธรรม ชงมมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ อาศัฆารมณ ๑ คำว่า
อาศัฆารมณัน คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรค แล้วทำมรรคให้เป็นใหญ่
แล้วพิจารณา ดังนี้ ๑

ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่ง
ธรรมชงมมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่นั้น คือ อาศัปปกติ ๑ คำว่า อาศั
ปกตินัน คือ มรรคที่ ๑ ๑๒๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันมีมรรคเป็น
 อารมณ์นั้น คือ ขันธ์อันมีมรรคเป็นอารมณ์ก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งขันธ์
 อันมีมรรคเป็นอารมณ์หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันมีมรรคเป็น
 ใหญ่ นั้น มีข้อความ ๘ เหมือนในอนันตรปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นกัมมปัจจัย สหชาติปัจจัย แห่งธรรม
 ซึ่งมรรคเป็นอารมณ์นั้น มีปัญหา ๑๗ แต่ท่านไม่แจกไว้ ๆ ธรรมอันมีมรรค
 เป็นอารมณ์ เป็นอาหารปัจจัย ตลอดถึงเป็นอภิปปัจจัยแห่งธรรมอันมีมรรคเป็น
 ปัจจัย มีปัญหา ๑๗ เหมือนในเหตุปัจจัย ส่วนที่เป็นนัตถปัจจัย วิคตปัจจัย
 เหมือนอนันตรปัจจัย ที่เป็นอวิคตปัจจัย มี ๑๗ ปัญหา ดังนี้ ๑ ๆ จบอนุโลมและ
 ข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๐๐

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวาร ในมัคคารัมมณัตติกมาติกากาเป็นต้น

มคฺการมฺมโน ชมฺโม มคฺการมฺมณสฺส ชมฺมสฺส สหชาติปฺจฺเจน ปฺจฺจโย
 อุปนิสฺสยปฺจฺเจน ปฺจฺจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๐๐ ว่าด้วย
 ปัญหาวาร ในมัคคารัมมณัตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
 ศาสนา และพุทฺธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
 ว่า ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นสหชาติปัจจัย อุปนิสฺสยปัจจัยแห่งธรรมอัน
 มีมรรคเป็นอารมณ์ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นสหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรม
อันมีมรรคเป็นใหญ่ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ เป็นสหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรม
อันมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ เป็นสหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ •

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสัยขบขันแห่งธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ •

ธรรมเนียมมีมรรคเป็นเหตุ เป็นอารมณ์บ่งชี้ สหชาติบ่งชี้ อุปนิสสข-
บ่งชี้ แห่งธรรมเนียมมีมรรคเป็นใหญ่ •

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ เป็นอาร์มมณปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรม
อันมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ เป็นสหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอัน
มีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ •

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ เป็นสหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรม
อันมีมรรคเป็นใหญ่ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอาร์มมณบั้งจัย สหชาติบั้งจัย อุปนิสสขบั้งจัย
แห่งธรรมอันมีมรรคเป็นอาร์มณ •

กรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นสหชาตบั้งจับ อุปนิสสขบั้งจับ แห่งกรรมอัน
มีมรรคเป็นเหตุ •

ธรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นสหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรม
อันมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ •

กรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นสหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งกรรมอัน
มีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ •

กรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นสหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งกรรม
อันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ •

ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นสหชาติปัจจัย
อุปนิสัยปัจจัย แห่งธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์

ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นสหชาติปัจจัย
อุปนิสัยปัจจัย แห่งธรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นสหชาติปัจจัย
อุปนิสัยปัจจัย แห่งธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอาร์มมณปัจจัย อุป-
นิสัยปัจจัย แห่งธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นสหชาติปัจจัย อุป-
นิสัยปัจจัย แห่งธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นสหชาติปัจจัย อุป-
นิสัยปัจจัย แห่งธรรมอันมีมรรคเป็นใหญ่ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นอุปนิสัยปัจจัย แห่ง
ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ และมีมรรคเป็นใหญ่ ๑

ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ เป็นสหชาติปัจจัย อุป-
นิสัยปัจจัย แห่งธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ และมีมรรคเป็นใหญ่ ๑ จบปัจจัย
เพียงเท่านั้น ส่วนอนุโลมปัจจัย และปัจจัยขานโลมนั้น มีแต่บอกกำหนดข้อความไว้
เป็นอันว่าจบปัญหาแล้ว และมคการัมมณัตติกมาตีกาที่ ๑๖ เพียงเท่านั้น

ต่อไป เป็นปัญหาว่า ในอุปทานัตติกมาตีกาว่า ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็น
เหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นเหตุปัจจัย
แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เหตุทั้งหลายอันเกิด
ขึ้นแล้วในขณะปฏิสนธิ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกันและแห่งกตัตถารูป
ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ
บุคคลเห็นแจ้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุ ว่าเป็นของ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วขันธ์ก็พลัดเปลี่ยน ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิด
ราคะ ทิฏฐิ วิภิกขณา อุทธัจจะ โสมนัส บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุได้ยิน

เสียงด้วยทิพโสต ชั้นทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งอิทธิ-
วิญาณ และแห่งอาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันยังไม่เกิดขึ้นแล้ว เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น
คือ บุคคลเห็นแจ้ง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และชั้นทั้งหลายอันยังไม่เกิดขึ้น
ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วยินดีเพิลิตเพิลิน ปราภาสังน
แล้ว ก็เกิดราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อหังคะ โสมนัส ชั้นทั้งหลายอันยังไม่เกิดขึ้น
เป็นอารมณ์ปัจจัย แห่งอิทธิวิญาณ เจโตปริยญาณ อนาคตังสญาณ
อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันจะเกิดขึ้น เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ
บุคคลเห็นแจ้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุ และชั้น
ทั้งหลายซึ่งจะเกิดขึ้น เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพิลิต
เพิลิน ปราภาสังนแล้วก็เกิด ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อหังคะ โสมนัส ชั้นทั้งหลาย
อันจะเกิดขึ้นก็เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งอิทธิวิญาณ เจโตปริยญาณ อนาคตัง-
สญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ มี
อารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๓ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ
บุคคลทำตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุ และชั้นทั้งหลาย
อันเกิดขึ้นแล้วให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพิลิตเพิลิน ทำสังนให้เป็นใหญ่แล้วก็
เกิดราคะเป็นต้น ๓ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันเกิดขึ้นแล้ว
เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันยังไม่เกิดขึ้น เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ มี
อารมณ์เป็นใหญ่ ๓ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำรูปเป็นต้น ซึ่งยัง
ไม่เกิดขึ้นให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพิลิตเพิลิน ทำสังนให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดราคะ
และทิฏฐิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันจะเกิดขึ้น เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ มี
อารมณ์เป็นใหญ่ ๓ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำจักขเป็นต้นซึ่งจะ
เกิดขึ้นให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพิลิตเพิลิน ทำสังนให้เป็นใหญ่แล้ว ก็เกิดราคะ
ทิฏฐิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นสหชาตปัจจัย แห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ
 ขั้น ๑ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
 จิต ขั้น ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขั้น ๒ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขั้น ๑
 ซึ่งเกิดขึ้นแล้วในขณะปฏิสนธิ เป็นสหชาตปัจจัย แห่งขั้น ๓ และแห่งกตัตตารูป
 หงหลาย ขั้น ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งขั้น ๒ และแห่งกตัตตารูปหงหลาย
 ขั้นหงหลายเป็นสหชาตปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นสหชาตปัจจัยแห่งขั้นหงหลาย
 มหาภูต ๑ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งมหาภูต ๓ มหาภูต ๒ เป็นสหชาตปัจจัยแห่ง
 มหาภูต ๒ มหาภูตหงหลายเป็นสหชาตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และแห่ง
 อุปาทายรูป มหาภูต ๑ แห่งอสังขญสัตว์หงหลายซึ่งเป็นภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วย
 อาหารและฤดู เป็นสหชาตปัจจัยแห่งมหาภูต ๓ มหาภูต ๒ เป็นสหชาตปัจจัย
 แห่งมหาภูต ๑ มหาภูตหงหลาย เป็นสหชาตปัจจัยแห่งกตัตตารูป และแห่งอุปาทายรูป
 หงหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งธรรมซึ่งเกิดขึ้นแล้วนั้น
 คือ ขั้น ๑ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขั้น ๓ ขั้น ๒ เป็นอัญญ-
 มัญญปัจจัยแห่งขั้น ๒ ขั้น ๑ ซึ่งเกิดขึ้นแล้วในขณะปฏิสนธิ เป็นอัญญมัญญ-
 ปัจจัยแห่งขั้น ๓ และแห่งวัตถุ ขั้น ๒ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งขั้น ๒ ขั้น
 หงหลาย เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นอัญญมัญญปัจจัย แห่งขั้น
 หงหลาย มหาภูต ๑ เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งมหาภูต ๓ มหาภูต ๓ เป็นอัญญมัญญ-
 ปัจจัยแห่งมหาภูต ๑ มหาภูต ๑ แห่งอสังขญสัตว์หงหลายซึ่งเป็นภายนอก เป็น
 ของเกิดด้วยอาหารและฤดู เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งมหาภูต ๓ มหาภูต ๒
 เป็นอัญญมัญญปัจจัยแห่งมหาภูต ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ
 ขั้น ๑ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 ขั้น ๒ เป็นนิสสยปัจจัยแห่งขั้น ๒ ขั้นหงหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นนิสสยปัจจัย
 แห่งวัตถุ วัตถุเป็นนิสสยปัจจัยแห่งขั้นหงหลาย มหาภูต ๑ ฯลฯ มหาภูต
 หงหลายเป็นนิสสยปัจจัยแห่งกตัตตารูปและแห่งอุปาทายรูป จักขวายนะเป็นนิสสย-
 ปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายายนะเป็นนิสสยปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็น
 นิสสยปัจจัยแห่งขั้นหงหลายอันเกิดขึ้นแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ บุคคล อาศัยฤดู โภชนะ เสนาสนะแล้ว ก็ทำให้เกิดมาน วิสัสนา มรรค อภิญญา สมาบัติ แล้วก็มีมานะ ทิฏฐิ ฤดู โภชนะ เสนาสนะที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งศรัทธาและปัญญา ความสุขกาย ความทุกข์กาย มรรค และผลสมาบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันยังไม่เกิดขึ้น เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ บุคคลปรารถนาซึ่งวรรณะดี เสี่ยงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย โผฏฐัพพะถูกใจ และขันธทั้งหลาย ซึ่งยังไม่เกิดขึ้น แล้วก็ได้ทำทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม รูป เสี่ยง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันดี และขันธซึ่งยังไม่เกิดขึ้นนั้น ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งศรัทธาและปัญญา ความสุขกาย ความทุกข์กาย มรรคและผลสมาบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งจะเกิดขึ้น เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมซึ่งเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ เมื่อ บุคคลปรารถนาซึ่งความสมบูรณ์ แห่ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย เสี่ยง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและขันธทั้งหลายซึ่งจะเกิดขึ้น แล้วก็ได้ทำทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม ความสมบูรณ์ด้วยการรักษาเป็นต้นซึ่งจะเกิดขึ้นนั้น ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งศรัทธาและปัญญา ความสุข ความทุกข์กาย มรรคและผลสมาบัติซึ่งเกิดขึ้นแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยวัตถุ ๑ ๑ คำว่า อาศัยอารมณ์นั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วขันธ์ก็เปลี่ยนแปลง สิ้นแล้ว ก็เกิดราคะ และโทมนัส บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รูปลายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพะอายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวอายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพะอายตนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งกายอันเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้วเป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ เจตนาอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นกัมมปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันเกิดขึ้นแล้วในขณะปฏิสนธิ เป็นกัมมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกันและแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นวิปากซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เป็นวิปากปัจจัย แห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ขันธ์ ๑ ซึ่งเกิดขึ้นแล้วในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ขันธ์ ๒ เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ์ ๒ ขันธ์ทั้งหลายเป็นวิปากปัจจัยแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ อาหารทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นอาหารปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาหารที่เป็นคำ ๆ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอาหารปัจจัยแห่งกายนั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ อินทรีย์ทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต จักขุอินทรีย์ในขณะปฏิสนธิ เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายอินทรีย์เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งกายวิญญาณ รูปชีวิตินอินทรีย์เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นฉานปัจจัย เป็นมคคปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย วิปยุตตปัจจัย แห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้วในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ขันธ์ทั้งหลาย เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ๆ คำว่า เกิดก่อนนั้น คือ จักขวายนตะเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายายนตะเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ รูปายนตะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายนั้น ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้วนั้น คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน • เป็นของเกิดก่อน • เป็นของเกิดภายหลัง • เป็นอาหาร •
 เป็นอินทรีย์ • ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว
 เป็นอรรถปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๒ เป็นอรรถปัจจัย
 แห่งชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่มาแล้ว ๑ คำว่า เป็นของ
 เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้นแล้ว
 ก็ยินดีเพลิดเพลิน ประราภสังนั้นแล้ว ก็เกิดราคะและโทมนัส บุคคลได้เห็นรูป
 ด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รูปร่างตนะ เป็นอรรถปัจจัยแห่งจักขุ-
 วิญญาณ โผฏฐัพพายตนะ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวิญญาณ จักขวายตนะเป็น
 อรรถปัจจัย แห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวิญญาณ
 วัตถุเป็นอรรถปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลัง
 นั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว เป็นอรรถปัจจัยแห่งชั้นซึ่งเกิดก่อน ๑
 อาหารที่เป็นคำ ๆ คือ อาหารที่เรบริโภคนั้น เป็นอรรถปัจจัยแห่งชั้น รูปชวตนทรย์
 เป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ •

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้วเป็นปัจจัยแห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว ดังนี้ • จมบอนโลม
 เพียงเท่านั้น ส่วนในปัจจัยนั้นท่านก็กล่าวไว้เพียงเล็กน้อยว่า ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว
 เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย บังณาชาตปัจจัย
 อาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว ดังนี้ •

ธรรมอันยังไม่เกิดขึ้น เป็นอาร์มมณปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอัน
 เกิดขึ้นแล้ว ดังนี้ •

ธรรมอันจะเกิดขึ้น เป็นอาร์มมณปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอัน
 เกิดขึ้นแล้ว ดังนี้ • จมปัจจัยและอุปบันนตติกมาตีกาที่ ๑๑ เพียงเท่านั้น.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

(จบเล่ม ๒ มีต่อเล่ม ๓)